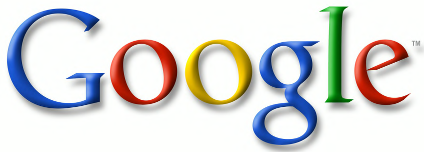

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

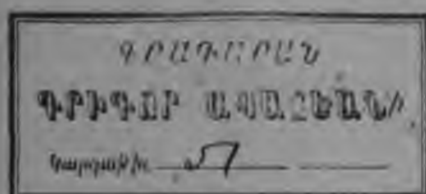
We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN · LIBRARIES ·

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՎԱԶԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 57

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ԳԻՐՔ ՀԱԿԻՐՃ

ՎԱՍՆ ՃԱՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻ

—⊱⊰ ⊱⊰—

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲԵՂԱՅ

ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ

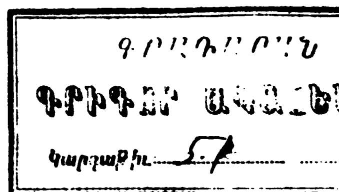
Patmutiwn Parsits

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱԲԵՂԱՅԻ

ՋՈՒՂԱՅԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՍԻՑ

(ԺԸ. դար)

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԱՂԱՒԵԼԵԱՆՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ
ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱԾՆԻ
1905

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

առանց Ջուղայի հզօր աջակցութեան եւ խրախուսանքի»։ [1]) Ահա եւ այս Ամենափրկիչ վանքի միաբանութեան համեստ եւ արդիւնաւոր գործիչներից մէկն է Խաչատուր աբեղայ Իսահակեանը։

* *
*

Խաչատուրը, ինչպէս ինքն է ասում, ծնուել է Ասպահանի Նոր-Ջուղայ քաղաքում, սնուել եւ զարգացել է Ս. Փրկչի «Հրաշակերտ» վանքում։ [2]) Նորա ծննդեան եւ մահուան ստոյգ թուականները յայտնի չեն ոչ իւր պատմութիւնից եւ ոչ ժամանակակից պատմագիրներից։ Միայն յայտնի է, որ ապրել է 18-րդ դարում Ղուկաս կաթուղիկոսի հայրապետութեան եւ Տէր Յակոբ արքեպիսկոպոսի առաջնորդութեան ժամանակ, [3]) եւ վախճանուել է Բասրայում, ուր գնացել էր Ամենափրկիչ վանքի միաբանութեան կողմից իբրեւ նուիրակ եւ այնտեղից էլ պիտի գնար Հնդկաստան։ [4])

* *
*

Ջուղայեցին առանձին մեծ ուսում չէ ստացել՝ ինչպէս եւ ինքն է տեղեկութիւն տալիս իւր պատմութեան 4-րդ երեսում. «Զի ոչ էի ես տրուպ թշուառագոյն վատաբաղդս կրթեալ եւ հրահանգեալ ի յիմաստս համալսարանի քերթողաց. եւ ոչ ի ճեմարանս վսեմագոյն իսկ հզօր սափեստացէի արդեօք բնաւ մարզեալ»։ Նոյնպէս եւ երկրորդ էջում գրում է. «Ոչ վայել էր ինձ իրակել գայսպիսի իր, այլ այնոցիկ էր ճահ եւ ըմբռն, որք կրթեալք իցեն եւ մարզեալք համալսարանոց զքերթողութիւն, զճարտասանութիւն, զտրամաբանութիւն, եւ զայլ արհեստս աղատականս։»

---

1) Հայկական տպագրութիւն Հատոր Ա. 1904. էջ 177.
2) Տես երես 11։
3) Ղուկաս կաթ. 1780—1799. իսկ Յակոբ արքեպիս. առաջնորդ. 1788—1791։
4) Ազդարար լրագիր 1795 թ. № 5-րդ. էջ 1.

Նա պատմութիւնը գրում է իւր «ընկերակից» համաքաղաքացի Յարութիւն Խաճակեանի խնդրանօք․ որին գրքի յառաջաբանում նուիրում է հետեւեալ խօսքերը․ «Դու միայն բաղձալի․ ի յորոց երեւեցար վեհագոյն․ որ սիրես զիմաստութիւն․ եւ ցանկաս զայնոսիկ իրս պատկանաւորս ի մատենի աստուծոյ պարունակել ի յօգուտ բանասիրաց․ եւ ի պայծառութիւն ազգիս Հայկազեան»,[1]) Այս «Յարութիւն Սաճակեան էր Ջուղայեցի ծնեալ ի Բասրայ․ եւ ըստ գիտութեան մասին համբաւաւոր որ․ որ վախճանեցաւ ի Բումբայի․ Թողլով զկնի իւր զյիշատակութիւնս արժանի եւ ոտանաւոր գործոց․»[2])

Նոր-Ջուղայի պատմութեան հեղինակ պարոն Յարութիւն Տէր-Յովհաննեանցը․ որն եղել է Ամենափրկիչ վանքի առեւագպրին՝ իւր պատմութեան յառաջաբանում յիշատակում է հետեւեալը․ «Հայր Միքայէլ վարդապետն Չամչեան յամի 1787 ի 15 Յունվարի գրէ զԹուղԹ առ գիտնական պարոն Յարութիւն Սաճակեան Աղանուրեանց, խնդրելով ի նմանէ առաքել առ ինքն զանուանս Թագաւորացն Պարսից հանդերձ ժամանակագրական ծանօԹուԹեամբ նոցին զահակալուԹեանցն․»

Պարզ է ուրեմն՝ որ Յարութիւն Սաճակեանը․ յարգելով հայր Չամչեանի խնդիրը․ իւր կողմից խնդրել է այդ գործի համար ծանօթաս իւր բարեկամ Խաչատուր աբեղային՝ գրել հայր Չամչեանի խնդրած պատմութիւնը․ Եւ իսկապէս Խաչատուր Ջուղայեցին ոչ Թէ գրում է պատմութիւն․ այլ մի ժամանակագրութիւն․ ինչպէս եւ ինքն է ասում․ «Այլ ոչ ապաքէն զգործս եւ զարութիւնս նոցա ուրոյն վիպելով․ զորոց որք նախ քան զմեզ էին․ գեղեցիկ եւ սեԹեւեԹեալ ոճով գրեցին․ այլ եւ եԹ միայն զանուանս նոցա յիշատակելով․ եւ եԹէ արդեօք մարդ ինչ իցէ՝ եւ զԹիւս ամաց Թագաւորելոյն նոցա․ այսինքն՝

---

1) Էջ 1․
2) Պատմութիւն Նոր-Ջուղայի Ա․ Հատոր 1880․ էջ 4․

Ինչպէս երեւում է՝ Աղդարարի մէջ տպագրուած պատմութիւնն եղել է խսկական ձեռագիր բնագրից. որովհետեւ այդ մասին խմբագրութիւնը յիշատակում է հետեւեալը.

«Եւ որովհետեւ լսեմք զի զայն գրեցեալ գիրքն բերէր ընդ իւր առ ի տպագրել աստ. եւ զի յետ վախճանի նորա **եկն ի ձեռս մեր ձեռագիրն այն** այսպէս յառաջադրեցաք տպագրելով զայն հաստուցանել փոխարէն ղժուարութեան նորա. եւ թէ արժան էր գիրքս առանձին մատեանս կազմել. այլ զհոլովութիւն ծախուցն եւ աղքատութիւն տպագրատանն ոչ խոստացաւ.» Իսկ մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագիր օրինակը հաւանական է որ մայր ձեռագիրն է. որից արտատպել են Աղդարարում. որովհետեւ. ինչպէս ասացինք. բոլորովին նման են իրար եւ բացի այդ ձեռագրից ոչ մի տեղ մի այլ ձեռագիր օրինակ չկայ. եւ երկրորդ. ինչպէս իմացանք Աղդարարի խմբագրութեան խօսքերից՝ Խաչատուր արեղան հետն առած իւր պատմութեան ձեռագիրը՝ գնացել է Բասրայ. իսկ այնտեղից էլ պիտի գնար Հնդկաստան իբրեւ նուիրակ. միեւնոյն ժամանակ եւ մտադրութիւն ունենալով տպագրել տալ իւր գիրքը Մադրասում. բայց վախճանուելով Բասրայում. Աղդարարի խմբագրութիւնը նորա մահից քիչ յետոյ ձեռք է բերում ձեռագիրը եւ տպագրում թերթում. Այստեղից պարզ երեւում է՝ որ նախ քան տպագրութիւնը **միայն** պատմութեան բուն ձեռագիրն է եղել. իսկ տպագրութիւնից յետոյ **ոչ ոք հարկ չէր համարիլ** յանձն առնել արտագրութեան տաժանելի աշխատանքը եւ տալ այդ պատմութեան մի այլ ձեռագիր օրինակ. Ափսոս Մայր Աթոռի մատենադարանի ձեռագրերի ցուցակից յայտնի չէ. թէ ե՞րբ եւ որտեղից է բերուած մեր ունեցած Ջուղայեցու պատմութեան ձեռագիր օրինակը. որով կարելի կըլինէր աւելի ճիշտ եզրակացութեան հասնել.

***

Մատենագրական արժէքի տեսակէտից հարկ չհամարե-ցինք մի որ եւ է փոփոխութիւն անել մեր հրատարակութեան մէջ, այլ լոյս ենք ընծայել նոյնութեամբ, ամփոփոխ պահելով հեղինակի քերականական ձեւերը՝ նոյն իսկ յայտնի քերակա-նական սխալներ, կէտադրութիւնները եւ ուղղագրութիւնը, ինչպէս եւ յատուկ անունների, բանալով միայն սղագրու-թիւնները (պատիւ)։ Ընթերցողներին դիւրութիւն տալու համար մեր կողմից նախ դրել ենք ծանօթութիւններ, ճշտելով անուն-ները եւ թուականները նորագոյն աղբիւրներով, երկրորդ նորագոյն արժէքաւոր աղբիւրներից քաղել եւ դրել ենք վերջում Պարսից թագաւորների շարքը իրենց թուականներով, սկսած Կիւրոսից մինչեւ Քերիմ խան։ Նոյնպէս մեր կողմից դրել ենք նիւթերի, գլուխների եւ յատուկ անունների ցանկ։

* *
*

Խաչատուր արեղայ Ջուղայեցին 18-րդ դարու սակաւա-թիւ եւ անտիպ մատենագիրներից մէկն է, եւ նորա երկը մեր եւ Պարսից պատմութեան համար մի կարեւոր աղբիւր է։ Հրա-տարակութեանս թերութեան համար ընթերցողների ներողամտու-թիւնը խնդրելով, յուսով եմ՝ որ մեր այս հրատարակութիւնը, իբրեւ մի նոր մատենագիր՝ կունենայ իւր գնահատութիւնը բանասէրների կողմից։

БԱԲԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱՂԱՒԵԼԵԱՆՑ

10 Մայիսի 1905 թ.
ի ս. Էջմիածին

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

1. Geschichte des alten Persiens, von Ferdinand Justi, Berlin, 1879.
2. Geschichte Irans, von Gutschmid, Tübingen, 1888.
3. Grundriss der Iranischen Philologie, von Wilh. Geiger und Ernst Kuhn. Strassburg, 1900.
4. Dictionnaire universel d'histoire et de géographie Boullet M Paris, 1854.
5. Энциклопедическій словарь Брокгауза, томъ XXIII, вып. 45, С. Пет. 1898.
6. А. Мюллеръ, Исторія Ислама, томъ I и II. С. Пет. 1895.
7. Стэнли Лэнъ-Пуль, Мусульманскія династіи, переводъ съ англійскаго съ примѣчаніями и дополненіями В. Бартольда, С. Пет. 1899.
8. *Ղևոնդեայ վարդապետի, պատմութիւն Հայոց Բ. տպագրութիւն, հրատար. Կ. Եզեանի Պետեր. 1887։*
9. *Սեբէոսի եպիսկոպոսի պատմութիւն ի Հերակլն Ս. Պետերբուրգ 1879։*
10. *Մխիթարայ Անեցւոյ. սկիզբն նորագիւտ պատմութեան (Սեբէոսի հետ միասին կազմած) Ս. Պետերբուրգ 1879։*
11. *Հեթում պատմիչ թաթարաց, Վենետիկ 1842։*
12. *Թովմա Արծրունի Ս. Պետերբուրգ 1887։*
13. *Յովհաննու կաթ. պատմութիւն, Երուսաղէմ 1867։*
14. *Ժամանակագրութիւն Միխայէլ Ասորւոյ, Երուսաղէմ 1871։*

Գրակ — Էջ.

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ի Հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու լուսազգեաց և գերփառունակ ամենայն Հայոց կաթուղիկոսի։

Եւ ի յառաջնորդութեան Նորոյ Ջուղայի ամենահռչակ և հրաշակերտ վանացս Տէր Յակոբ գերամեծար և աստուածաբան րաբունապետի և երջանկազարդ արքեպիսկոպոսի, որում Տէր պարգևեսցէ ընդ երկայն աւուրս։

Յամի Տեառն ՌՉՁԷ=1787 և ի թուականութեանս Հայոց ՌՄԼԶ=1236 յամսեանն Օգոստոսի ԺԵ. յԱսպահան ի գեօղաքաղաքս ի Նոր-Ջուղայ։

Քաջաբանս՝ Ազնուատոհմ եւ իմաստնայեղց բանասիրիդ Պարոն Յարութեան Խաճակեան Ջուղայեցւոյ խնդալ:

Զանչոյլ Աստուածային շնորհաց լուսոյն՝ որ անդատին անկեցաւ ի բնութեանս մարդկայնոյ սեռից, զոր ոմանք չիջուցանեն՝ կամ նսեմացուցանեն խժդժական՝ կամ անագորոյն բարուք, բայց դու ո՛ անձկալի՝ զայն ի քեզ արծարծեալ պահեցեր, և պահես միշտ. որով և բորբոքեցար, և զիս նուաստս բռնադատեալ ի գործ դժոխատարս և լաբիւրինթոս սադրեցեր, որ արտօնութեամբ, և կամ գերազանցութեամբ յոյժ և յոյժ անդր անցեալ գերակայ իսկ է քան զկար՝ և զզօրութիւն մտաց իմոց։ Ուրեմն՝ բարձրադունից զօրութեանց արժանաւոր իսկ ես՝ որ գեղեցիկ մտածութեամբ խորհեցար անջինջ յիշատակ զայս քեզ թողուլ և վասն քոյանոցն ամենեցուն։ Քանզի մինչ կցորդակիցք՝ և հաւասարազուգք ժամանակորդք ընկերակիցք քո զբաղին հոգօք աշխարհականօք, և ստորանկեալ նուաճին ունայնութեամբ կենցաղոյս, սակայն դու միայն՝ բաղձալի, ի յորոց երևեցար վեհագոյն, որ սիրես զիմաստութիւն, և ցանկաս զայնոսիկ իբս պատկանաւորս ի մատենի ատտատին պարունակել ի յօգուտ բանասիրաց, և ի պայծառութիւն ազգիս Հայկազեան։ Նմին իրի և ես թշուառաբաստ զուարթ մտօք, և դիւրաբար փոյթ յանձին կալայ կրել

զայս տաժանութիւն սակս իմոյ նուաղելոյս, որ ոչ վայել էր ինձ իրակել զայսպիսի իր, այլ այնոցիկ էր ճահ և ըմբռն՝ որք կրթեալք իցեն և մարզեալք համալսարանոջ զքերթողութիւն, զճարտասանութիւն, զտրամաբանութիւն, և զայլ արհեստս ազատականս։

Այլ թէև ոչ իմաստութեամբ՝ և զգօնութեամբ (որ տարաղուրկ և նահանջեցեալ իսկ եմ արդեօք յորմէ բոլորովիմբ) բայց մղէ ջանացմամբ յուսամ զշնորհն Աստուծոյ, որ պարգևէ առատապէս ամենեցուն, և լցուցանէ զամենեսին քաղցրութեամբ կամօք իւրովք, և ոչ ումեք յուսով խնդրողաց երբէք նախատէ (Յակ. Կաթ. 1. 2)։ Նա իսկ ապաստան կալայ անձինս եղկելոյս զօգնատուն և զգերամաքուր սուրբ կոյսն Մարիամ Աստուածածին, որ յորժամ յիշեմ զփառաւորեալ անուն նորա, և կամ զմտաւ ածեմ զանբաւ բարեգթութիւն նորա, և զարժանահայց բարեխօսութիւնն որ առ ապիրատ ազգս մարդկան, գրեթէ՝ սարսռմն ի յիս բերէ, և սօսափեալ քամինին համայնք ոսկերք իմ տառապելոյս։ Վասն զի արդարև որով, և ի ձեռն նորա, և որոյ միջնորդութեամբ յար ի Տեառնէ ծաւալեալ աշխարհ տարածին զեղմունք և պարգեք Շնորհաց առ որս, որք յուսով, հաւատով, սիրով և արտասուալից հառաչանօք հայցեն զնմանէ։ Որովք և ես յուսամ (թէպէտ խոստովանեցայ կանխագոյն զշամանդաղ՝ և զմշտագոյն տեսութիւն մտացս իմոց). զի նաև ապաւինելով զնպաստաւորութիւն մաքուր աղօթից ձերոց՝ զիղձ տենչմանց քոց լցուցից, և զյառաջադրեալ գործս իմ թարց խմբք երկբայութեան հաւատամ իսկ ի յամբոկ և ի լրումն ածել։ Որով լիցի ինձ, և մեծիմ տարփալւոյս իմոյ զկոմյն խնդութիւն։ Իսկ եթէ ուրեք ուրեք վրիպեալ գտանիցիմ և ստգտեալ, աղաչեմ զի անբասիր արասցես զիս, և զբթով ներեսցես. զի ոչ եթէ կամաւ և գիտութեամբ, այլ

յակամայ՝ և ի տգիտութեան մտացս իմոց ներմուծեալս վարկցես։ Այլ զոր ինչ ուղիղ և հաճոյ թուեսցի յաչս քո, զայնս իսկ առատաբաշխ աջոյ բարձրելոյն գրեսցես, և օժանդակութեան սուրբ կուսին Մարիամու և Մօրն Ողորմութեան և շնորհաց ընծայեսցես, և նպաստաւորութեան նախկին վիպագիր հեղինակաց մատուսցես. նաև ի Տեառնէ, և ի Մօրէն Աստուծոյ գոհացող լիցիս. զի նա է զօրութիւն մեր և ուժգնութիւն, որ եթէ նա ոչ նպաստաւորեսցէր զիս՝ ինձ անկարելի էր զիր ինչ գոյացուցանել. զի ես ոչ ինչ եմ, և ոչինչ համարեցեալ, և անմտագոյն իսկ եմ քան զամենեսեան։ Արդ՝ ընկալ քաղցրահայեաց ակնարկութեամբ զդուզն պտուղ երկանցս իմոց. որպէս ընծայի քեզ յինէն կարի սիրով և հեզութեամբ։ Ո՛ղջ լեր ի Տէր յամայր կենօք ի հրճուանս իմ։ Եւ յետ այսու ամենայնի, կամ և մնամ առ գերազանցութեանդ միշտ պատրաստական ծառայ Խաչատուր ապաշնորհ աբեղայ Իսահակեան Ջուղայեցի։

———

Բան ինչ՝ ընդ համառօտ նախադասութեամբ առ բովանդակ վերծանողս փոքեր մատենիս։

Վասն զի որովհետեւ ճանաւորեցայ բազմաձեւ յօրինել զվէպս պարսից եւ եկրատանցւոց աշխարհիս, այսինքն՝ Ցարախտանայ, եւ Արաղստանայ անցից անցելոց, սկսեալ հանդերձ Աստուծով ի հազարորդի երկհարիւրորդի եւ ի քսանութերորդի թուոյս Արամազեան Տումարիս, եւ ի վաղճանմանէ Բնարիմ իշխանին Պարսից ուրոյն մի բան միջէ վիպել. մինչեւ ի ներկայ ժամանակին յայն՝ յորում թերեւս Աստուծով գտանելոց իցէ զհանդիստ աշխարհս մեր ի խռովութեանց՝ եւ ի տարաձայնութեանց։ Եւ մեք յետ այնորիկ տացուք ապա թէ՝ դադար եւ դուլ անձանց մերոց, եւ յամբոկ արասցուք Աստուծով սկսեալ գործոյս մերոյ։ Վասն որոյ նախապէս հարկաւորեցայ աղաչել զնազելիսդ իմ, զի մի լիցի արդեօք ոք ի ձէնջ ստգտանել եւ բասրել զիս զվեհերոտ ցանկանելս, սակս չաղաւաչուրթ եւ աղճատախօս չարահիւսութեանս իմոյ։ Զի ոչ էի ես տրուպ թշուառագոյն վատաբաղդս կրթեալ եւ հրահանգեալ ի յիմաստս համալսարանի քերթողաց, եւ ոչ ի ճեմարանս վսեմագոյն իսկ հզօր սոփեստացէի արդեօք ընաւ մարզեալ։ Նա իսկ եւ ոչ արդեօք խոպան հմտեալ եւ ուսեալ էի զվոհմակս եւ զվատտս զանազան բառից բազմութեանց հայկազանս սեռի, զի .որովք ճոռոմաբան տրամադրութեամբ արտաբերեալ արտասանէի զվիպագրութիւնս

քիմ։ Որք յոյժ անկ և պատշաճ են թէպէտ ի յամենայն իրողութիւնս առօրեական մակացութեան. բայց յաւէտ գրեթէ առաւել հարկաւորք և պիտանիք են ի կիրառութեանս չարաբարդութեան բառից։ Այլ ծանիր ով ուշիմ մակացու, զի մեք ի տեղւոջս Ասպահանայ Ջուղայի՝ մանաւանդ կրթեալք՝ վարժեալք և զակատեալք իսկ եմք սնոտի ունայնական ընթացիւք, և աշխարհակործան փառամոլութեամբ, քան թէ չքնաղագոյն առաքինութեամբ, և Արփիափայլ իմաստութեամբ։ Իսկ եթէ ակաւ և տեղեակ լեալ կամիցիս թէ էր արդեօք, ասացից՝ վասն զի նախադասութիւնք և յառաջացուցմունք երկրիս մերոյ, յորում մեք կամք աստանօր զետեղեալք այսպէս վերաբերին։ Ուստի և եզրակացութիւնք և հետեւմունք նորա մինչ առ չարն կողմ հակամիտեալ վերանայ։ Որով և մեք թշուառաբար կեամք, և թշուառաբար մեռանիմք։ Թէպէտ իբրև զմարդ ծնանիմք ի յաշխարհի, բայց զօրէն քառոտանեաց և ի պորտաբուծ անասնոց կենցաղավարիմք, և որպէս զմարդակերպ անասուն, և գրեթէ՝ իբր զգազան այլանդակ և դաժանաբարոյ յածեալ շրջիմք ի մէջ մարդկանց, և ապա իսկ այնուհետև անասնաբար մեռանիմք, և իբր անզգայ և անիմաց ոք դնիմք ի հող գերեզմանի, ոչ գիտելով ընաւ. երբէք թէ՝ յոյր պատկեր և վասն ո՞յր գոյացեալ էաք, ըստ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ՝ երկնային և Հրեշտակակրօն վարդապետի։ Նա զի թագուհին իւրոյ՝ պարտ էր մեզ և վայելուչ յոյժ ճահողապէս ընդունիլ, եթէ ոք ոչ լինէր որ արգելէր։

Քանզի վասն գործելոյ զգժնեայ չարութիւնս, և հնարելոյ զնորագիւտ ոճրագործութիւնս, եմք այնքան զգաստք՝ արի՝ և արթունք. մինչ զի եթէ զբովանդակ ժամանակս կենաց մերոց ծախիցեմք ի նոյն՝ ոչ դանդաղիմք, և ոչ երբէք յուլանամք, և ոչ ասեմք թէ՝ հե-

բէք և չեռ է։ Այլ վասն գործելոյ դրացիս. և վասն ներգործելոյ զատաջինութիւնս, եմք այնքան հեշտք և պիտձարք. մինչ զի հազիւ թէ՝ զդուզն ժամանակս կենաց մերոց ընծեռեսք խոկ բարեգործութեան, և ոչ երբէք առնելով զըստի ինչ՞ մեղաց առեաք թէ՝ չէր բաւական է։

Արդ ասացէքն ոչ գիտեմ ես թէ՝ որով եղանակալացից զթշուառութիւնս մեր, և կամ թէ որպիսեակերպիւ. կարացից հնար ինձ հայթայթել առ ի ազատել այսպիսի դաժանագոյն մոլեգնութիւնս եղկելի զանձն իմ։ Արդ, բաղձում է և յոյժ բաղձում զժամանակաւորս թշուառութիւնս մեր՝ զորս կամիմ առնել. բայց ձեռս զամենայն ներփակեսցեալ ի սրտի իմում։ Զի ոչ տայ թոյլ ինձ զդառնութիւն և զնեղասրտութիւն անձին իմոյ մի ըստ միոջէ արտայայտել և բացայայտել լեզուաւ իմով. զի՞նաձայն մշտաթախիծ թշուառութիւնս վտանգից մերոց՝ զորս զմեզէք յար պարուանդեալ, որով և զրեթէ՝ մեք ազգս Հայկական, մանաւանդ Նոր-Ջուղայի բնակիչքս յոյժ և յոյժ թշուառացաք։ Արդ՝ միայն զայս կամիմ առել, և ծանուցանել խանդակաթ սրտիւ սիրելեացս իմոց, թէպէտ և զայրասցին ի վերայ իմ յոյժ՝ որք լուիցեն. Քանզի այնքան անդուստ անզգամացեալք եմք մեք ի յանզգամութիւնս մեր, և այնքան անռանձ լեալք եմք և լծընկէց, որովք և ի ծայրագոյն թշուառութեանս ամբարշտութեան եմք խակ մակաժամանեալ. մինչ զի ոչ գիտեմք զպատիւ մարդկութեանս մերոյ՝ մինչ յատկօրէնութիւն է ամենայն կենդանեաց ճանաչել զինքն թէ վասն ո՞յր իցէ գոյացեալ։ Այլ մեք առաւել հետեւիմք արդեօք ստութեան՝ քան եթէ ճշմարտութեան, որ է մոլութիւն իմն այլանդակ, յորմէ ամենայն մոլութիւնք կախեալ կան. Որով և մարդս տարադրելի՝ և տարատարօրհեալ բաժանի ի մարդկային կացութենէ. և վատթարագոյն քան զէշս, և զամերան անասունս տրամադրեալ զտանի։ Նա խոկ և

ի մէջ անբան անասնոց յոյժ յոգունս տեսանեմք, որք ջանան գործել զօգուտս իւրեանց: Բայց ի միջի մերում ի՞նչ սակաւուց հազիւ գտանեմք, և գրեթէ՝ նա ոչ երբէք խորհօղ և գուն գործող վասն օգտի հասարակաց: Այլ բնաւքս իսպառ արդեօք կարի կազմ և պատրաստ եմք անօրինելոյ և խորհելոյ զօգուտս մեր, և գրկելոյ և խածատելոյ զայնոսիկ՝ որք յոյժ խղճալիք են և տարաբաղդք. ուստի որով և ամենեքեանքս իսպառ ընկլուզեալ և գահավիժեալ ի խորս ծովու սաստիկ տըրկութեան իսկ ընկճեալ կործանիմք, և լինիմք իսկ արդեօք՝ ազգի ծեծանք, և աշխարհի Թքանք: Զի ոչ վայրապար ինչ եղև ասացեալ ի յառաքելոյն, այլ զի զօրութեամբ և զգօնութեամբ թէ մի խածատիցէք զմիմեանս, գուցէ ի միմեանց խածատիցիք:

Եւ այս բարք իսկ է արդեօք յերկրիս մերոյ՝ յորում մեք իսկ ծնեալք՝ սնեալք՝ և զարգացեալ եմք. քանզի ասեն օլօմայք, այսինքն՝ իմաստասէրք քաղաքիս Սպահանայ թէ՝ որպէս կնիւն՝ կամ պրդու (որ է խոտ իմն բուսեալ յաւէտ ի ջրաշեղջ յեզերեայս, որոյ պարսից բարբառովն փիզօռ ասեն) պահէ զատն կամ զպաղն, այսպէս և սուտն պահէ զՍպահան քաղաքս:

Բայց արդ՝ և մեք բնակեալք ի սոսա, որոց օրէնքն և կարգադրութիւնքն առաւել ի յունայնութիւնս, և ի ստութիւնս տեսանեմք արդեօք հիմնաւորեալ, քան թէ ի բարութիւնս և ի ճշմարտութիւնս, յորոց և ի մեզ իսկ սփռեալ տարածեցաւ, թէպէտ և օրէնքն Աստուածայինք մինչև ցայժմ, և մինչև առ յապա ունիմք Աստուծով հաստատուն: Այլ զի՞նչ օգուտ և շահ իցէ մեզ արդեօք՝ ունել զօրէնս Աստուծոյ, և կեալ թարց օրինաց, այսինքն՝ զկիրառութիւն գործոյս մերոյ բարբարոսական և հեթանոսական երևեցուցանել: Ո՛չ ապաքէն արդեօք իսկ սրբազան առաքեալն Պօղոս յայտնապէս

վճիռ տայ ասելով. դու, ասէ՝ որ պարծիս օրինօք, յանցանել ընդ օրէնսն զԱստուած անարգես: Ո՛չ վասն ձեր ասէ՝ անունն Աստուծոյ հայհոյի ի մէջ հեթանոսաց. որպէս և գրեալ է ի գիրս պատգամաց մարգարէիցն: Արդ ուրեմն զմէ պահանջէք զմէնջ կատարեալ զիմաստասիրութիւն, մեք որ այսչափ չարեօք շուրջ զմեօք զմածեալ ունիմք: Ապա աղաչեմ յոյժ թախանձանօք՝ ով անձկալի և զգօնամիտ վերծանողք, երկայնմտութեամբ անսալ աղաչանացս իմոց, և շնորհել զթողութիւն սխալանացս իմոց, և անբաւիրս թողուլ զիս՝ որ ես չնչինս ըստ յայսմ մասին սանրիւրեալ իցեմ և յանցեալ. քանզի նախ քան զանսութիւն՝ Աստուածաբանել սկսայ, ըստ կչտամբութեան Տեառն Մովսիսի երջանիկ Խորենացւոյն՝ որ ի յողբս: Եւ անդրէն դառնամ և ասեմ, լուարուք ինձ ով Ազնուազոյն և բաղձալի ընթերցողք, և տուք ինձ զիրաւունս առաջադրեալ ատութեանս իմոյ: Արդ՝ միթէ դպրոցք և համալսարանք ձեր հայրենեաց՝ կային աստանին ի տեղւոջս Նոր-Ջուղայի վանացս. զի որով ըստ ոճի բուն քերթողաց վայելչաբար և հեթեթ կերպիւ ծերունաբար յայս հանդէս մտանել ատակէի, և կամ անսահրիւր անսխալաբար զառաջադրեալ գործս իմ ի կատար և յամբոկ հասուցանէի: Քանզի և այս իսկ արդեօք՝ զոր կամէ ինձ առնել, ոչ եթէ իմով ինչ իմաստութեամբ, յորմէ զուրկ եմ բոլորս: Այլ միայն նախ՝ ձրիաբաշխ շնորհիւն Աստուծոյ ակն ունիմ ժամանել ի կատար և ապա ջանիւ. թէև շնորհակալ եք ի մերոց աշխատութեանցս ոչ գտանիցի: Քանզի Վիրգիլիոս ասէ թէ՝ յարատև աշխատանքն յաղթէ զամենայն դժուարինս: Իսկ Պղատոն ասէ՝ քրտամբ և աշխատութեամբ բուսանի զասա առաքինութեան: Նաև՝ զիտացիր իսկ արդեօք ով ուշիմ ընթերցող՝ բաց ի ձրիական պար-

գնաց, վարկեա թէ Աստուած ոչ է տուեալ թարց աշխատանաց ումեք զեր ինչ։

Որոյ աղագաւ Աշխատանքն է մայր բարեհամբաւոյ զի յաղթողքն և հռչակաւորքն աշխատանօք անուանիք եղեն յաշխարհի։ Նա իսկ և գոգջիր թէ՝ ոչ ինչ իր եղև գերապայծառ և չքնաղագոյն թարց աշխատանաց. ոչ առաքինութիւնք, ոչ արհեստք, և ոչ այլ ինչ բարի գործք։ Իսկ եթէ զլեզու ունիցէր իսկ աշխատութիւնն՝ կարէր բարձրաձայն աղաղակել և ասել թէ՝ առանց իմ (ով մարդիկք) ոչինչ իւիք կարէք պարծիլ և պանձալ։ Իսկ ծուլութիւննէ գլխաւոր ամենայն մոլութեանց, որով և մարդս լքեալ տարաներքի ի յամենայն հոգևոր և ի մարմնաւոր բարութեանց։ Ուստի և Քրիստոս ամենակարող Տէրն մեր ասէր ջանացարուք մտանել ընդ նեղ դուռն։

Վասն որոյ և երջանկափայլ Շնորհալին խրատէ՝ ջանիւ հասցես, ասէ, շնորհաց, մի ծոյլ կենար և գեգերած։ Եւ այլ ուրեք գրէ՝ եթէ մօրդ ես բութ և ծուլ, ջանիւ զիմաստն կեր և կուլ։ Ուրեմն և ես թշուառ հէքս որչափ՝ և որքան կարեմ շնորհիւ Ամենատեառն նկրտեալ ջանամ, և յարախոյզ ճգամբ աշխատիմ առ ի յօգուտ ցանկալի ընթերցասէր եղբարցս իմոց պանձալեաց։

Եւ վերջապէս՝ ոչ այլ ինչ ի ձէնջ. բայց միայն նախ՝ աղօթիւք սատրել՝ և օգնել ժամմ զօրավիգ լինելով տկարութեանս իմոյ եղկելւոյս՝ զի զաւդ և զգուշն ժամանակս կենաց իմոց՝ ի յօգուտ Ազնուաբարոյ ազգիս մերոյ Հայկազնեայ՝ անդադար երկամբ, և անդրադ խորհրդով ծախեցից։ Երկրորդ շնորհել ներումն աղաչեմ յաւելնագոյն յանդգնութեանս իմոյ, զի յիմար մոօք, և տհաս լեզուաւ ի յայսպիսի չքնաղ և զարմանալի դժուարագոյն գործ մխեցայ, որ չէր ինձ օրէն արդեօք, եթէ ոչ այնոցիկ՝ որք կրթեալք իցեն իսկ ի միմասս մակացութեան փիլիսոփայից, և հմուտք արհեստի

Օգնեա Ամենազօր Սուրբ Հոգի Աստուած ճշմարիտ․

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՅԱՂԱԳՍ ՃԱՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

սկ արդ՝ ծաներո՛ւք ո՛վ վսեմագոյն և անձկալի անվթար վերծանողք։ Քանզի թէպէտ ի հերուն հետէ՝ և կանխաւ քան զայս, ախորժ սիրով, և խանդաղակաթ ըղձիւ իսկ ցանկայի առ ի առնել զճառագրութիւնս զայս։ Սակայն նախ՝ զյոգնատարապ կիրառութիւնս իմ, երկրորդ՝ զբիւրակերպ վշտակրութիւնս՝ որք ի պարսից անօրինաց օրըստօրէ անընդհատ՝ և յաջորդահոլով աշխատանօք զօրհանապազ ի մեզ ուղխահանգոյն հեղեալ յորդապէս գային, երրորդ զակարութիւն անձինս, և զյիմարութիւն մտացս իմոց և զպակասութիւն հարկաւորութեանս իմոյ ընկճեալ կասեցուցանէին՝ և արգել և խափանիչք իսկ լինէին զառաջադրեալ գործառնութեանս իմոյ։

Օգնեա Ամենազօր Սուրբ Հոգի Աստուած ճշմարիտ։

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՊՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ

ՅԱՂԱԳՍ ՃԱՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Իսկ արդ՝ ծաներուք ով վսեմագոյն եւ անձկալի անվթար վերծանողք։ Քանզի թէ-պէտ ի ներուն հետէ՝ եւ կանխաւ քան զայս, աժխոյժ սիրով, եւ խանդաղակաթ ըղձիւ իսկ ցանկայի առ ի առնել զճառագրութիւնս զայս։ Սակայն նախ՝ զյոգնատա-րաղ կիրառութիւնս իմ, երկրորդ՝ զըխւրակերպ վշտա-կրութիւնս՝ որք ի պարսից անօրինաց օրըստօրէ անընդ-հատ՝ եւ յաջորդահոլով աշխատանօք զօրհանապազ ի մեզ ուղխահանդոյն հեղեալ յորդապէս գային, երրորդ զակա-րութիւն անձինս, եւ զյիմարութիւն մտացս իմոց եւ զպա-կասութիւն հարկաւորութեանս իմոյ ընկճեալ կասեցու-ցանէին՝ եւ արգել եւ խափանիչք իսկ լինէին զառաջա-դրեալ գործառնութեանս իմոյ։

Օգնեա Ամենազօր Սուրբ Հոգի Աստուած ճշմարիտ․

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ԳՐԱԿ ԱՌԱՋԻՆ

ՅԱՂԱԳՍ ՃԱՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Իսկ արդ՝ ծաներուք ո՛վ վսեմագոյն և անձկալի անվթար վերծանողք։ Քանզի թէպէտ ի հերուն հետէ՝ և կանխաւ քան զայս, ածխոյժ սիրով, և խանդաղակաթ ըղձիւ խոկ ցանկայի առ ի առնել զճառագրութիւնս զայս։ Սակայն նախ՝ զյոգնատարազ կիրառութիւնս իմ, երկրորդ՝ զբիւրակերպ վշտակրութիւնս՝ որք ի պարսից անօրինաց օրըստօրէ անընդհատ՝ և յաջորդահոլով աշխատանօք զօրհանապազ ի մեզ ուղխահանգոյն հեղեալ յորդապէս գային, երրորդ զտկարութիւն անձինս, և զյիմարութիւն մտացս իմոց և զպակասութիւն հարկաւորութեանս իմոյ ընկճեալ կասեցուցանէին՝ և արգել և խափանիչք խոկ լինէին զառաջադրեալ գործառնութեանս իմոյ։

Օգնեա Ամենազօր Սուրբ Հոգի Աստուած ճշմարիտ.

Մ Ա Ս Ն   Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

Գ Ր Ա Կ   Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ՅԱՂԱԳՍ ՃԱՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՍԻՑ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

սկ արդ՝ ծանիրուք ով վսեմագոյն և անձկալի անվթար վերծանողք։ Քանզի թէպէտ ի ներումն հեռէ՝ և կանխաւ քան զայս, ախորժ սիրով, և խանդաղակաթ բղձիւ իսկ ցանկալի առ ի առնել զճառագրութիւնս զայս։ Սակայն նախ՝ զյոգնատարազ կիրառնութիւնս իմ, երկրորդ՝ զբիւրակերպ վշտակրութիւնս՝ որք ի պարսից անօրինաց օրըստօրէ անընդհատ՝ և յաջորդահոլով աշխատանօք զօրհանապազ ի մեզ ուղխահանդոյն հեղեալ յորդապէս գային, երրորդ զակարութիւն անձինս, և զյիմարութիւն մտացս իմոց և զպակասութիւն հարկաւորութեանս իմոյ ընկճեալ կասեցուցանէին՝ և արգել և խափանինչք իսկ լինէին զառաջադրեալ գործառնութեանս իմոյ։

Այլ յորժամ ստիպեցայ յոմանց պանծալեաց՝ գրեթէ զայսօրիկ զամենայն, որք որպէս զքաղեղն վնասակար պարաւանդեալ էին զինև, ի բաց թօթափեցի յանձնէ իմմէ և Շնորհիւ Տեառն քաջալերեցայ, և յառաջ մատեայ առնել զայս ճառագրութիւն՝ իբր զբօսանս տալով Ազնուաբարոյ և չքնաղագեղ ազգիս Հայկականս։ Որպէս զի այսու զբաղեալք՝ մոռասցեն զվնասակար ըզբօսանս. զխրատաչիք սուզիւ՝ զի և ես այսու զխրատուրութեամբ յանձն առի գրել զայս մատեան, զի գտնես զգաստակեցութիւնն (որ է մայր ամենայն մեղաց, խորհրդանոց ամենից չարութեանց, խանգարիչ ժողովրդեան, և զայրացուցանօղ Տեառն Աստուծոյ Ամենակալին). բարեպէս անցուցանել, և պատշաճաբար կարգաւորել կարէի։ Քանզի Փիլօնի փիլիսոփային մինչ հարցին թէ՝ զինչ գոյ յաշխարհի դժուարին. ասաց թէ՝ զգաղտնի և զանխուլ խորհուրդս լռել, զզգաստականութիւն բարւոք անցուցանել, և նախատանաց համբերել։

Իսկ որովհետև կամէ ինձ առնել և յօրինել զայս մատենագրութիւն, որոյ աղագաւ կամիմ բացայայտել նախապէս՝ և ասել ձեզ բաղձալեացս իմոց զայս ինչ։ Արդ՝ մինչ կամք մեր է առնել բանիս զվէպս Պարսից աշխարհիս, զոր ի թուոջս ՌՄԻԸ ի վայր անդր ձըգելով ներգործեցան, զորոց եղէ ես ականատես՝ և ականջալուր. վասն որոյ արժան և ճահ վարկայ՝ գիտել և իմանալ նախկինաբար թէ՝ ոյք յորոց նախասկիզբն գտան Թագաւորելոյն ի վերայ պարսից, և անդուստ առեալ ապա ի վերուստ ի վայր իջանել մինչև ի ժամանակս մեր կարճառօտ քննութեամբ։ Այլ ո՛չ ապաքէն զգործս՝ և զարութիւնս նոցա ուրոյն վիպելով, զորոց որք նախ քան զմեզ էին՝ պեղեցին և սեթևեթեալ ոճով գրեցին. այլ և եթ միայն զանուանս նոցա յիշատակելով և եթէ արդեօք մարթ ինչ իցէ՝ և զթիւս ամաց Թագաւորելոյն

նոցա, այսինքն՝ եթէ յորում ամի, և քանի ամ թագաւորեցին։ Բայց արդ՝ յայտնի իսկ է արդեօք ամենեցուն՝ որք բարւոք ուշ եդեալ յառնեցին, և ճոխաբար հետևեցին. զի ոչ գոյ միաբանութիւն ի մէջ թարգմանչաց և պատմագրաց, զի տինա եթէ ուրեք ուրեք համաձայնին, ի թիւս և ի յայլ բազում տեղիս տարաձայնին։ Քանզի բազումք ի յառաջնոց վարդապետաց՝ և ի սորոց հարց անտի գրեցին՝ ըստ իւրաքանչիւր գիտման քննութեամբ ի կէր արկեալ՝ վասն ստուգելոյ ամաց անցելոց. սակայն անմիաբան և տարաշաւիղ հանդիպեցան իսկ միմեանց։ Նա իսկ՝ Եւսեբի վկայէ վասն ոչ գիտելոյ ճշգրտիւ զանցեալ ժամանակսն, զբան Տեառն վկայութիւն առնլով որ ասաց առ աշակերտսն՝ եթէ ոչ է պարտ ձեզ գիտել զժամս՝ և զժամանակս, զոր Հայր եդ յիւրում իշխանութեան [1]։ Եւ զայս՝ ոչ միայն վասն հանդերձելոյն ասէ, այլ և վասն անցելոյն ժամանակաց։ Սորին աղագաւ համայն պատմիչք՝ և ժամանակագիրք, ոչ կարացին զուգաձայն և համեմատ միմեանց հանդիպիլ. այլ տարաշաւիղ և անմիաբան գտան ամենեքեան։

Քանզի ըստ Եւսեբեայ ժամանակագրութեան՝ լինի յԱդամայ մինչև ի ծնունդ Կենարարին, ԵՌԲՃՋԴ։ Եւ ըստ ասորոցն՝ ԵՌԻԶ։ Եւ ըստ այլոց, ԵՌԴՂԱ։ Եւ ըստ եօթանասնիցն՝ որով մեծն և սքանչելին Եպիփան վարի, որում և մեք հետևիլ սաստել կամիմք՝ քան թէ յայլոց ումանց։—ԵՌԴՃՂԹ։ Իսկ այլք ումանք թիւ եօթանասնիցն այսպէս կարծեն, այսինքն ԵՌՃՂԸ, որոց հրաշալին Եպիփան ոչ ընդունի, այլ սկսեալ Ադամայ՝ մինչև ի Քրիստոս, ԸՆՂԹ ամ դնէ [2]։

1) Գործք Ա. Գւ. 7։

2) Իսկ Եւսեբի Պամփիւլեայ կեսարացւոյ ժամանակագրութեան մէջ (Վենետիկ 1818 թ.) գտանք այսպէս՝

Եւ վերջապէս՝ զայս ինչ և զառ ի յինէն ծանիցէ զձեզ խոհեմութիւն։

Զի համայն պատմիչք՝ ոչ միայն Ասիականացն կողմանց, այլև՝ Եւրոպականացն յարևմտից, և Լիբիականացն Հարաւայնոց. ըստ բանի Աստուածաշունչ սուրբ գրոյն՝ սկիզբն պետութեան ի Ներրովթայ առնել գրեն։

Արդ՝ այս Ներրովթ՝ որ ասի Բէլ, սկիզբն թագաւորութեան եդ ի Բաբիլօն քաղդէացւոց. և ի ժամանակս սորա եղև ամբարիշտ խորհուրդ ամբարտակին շինութեան, յերկրին Սենայար, և ի Թագանէ դաշտին [1]) այսինքն Հիլէ քաղաքի և ի Թուոյն Ադամայ վեցհարիւրորդի և վաթսուներրորդի։ Եւ յաւուրս սորա տարատրոհեալ բաժանեցան լեզուք՝ ի բարբառս ՀԲ։ Եւ ապա սպանեալ սա ի ձեռս քաջահզօր և բարեբաղդ խոհեմագոյն հսկային Հայկայ նախնւոյն Հայոց, որպէս և աւանիկ գլխագոյն պատմութիւնս սոցա՝ գրեալ է մեծն և երջա-

---

«Ադամայ մինչեւ ցերկրորդ ամն Դարեհի ամք ՏՈՁ-4680 թ.» էջ 189. երեսուներորդ տող ապա՝

«Եւ յերկրորդ ամէն Դարեհի մինչեւ ցԱնտիոքոս ամք ՅԽԷ=347 տարի» 192 երես 19-երորդ տող.

Եւ «Յետփիանէս Անտիոքայ մինչեւ ի հնգետասաներորդ ամն Տիբերեայ ամք ՄԱ տարի=201» 195 եր. 8 տող.

Իսկ Տիբերիոսի թագաւորութեան ժե տարում ծնուեց փրկիչը, ուրեմն Ադամից մինչեւ փրկչի ծնունդը կը լինի 4680+347+201=5228 տարի.

1) Այս կտորները քաղել է նա Ծննդոց գրքից. որովհետեւ Բաղան դաշտ Խորենացու պատմութեան մէջ չէ յիշուած. այլ յիշւում է Ծննդոց գրքի մէջ՝ որտեղ ասուած է. «Իբրեւ գնեբրովթ սկայ առաջի Աստուծոյ որ եւ եղեւ սկիզբն թագաւորութեան նորա Բաբելովն. եւ Որեք. եւ Աքադ. եւ Քաղանէ յերկրին Սենաար յերկրէն յայնմանէ ել Ասուր եւ շինեաց զՆինուէ» Ծննդոց Գլ. Ժ. 9—12.

նիկ Մովսէս Խորենացին ի ճառագրութեան իւրում. տեսցես անդ 1)։

Զորմէ և ես սակաւ ինչ հանեալ ի պատմութեանց անտի, և գրեցի ի գիրս նախկին, որ վասն ազգիս հայոց, ի յերկրորդ պրակին, և յերկրորդ հատուածին։ Եւ զկնի մահուանն Բէլայ՝ յետ քառասուն ամի, ասէ Միխայէլ պատմիչն ասորւոց՝ շինեցաւ Ասպահան քաղաք ի Կամբիւրոս Թագաւորէ քաղդէացւոց 2)։ Իսկ հոգելից վարդապետն մեր Վարդան՝ գրէ ի վիպագրութեան իւրում թէ՝ ի Բէլայ շինեցաւ զԱսպահան քաղաքը։ Իսկ յետոյ ի զաւակաց Բէլայ փոխեալ զաթոռնս իւրեանց ի Նինուէ քաղաք Ասորեստանեայց, այսինքն է՝ Մուսուլ։

Եւ մինչև ցՍարդանապալոս Թագաւորեցին, որ յերեսներորդ՝ և իններորդ ի Բամայ, որպէս և ասուցիւ յայտ իսկ է ի գիրս սրբազան Բերթողահօրն Մովսիսի յառաջին հատորն 3)։ Եւ յաւուրս Սարդանապալայ գնաց մարգարէն յովնան քարոզել ի Նինուէ 4). սա զղջացաւ և դարձաւ առ Տէր ապաշխարութեամբ։ Բայց յետոյ Վարբակէս 5) զօրավարն մեդացւոց, այսինքն քրդաց՝ սպան զՍարդանապալ արքայն ասորեստանեայց, օգնականութեամբն Պարոյրայ Հայոց արքային։ Այլ Միխայէլ ասորին ասէ թէ՝ և տեսեալ Սարդանապալայ թէ յաղթի ի Մարաց, այրեաց զանձն՝ զի մի անկցի ի ձեռս նո—

---

1) Մով. Խոր. Գլ. ԺԱ.

2) Սա (Կամբիւրոս Թագ.) շինեաց զՇօշ քաղաք. որ ասեն զԱսպահան. Ժամանակագրութիւն Միխայէլ Ասորւոյ. էջ 18. Երուսաղէմ 1871.

3) Խոր. Գլ. 19.

4) Մարգար. Յով. Գ. 3.

5) Վարբակէսը Թագաւորեց 28 տարի. Եւս. Ժամ. էջ 101.

րա [1]): Եւ արդ՝ զինչնեցէ՝ եբարձ Վարբակէս Մար՝ զթագաւորութիւն որդւոցն Նեբրովթայ, և թողեալ վերակացու և ոստիկան ի Նինուէ, այս է Մուսուլ. փոխեաց զթագաւորութիւնն ի Մարս, այսինքն՝ ի քուրդս:

Եւ այս Վարբակէս՝ թագաւորեցոյց ի Բաբելօն ի վերայ քաղդէացւոց զԲէլասիս ընկերակից իւր [2]), և ի վերայ հայոց՝ զՊարոյր զօրավիգ իւր յորդւոց և ի տոհմէ Հայկայ: Արդ՝ և յետ սակաւուց թագաւորէ ի Նինուէ ի վերայ Ասորեստանեայց Փուայ՝ յորմէ սերեցան Թագղաթփալասար [3]), Սաղմանասար, Սենեքարիմ [4]) և Ասորդան, զորոց անուանքն յիշին իսկ ի սուրբ գիրս: Յետ որոց՝ յաւուրս Եզեկիայ Արքայի Հրէաստանի, Մարովդակ-բալադան արքայն Բաբիլոնի [5]) (որոյ անունն յիշի ի յԱստուածաշունչ գիրս՝ Դ. Թագ. Ի. գլուխն). սպան զԱսորդան, և իսպառ եբարձ զթագաւորութիւն Ասորեստանեայ ի Նինուէէ: Եւ ինքն Մարովդակ-բալադան միայն իշխեաց քաղդէացւոց և Ասորեստանեայց. և յորմէ իսկ սերեցան Ասուերոս, Նաբուբոլասար [6]), Նաբուգոդոնոսոր և Բաղդասար, զոր սպան Դարեհ արշօրեան [7]) ի զաւակէ Մարաց՝ և ինքն թագաւորեաց:

---

1) Ինչպէս երեւում է Միխայէլ Ասորին էլ առել է այդ տեղեկութիւնները Եւսեբէոս Կեսարացու Հետեւեալ կտորից. «Թոննոս Կոնկողերոսն, որ յունարէն կոչի Սարդանապաղոս. մատնեալ ի պարտութիւն ի Վարբակայ եւ ի Բեղեսոսէ՝ ինքնին զանձն ի հուր մատնեաց»։ Եւսեբ. Ժամանակ. էջ 100.

2) Իսկ Եւսեբ. Կեսարացին գրում է. «Եւ զԱսորեստանեայց իշխանութիւնն Վարբակայ բարձեալ՝ զԲեղիսիս կացոյց արքայ Բաբելացւոց. եւ ինքն ի Մարս փոխեաց զԱսորեստանեայց իշխանութիւնն. էջ 100.

3) Թագղաթփաղասար. Դ. Թագ. Ի—29.

4) Սենեքերիմ. Դ. Թագ. ԺԸ—13.

5) Մարովդաք Բաղդան. Դ. Թագ. Ի—12.

6) Ըստ Միխայէլ Ասորւոյ՝ Նաբուպալասար. էջ 49.

7) Դարեհի որդւոյ Արշաւրայ. Մարգ. Դան. գլ. Թ—1.

Եւ Դարեհ արշօրեան իբրև ամս երիս թագաւորեաց, հասեալ նմա զվախճան մահու մեռանի։ Եւ ապա Կիւրոս արքայ պարսից՝ յինքն գրաւեաց զպետութիւն Բաբելացւոց, և Ասորեստանեայց, և թագաւորեաց ի վերայ նոցա։ Իսկ ապա ի ձեռն Տիգրանայ արքայի հայոց սպանանէ զԱժդահակ թագաւորն մարաց. այսինքն՝ որ ի մեր բարբառ վիշապ թարգմանի, յորմէ և յոյժ ճոխաբար վիպէ ցանկալի Խորենացին։ Եւ էառ Կիւրոս Պարսիկ զթագաւորութիւն նորա, և այսպէս միահեծան իշխանութեամբ միապետեաց Կիւրոս ի վերայ չորից թագաւորութեանց. այսինքն՝ Պարսից, Մարաց, Ասորեստանեայց, և Քաղդէացւոց [1]։

Արդ՝ սա նախ լեալ ասեն համակ պատմիչք, և ժամանակագիրք՝ նախասկիզբն պարսից թագաւորաց, որ հաստատեաց զգահ թագաւորութեան ի Պարս և հրաման ետ հրէից ելանել ի գերութենէ՝ և շինել զՏաճարն Տեառն յԵրուսաղէմ։ Զորմէ գրէ մարգարէն Եսայի ի 45, 1։ Այսպէս ասէ Տէր յօծեալն իւր ցԿիւրոս, զորոյ կալայ զաջոյ ձեռանէ նորա՝ հնազանդեցուցանել առաջի նորա զազգս, և զզօրութիւն թագաւորաց խորտակեցից. բացից առաջի նորա զդրունս, և քաղաքք մի փակեսցին, և այլն։ Եւ դարձեալ ասէ Տէր Աստուած սոյն մարգարէիւն ի 47, 6. Ես բարկացեալ էի նոցա, և մատնեցի զնոսա ի ձեռս քո. և դու ոչ արարեր ի վերայ նոցա ողորմութիւն։ Զայս ասէ առ Բաբելացիս՝ որք գերելոցն ոչ ողորմէին։ Ուստի և ի նոյն գլխոյն՝ ես, ասէ՝ մատնեցից զձեզ Պարսից, որք ոչ խնայեսցեն ծերոց, մանկանց, կուսանաց և ամենայն չափու և ցեղի։

---

1) Մեսրովբ սարկաւագ Թաղիադեանցի պատմութեան մէջ (Կալկաթա—1846 էջ 3) Կիւրոսը կոչւում է նաև Քէյումարս, որն էր փիշդադեան հարստութեան սկզբնահայր. Կիւրոսով էլ սկսուեց Աքեմենեան տէրութիւնը (Պատմ. Սպա. էջ 4)։

տակի ի յառաջներորդ Օմարայ՝ երրորդ թագաւորէն Հագարացւոց, որ ի Մահմետէ էր սկսեալ։ Եւ յայնմհետէ բարձեալ՝ կործանեալ աւերի զգահ և զթագաւորութիւն պարսից, որոց եղև թիւ իշխանութեանն՝ ամք ԳՃՂԲ։ Յետ այսորիկ տիրեցին պարսից՝ հագարացիք. որք էին դենիւ և մասամբ մահմետականք։ Բայց ըստ Ղեոնդեայ [1], որ գրէ ի պատմութեան իւրում թէ՝ տեւեաց զժամանակ Սասանեանց թագաւորութեանն՝ ՆՁԱ ամս։ Իսկ ըստ այլոց ոմանց՝ գրեն թէ՝ ի վերայ էանց ցեղին Սասանայ ՆԺԸ ամս։ Այլ մեք ըստ մերում հետազօտութեանն՝ այն է հաւաստին, ըստ որում և կանխաւ եդաք. քանզի կարի յետախոյզ որոնմամբ գննեցաք ի բազում ճառագրութեանս, որպէս և գտաք զճըշգրիտն՝ ըստ այնմ և եդաք։

Արդ՝ գիտասցեալ մեր կարճ ի կարճոյ և հակիրճիւ զայսոսիկ. բե՛ր ուրեմն աստանօր զի տեսցուք թէ՝ ազգ պարսից որդւոց յումմէ՞ շառաւիղեցան և ակաղձեալ լցին զսահմանս բնակութեան պարսից աշխարհին։ Յայտնի իսկ է ամենեցուն՝ զի ազգս պարսից ի Եղիմայ [2] յորդւոցն Սեմայ՝ սերեալք ծագեցան, և ոչ են սոքա ի տոհմէ Իսմայէլեան ի Հագարայ, աղախնոյն Աբրահամու՝ որպէս ոմանք կարծեն. և ոչ ի զաւակացն Յաբեթայ յառաջեալք, այլ ի Սեմայ որդւոյն՝ և ի յԵլիմայ։ Նմին իրի և երբեմն ազգ պարսից կոչին ի սուրբ գիրս հատարակապէս առեալ Եղիմացիք, որպէս յայտ է ի գիրս գործոց առաքելոց, և ի յայլ տեղիս. Յուդիթ. 1. 6, և Եսայի 21. 2։ Բայց յատկապէս առեալ՝ է անուն գաւառի, որ է ի պարսից աշխարհին, որոյ անուամբ կոչի

1) Ղեւոնդ. պատմագիր էջ 7 (Պետերբ. 1887).

2) Այսինքն յԵլամայ որն էր Սեմի որդին (Ծնն. Ժ—22).

և գլխաւոր քաղաքն [1], որ ի հնումն էր արքայանիստ, զոր կամէր աւար առնուլ արքայն Անտիոքոս, ըստ այնմ, որ ի 1. Մակ. 6. 1։ Որոյ բնակիչք կոչէին Ելիմացիք։ Էր սա առ գետովն Հաղդոմանայ, և զկնի անցելոց ժամանակաց աւերեցաւ. այլ հուպ ի նոյն տեղին շինեցաւ փոխանակ նորա այլ քաղաք, որ այժմ ի Նարգեանս Շիրազ [2] առ ձայնի։

Արդ՝ զայս քաղաքս, յորմէ ի վեր անդր բացատրեցաք, որում ազգ Յունաց Պերսէպոլիս կոչէին. այրեցաւ ի մեծէն Աղէքսանդրէ Մակեդոնացւոյ, վասն միոյ կնոջ պոռնկի անդ փախուցելոյ, բայց յետոյ առ ամօթոյ չքեղապէս վերանորոգեաց։

—⁂—

1) Որ է Ելիմ կամ Պերսեպոլիս. սոյն անունով կոչւում էր նաև Ստահր գաւառը. ուր Սասանեան տէրութիւնը սկիզբն էր առել և ուր կենտրոնն էր նորա կրօնի (տես պատմ. Սասանեան էջ 90) գտնւում էր Միրդուշտ դաշտում. կոչւում է նաև Թախտը Ջմշիդ (պատմ. Թաղիադեանցի. էջ 15).

2) Շիրազը 35 մղոնով հեռու է Պերսեպոլսից ըստ Մ. Թաղիադեանցի էջ 15.

ԳՐԱԿ ԵՐՐՈՐԴ

Սկսեալ ի Կիւրոսէ մինչեւ ցԴարեհ Կոդմոս, որ սպանաւ ի յԱղեքսանդրէ Մեծէ, դնելով ընդ հուպ եւ զբուականս ժամանակաց ըստ խոստման մերում։

Ա. Եւ ապա թագաւորեաց Կիւրոս՝ զկնի Դարեհի Արչօրեան արքայի Մեդացւոց, որպէս ասացաք յառաջագոյն. ի թուոջն Ադամայ՝ ըստ ատուգելոյ քաջահանճարից նախնեաց, այն իսկ է՝ ըստ որում՝ զոր ի վեր անդր եդաք։ Սա այս Կիւրոս՝ էր որդի Կամպիւսեայ պարսիկ ազնուականի, ընդ որում, ըստ ասելոյ ոմանց՝ Աժդահակ արքայ մարաց և պարսից ամուսնացոյց ըզդուստր իւր մանդանէ, յորմէ ծնանի Կիւրոս, որ յանուն հօրն կոչի Կամբիւսեան։ Նարկ. ՂԶ։ Սա թագաւորեաց ի վերայ պարսից և ի կողմանց ասիացւոց ընդ ամենայն ամս՝ երեսուն 1)։

*Բ. Յետ որոյ թագաւորեաց Արտաս որդի նորա, որ կոչեցաւ Կամպիւսէս Նաբուգոդոնոսոր.*2) *սա արգել զշինուածն Տաճարին Տեառն յԵրուսաղէմ։ Զորմէ ասու-*

---

1) Կիւրոսն (558—529) էր Աքեմենեան ցեղից և եղաւ պարսից միապետութեան հիմնադիրը։

2) 529—522։

գեն ոմանք՝ թէպէտ և ոմանք ոչ ընդունին, թէ յորոյ յաւուրս՝ յետ մահուան հօր իւրոյ Կիւրոսի. զօրավարն Մարաց Արփաքսադ՝ վտարանջեալ ի նմանէ թագաւորէ ի Մարս, և շինէ զքաղաքն Եկբատան, այս է Ահմատան ի տեղի ամուր ապաստանի, որպէս պատմի ի գիրս Յուդիթայ [1]: Եւ սոյն արքայս՝ ամս վեց պատերազմեալ ընդ նմա, պարտեաց զնա, և իսպառ եբարձ զպետութիւն ի Մարաց. և առաքեաց զՀողոփեռնէս ի վերայ ամենայն ազգաց՝ որք ապախտ արարին զբանս նորա, քակել՝ և կործանել զզօրութիւնս նոցա [2]: Իսկ ոմանք հակառակ այսմ կարծեն՝ Նաբուգոդոնոսոր լինել այն, որ ի վերջ Տուբիթայ պատմութեանն գրի. և ասեն զայլ Հողոփեռնէս ի վերայ Հրէաստանի ի ժամանակս Մանասէի արքայի Յուդայ: Բայց սուտ է կարծիքս այս՝ քանզի ի չորրորդ գլուխն Յուդիթայ ասի, ընդ այն ժամանակս էին դարձեալ ի գերութենէ անտի (իւրեանց). և իբրև (նորք էին) ժողովեալք [էին արք] ի հրէաստան [եայք], և (զ)սեղանն Տեառն Աստուծոյ (իւրեանց), և (զ)սպաս(ս)[ք]ն և (զ)տունն ի պղծութենէ անտի զեռ եւ էր սրբեալ [3]:

Արդ՝ և զայս ի Նարդեանս գիտել մեզ ճահ է՝ և յոյժ վայելուչ եթէ քանի Նաբուգոդոնոսորք յիշին ի սուրբ գիրս. քանզի զորմէ բազումք և զանազանեն կարծիք, ուստի յայսմ տեղւոջս հարկ է մեզ զստոյգն հետազօտել: Եւ թէպէտ ոմանք երկս ասեն գոլ Նաբուգոդոնոսոր, սակայն այլատարազ կերպիւ: Վասն զի ասեն թէ՝ առաջին Նաբուգոդոնոսորն է որդի Ասորդանայ՝ որդւոյ Սենեքարիմայ արքայի Ասորեստանեայց. և զորմէ

1) Յուդիթ. Գլ. Ա.
2) Յուդիթ. Գլ. Ա—5.
3) Յուդիթ. Գլ. Դ—2.

հաստատեն թէ՝ նա մարտ ընդ Արփաքսադայ արքայի Մարաց և յաղթեաց նմա և թագաւորեաց ի Նինուէի մեծի քաղաքի։ Երկրորդ Նաբուգոդոնոսոր գոլ ասեն հայր մեծին Նաբուգոդոնոսորայ արքայի Բաբելացւոց, որ այլով անուամբ՝ կոչի Նաբուպօլասար, և ասեն թէ՝ սա միաբանեալ ընդ Ասուերոսի[1]) արքայի Մարաց՝ կործանեաց զՆինուէ։ Իսկ երրորդ Նաբուգոդոնոսոր ասեն լեալ որդի Նաբուպօլասարայ, որ մարտեաւ ընդ Նեքաւովայ արքայի Եգիպտացւոց, և յաղթեաց նմա. և յետոյ գերեաց զՀրէաստան ի Բաբիլոն, և այրեաց զգեղեցկաշէն Տաճարն Տեառն զշինեալն և զկերտեալն ի Սողոմոնէ։ Որ և մականուամբ սա կոչեցաւ մեծ. և վասն հպարտութեանն պատուհասեցաւ յԱստուծոյ, և փոխեցաւ ի կերպ գազանի ամս եօթն կամ ըստ ոմանց ամիսս եօթն[2]), և ապա դարձաւ յառաջին կերպարանս իւր ի ձեռն ողորմութեան՝ ըստ խրատու Դանիէլի մարգարէի[3])։ Բայց գրեթէ՝ չէ ընդունելի մեզ զայս, այլոց որպէս հաճոյ թուիցի կամաց իւրեանց. քանզի մեք զոչ ոք բռնադատեմք առ ի հետևել ստուգագոյն դիտման մերում։ Եւ արդ՝ թէպէտ ըստ ճշգրիտ կարծեաց, և ըստ ճշմարիտ դիտման և այլ երեք անուանքն ի սուրբ գիրս Նաբուգոդոնոսորք, այլ ոչ համաձայն և զուգակցորդ նախկին կարծեացն, այլ այլիմն կերպիւ՝ որպէս կամէ մեզ ի յառաջիկայս ուսանիլ։ Քանզի նախկին Նաբուգոդոնոսոր է մարովդակ բաղադան հայր Ասուերոսի, որ սպան զԱսորդան որդի Սենեքարիմայ, և իսպառ եբարձ

1) Տովբիթի գրքի մէջ (ԺԴ—17) Ասուերոս գրուած է Նաբուքոդոնոսորից անմիջապէս յետոյ եւ միասին մի անուն են կազմում։

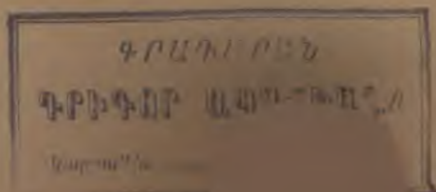
2) Սուրբ գրքի մէջ գրուած է եօթն ժամանակ (Դանիէլ Դ—29)։

3) Դանիէլ Դ. 29—34։

զանէրուԹիւն Ասորեստանեայց ի Նինուէ քաղաքէ. ըստ որում և զորոյ կանխաւ իսկ գրեցաք ի յառաջին պրակն։ Եւ յետ որոյ ոչ զոք գտանեմք Թագաւորեալ ի վերայ Ասորեստանեայց ի Նինուէ. զորմէ և ի վերջն Տուբիթայ գրի։ Երկրորդ՝ մեծն Նաբուգոդոնոսոր՝ որդին Նաբուպօլասարայ, որդւոյ Ասուերոսի, և որդւոյ մարովդակ բալադայ, սա գերեաց զԵրուսաղէմ, և զայլն որպէս ի վեր անդր համառօտ ճառեցաք։ Եւ երրորդ՝ Նաբուգոդոնոսոր՝ է Արսէան Կամբիւսէս՝ որդին Կիւրոսի արքայի պարսից. սա պատերազմեցաւ ընդ Արփաքսադայ, և յաղԹեաց նմա. և սա առաքեաց Հողոփեռնէս զօրավարն ի վերայ ամենայն ազգաց, որ և գնաց ի վերայ Հրէաստանի ի ժամանակս որոյ. առ որով էր ՅուդիԹ դուստր Մերարեայ, որ յետ մահուան Մանասէի առն իւրոյ մնաց այրի, և ապա զօրուԹեամբ Տեառն Աստուծոյ էհատ զգլուխն Հողեփեռնեայ 1) և ազրեցոյց զԲետուլուայ, և զամենայն Հրէաստան։ Իսկ Ասուերոս՝ է արքայ Բաբելացւոց և որդի Մարովդակայ, և ոչ է արքայ Մարաց և կամ Ատախաքէս։ Քանզի Ատախաքէս է ինքն Աժդահակ, որ յաւուրս Կիւրոսի՝ Տիգրան քաջահզօր արքայն մեր աջակցեալ ընդ Կիւրոսի սպան զԱժդահակ, այսինքն՝ զԱտախաքէս։ Որ և ի մեր գրի՝ Դանիէլ (Թ—1) Արշաւր, իսկ յայլ ուրեք յայտնապէս գրի Թէ՝ Թագաւորն Ատախաքէս յաւելու առ հարս իւր՝ և էառ Կիւրոս պարսիկ զԹագաւորուԹիւն նորա։

Եւ արդ՝ հակիրճիւ ուսեալ հանդերձ Աստուծով մեր զայսոսիկ՝ և Թէպէտ բազում ընդդիմահարուԹիւնս ունիմք առ ի հաստատել զվերոյգրեալ Նաբուգոդոնոսորքս, այլ այժմ ոչ է ժամանակ երկարաձգելոյ, իսկ եԹէ Տէր կամեսցի յայլում տեղւոջ՝ և ի դէպ ժամանակի ի վերայ այսր

1) Յուդիթ. Գլ. ԺԳ—11։

այսինքն արս՝ տասն և եօթն հարիւր հազար. և խաղաց առ ի տալ ռազմ ընդ հելլադայ զօրուն։ Եւ եղև իբրև ետես զբազմութիւն զօրաց իւրոց՝ ի բարձրադիտակ տեղարանէ, սկսաւ լալ, և ասել. ապաքէն յետ ամաց հարիւրոց անցանելոյ՝ ոչ մնասցէ ի սոցանէ և ոչ մի։

Այլ որ զծովն Հելլեսպոնդական, որ կոչի և Նեղուց Կալիպօլեայ, որոյ տաճկերէն Կելիպօլու պօղազը ասեն. որ է նեղ ծովակ ինչ ի մէջ յունաց ծովուն՝ և պրոպոնտոսի, որ է Մարմարա, տարածեալ յերկայն պարանոցաձև իբրև վտաւանս եօթն, և բաժանէ զԱսիայ ի Թրակիոյ. այսինքն՝ ի Հոռոմաստանայ։ Լցեալ էր յերեսս սորա նաւօք. բայց ի չորս հազար արանց և եթ ի պարտութիւն մատնեցաւ առ Թերմոպիւղացւովք Թողլով նոցա զգանձս և զկարասիս, և միայն կենդանի փախուցեալ մակուկաւ մազապուր սակաւուք անկաւ ի Պարս (Խորեն. 2. 12 պրակ.) և սա թագաւորեաց ընդ ամենայն ամս՝ 19։

Ե. Իսկ զկնի սորա թագաւորէ Արտաւանն՝ ամիսս ՌԼԵ.
եօթն։

Զ. Եւ ապա թագաւորէ Արտաշէս Թոռն Դարեհի։
Որոյ յեօթներորդի ամի թագաւորութեանն՝ ելեալ Եզրաս ՌԼԶ.
դպիր օրինացն Մովսէսի ի Բաբիլոնէ հանդերձ ժողովրդեամբք եկաւ յԵրուսաղէմ։ Ա. յեզր. 8.

Եւ ի քսաներորդի ամի թագաւորութեան նորա՝ Նէեմիաս, որ է Աթարսաթայ, էառ ի նմանէ հրաման՝ շինել զպարիսպն Երուսաղէմի։ Գ. Եզր. 1. 12։ Սա մականուամբ կոչեցաւ երկայնաձեռն[1]). զի ի ծնանելն ունէր

---

1) Կոչւում էր նաև Բահման կամ Արդաշիրն Դրազդաստ. Բահ-ման Սանսկրիտերէն նշանակում է Բազկունիս. իսկ Արդաշիր նշանակում է Աւրդաւ-շիր=Առիւծ բանակի. Անգղիացի Սըջան Մալքօլմի մեկնութեամբ նշանակում է Առիւծ երկրի. Արդ նշանակում է երկիր. Շիր=Առիւծ. Ըստ Յովսէփոսի Ար-

յայտ իսկ է ի գիրս Նաթերայ։ Եւ սա ընդ բովանդակ թագաւորեաց՝ ամս 40։

Ժ. Արդ՝ Արտաշէս Ոքոս յետ նորա թագաւորէ ՐՃԼԶ. ամս 26[1]։

ԺԱ. Արշէզ Բագուաս՝ զկնի որոյ թագաւորեաց ՐՃԿԲ. ընդ ամենայն ամս 4.

ԺԲ. Յետ որոց Դարեհ Կոդմոս թագաւորէ.[2] ՐՃԿԶ. սա ընդ վզեալ ընդդիմանայ Աղէքսանդրի Մակեդոնացւոյ ամս վեց, և ապա յամի վեցերորդի թագաւորութեանն Աղէքսանդրի՝ յորմէ ի պարտութիւն մատնի, և մեռանի ի նմանէ. թագաւորեալ սա ընդ ամենայն ամս 6։

Զկնի որոյ բառնի թագաւորութիւնն պարսից ի ձեռն մեծին Աղէքսանդրի։ Արդ՝ ահաւասիկ սկսեալ ի Կիւրոսէ առաջնոյ արքայէ՝ մինչև ի Դարեհ Կոդմոս, գումարեալ լինի զթուական ժամանակաց սոցա իբր ամս ՄԼԲ[3]. որ ունեաց զտէրութիւն որոց։ Յետ որոց՝ տիրեցին Արշակունիք, որպէս և վաղ ուրեմն իսկ բացայայտեցաք. արդ ժամէ մեզ ի բաց թողուլ զայսոսիկ, և խօսիլ զնոցանէ հակիրճիւ։ Շատ լիցի աստանօր զոր ասացաք յորոց։

---

1) Մ. Թաղիադեանցի պատմութեան մէջ (էջ 34) Դարաը կամ Դարեհ առաջինից յետոյ թագաւորում է Դարեհ երկրորդը. որին Յոյները Կոդոմանոս են կոչում, իսկ սորանից յետոյ Արտաշէս Օքոս եւ ոչ Ոքոս։ Սա է Արտաքսերքսես Գ-ը (361–338)։

2) Դարեհ Գ. Կոդոմանոս (336–330)։ Աղէքս. Մակեդոնացին սորան յաղթելուց յետոյ՝ իւր իշխանութեան ներքոյ առաւ ամբողջ Աքիմենեան հարստութիւնը։

3) Իսկ ճշգրիտ հաշուով պէտք է լինի 228 տարի. հաշուելով Կիւրոսի թագաւոր. սկզբից՝ 558 թ. մինչեւ Դարեհ Գ. Կոդոմանոսի մահուան տարին՝ 330 թ.

ԳՐԱԿ ՉՈՐՐՈՐԴ

Վասն տոհմին Արշակունեաց. նաեւ առեալ ի յԱրշակայ քաջէ՝ մինչեւ ցԱրտաւան՝ որ սպանաւ ի յԱրտաշիրէ որդւոյ Սասանայ։

ՐՄԾ. *Եւ յետ եօթանասներորդի և երկրորդի ամաց մահուանն Աղէքսանդրի, որ է ամ վաթսներորդ ի Թուոյ Ասորոց, սկսեալ ի Սելեւկեա Նիկանովրէ՝ մինչեւ ի մետասաներորդ ամն Անտիոքոս Տեոսի.*[1]) *զօրմէ և հաւաստեաւ խոկ ճառէ՝ երջանիկ և գերահրաշ Եւսեբիոսին։*

ՐՄԾՕ. *Ա. Ապստամբին պարթեւք ի Թուոյն Ադամայ՝ որպէս և ի վերն եղաք, ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոց. և թագաւորէ Արշակ քաջ ի քետուրական ծննդոցն Աբրահամու, որոյ տիրապետեալ պարսից և կողմանցն Ասիացւոց, ամս՝ 31։*

ՐՄՁԱ. *Բ. Եւ ապա Արտաշէս որդի նորա թագաւորէ ամս՝* 46։[2])

ՐՅԻԷ. *Գ. Յետ որդի նորա՝ Արշակ որ կոչեցաւ մեծ, որ զԱնտիոքոսն սպան և զՎաղարշակ զեղբայր իւր՝ թագաւոր Հայոց կացոյց՝ երկրորդ իւր առնելով. և ինքն*

---

1) Անտիոքոս Թէոս. Խոր. Բ. գիրք Գլ. Ա.

2) Ըստ Խորենի. (Բ. Գիրք Գլ. Բ.) թագաւորում է 26 տարի.

չուեաց ի Բահլ,[1]) հաստատեաց զթագաւորութիւն իւր։ Վասն որոյ զարմք նորա պահլաւիկք կոչեցան. որպէս և եղբօր նորա Վաղարշակայ ի նախնւոյն անուն՝ Արշակունիք։ Եւ սա տիրէ երրորդ մասին աշխարհիս, որում Ասիայ ասեն։ Եւ սա է՝ ի զաւակէ Աբրահամու ի քետուրական ծննդոցն, զոր յետ մահուանն Սառրայի առ իւր կին. առ ի հաստատել բանին Տեառն առ Աբրահամ թէ՝ թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն։ Եւ սա ըստ ասուցելոյ ոմանց թագաւորէ ընդ ամենայն ամս՝ 70։[2]) Քանզի ասեն թէ՝ ի յիսներորդի և ցեօթներորդի ամի տէրութեան իւրոյ՝ թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր Վաղարշակ ի վերայ Հայաստանեայց.[3]) և զկնի անցանելոյ երեքտասաներորդ ամի Վաղարշակայ թագաւորի Հայոց, առնու զթագաւորութիւնն Արշական՝ որդին Արշակայ մեծի, որ ժողովեալ լինի ամս 70։ Տես ի Խորն. 2. և պրակ 65։

Դ. Ապա յետ մեծին Արշակայ՝ տիրէ Արշական ՐՑԴ.Է.
որդի նորա ամս՝ 30։[4])

Ե. Զկնի որոց՝ թագաւորէ Արշակ ի վերայ Պար- ՐՆԻԷ.
սից, ամս՝ 31.[5])

---

1) Բահլ Ահաւատին—Խոր. Բ. գիրք Բ. Գլ. իսկ Մխիթար Անեցւոյ պատմութեան մէջ (պեր. 79 էջ 20) յիշուածէ Բալխ Ահաւատին։

2) Նոյնպէս ըստ Մխ. Անեցւոյ (էջ 21) թագաւորում է ԾԳ. տարի. իսկ ըստ Սեբէոսի Հ. տ. (էջ 9. պեր.)

3) Ըստ Մխիթար Անեցւոյ (էջ 20) Արշակը Վաղարշակին Հայաստանի վրայ թագաւոր է կարգում իւր թագաւորութեան ԽԱ. տարում

4) Սեբէոսի պատմ. մէջ Արշականի փոխարէն յիշուած է Աշնաշ ամս ԼԲ եւ ոչ Լ (էջ 9. պեր.) իսկ Մ. Անեցւոյ հետ համաձայն է։

5) Սեբէոսն Աշնաշից յետոյ դնում է Արշէն՝ ամս ԽԲ. իսկ Մ. Անեցւոյ պատմ. մէջ (էջ 21 պեր. 79. թ.) յիշւում է Արշանակ, որ թագաւորում է ԼԱ տարի։

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Գրիգոր երանելի լուսաւորիչն մեր՝ ի Սուրէնեան Պալհաւէ բողբոջեալ։ Եւ ի քսան և մի երրորդի ամի թագաւորութեան սորա՝ ծնանի ի մէջ գիշերի ի հանգիստ ժամանակի Յիսուս բարերար Փրկիչն մեր, ի Բեդղայէմ Յուդայ՝ ի տանն Եփրաթայ՝ և ի դաշտս մարեաց։ Որոյ փրկողին զմեզ՝ մինչ ձօնեսցի փառք պատիւ և երկրպագութիւն յաւիտեանս յաւիտենից։ Ամէն։

Եւ սա թագաւորէ ընդ ամենայն ամս՝ 46։[1])

Ը. Յետ Արշօրի՝ որպէս ասացաք թագաւորէ յամի Տեառն ԻԶ, Արտաշէս որդի նորա. սա թագաւորեալ բովանդակ ամս 33.[2])

Թ. Զկնի որոյ թագաւորէ Դարեհ յամի Տեառն՝ ԾԹ որ և սա թագաւորեալ ընդ ամենայն ամս 30։

Ժ. Եւ ապա միապետեալ տիրէ ՁԹ թ. ընդ ամենայն գաւառացս պարսից՝ Արշակ ամս՝ 19։[3])

ԺԱ. Իսկ զկնի նորա թագաւորէ Արտաշէս ՃԸ թ. և սա կալեալ զտէրութիւնն պարսից՝ ամս 20։[4])

ԺԲ. Եւ յետ որոյ տիրապետէ զպարս Պերոզ ՃԻԸ թ. որև թագաւորեալ ամս՝ 33։[5])

ԺԳ. Եւ ապա թագաւորէ Վաղարշ [6]) յամի Տեառն ՃԿԱ և սա ընդ բովանդակ թագաւորեալ ամս 50։

---

1) Այս Լ-րդ հատուածն առնուած է ամբողջապէս Խորենացու Բ. գրքի ԻԸ—դ գլխից, ինչպէս եւ առ հասարակ շատ կտորներ. իսկ Արշակի թագաւորութեան ժամանակամիջոցը Սեբէոսը յիշատակում է ԽԷ տարի (էջ 9)։

2) Թէ ըստ Սեբէոսի (էջ 9) եւ թէ ըստ Մ. Անեցւոյ (էջ 21) Արտաշէսը թագաւորում է 34 տարի։

3) Ըստ Սեբէոսի (էջ 9) թագաւորում է 17 տարի։

4) Սեբէոսը (էջ 10) Արտաշէսի տեղ յիշատակում է Արտաշիր, որ թագաւորում է 46 տարի։

5) Սեբէոսը Պերոզի թագաւորութեան ժամանակամիջոցը յիշատակում է 46 տարի (էջ 10) իսկ Մ. Անեցին 34 տարի։

6) Սեբէոսը գնում է Վաղարշակ. (էջ 10)։

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։ [1])

ԻԳ. Ապա Շահրուբի։

ԻԴ. Ապա Դարուբան։

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ։

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Յորմիզդ երրորդ՝ [2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նիազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՋԳ· / ՌԼԴ· ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3]), որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեալ
ՋԸ· / ՌԼԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. Թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ իմն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳԾՂԶ [4]), Թէև այլք ոմանք նիազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք Թէպէտ համաձայնեն ամենքեան՝ միայն Թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի Թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոյ տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա–

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 33)։ Իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտքէ լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մէր 4-րդ ծանօթութիւնը։

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Քապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունել՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարևելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըարան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա[1])

ԻԳ. Ապա Շահրուբի.

ԻԴ. Ապա Դարուբան:

ԻԵ. Ապա Խոռոմ ոմն յազգէ Սասանայ:

ԻԶ. Ապա Պերոզ.

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ:

ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝[2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յայժ նիազս տիրեցին ամս՝ 2.

ՁԳ. ԻԹ. Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ երրորդ[3]). որ
ՈՂԴ. սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապատ կործանեցաւ
զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեաց
ՁԸ. ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան
ՈՂԸ. զայս գրեն և այլատարազ խնն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն: Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի տաճկինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳԾՂԶ[4]), թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն խրօք թէպէտ համաձայնին ամենքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմագերձ գիտնոցէ:

Ցեա որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ, որն էր Բորի քոյրը, (էջ. 33), իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բորից յետոյ դնում է Խոռոմ ոմն յազգէ Սասանայ»:

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96).

3) Յազկերտ Գ. 632—651.

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը.

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Սրոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բաղդէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըսբան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա[1])
ԻԳ. Ապա Շահրուբի։
ԻԴ. Ապա Դարուբան։
ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։
ԻԶ. Ապա Պերոզ։
ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։
ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝[2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նիազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԳ· ԻԹ. Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ երրորդ[3]). որ
ՈԼԴ· սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեաց
ՁԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան
ՈԼԸ· զայս գրեն և այլատարազ ինն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳԾՂԶ[4]), թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնեն ամենեքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաչափեն ամենեքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ գոյգն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ, որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83)։ իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը։

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա [1])

ԻԳ. Ապա Շահրուբի.

ԻԴ. Ապա Դարուբան։

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ.

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Յորմիզդ երրորդ՝ [2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2.

ՁԴ. ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3]). որ
ՌՂԴ. սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեալ
ՁԸ. ընդ ամենայն ամս՝ 5. Թէպէտ և ոմանք աւելի քան
ՌՂԸ. զայս գրեն և այլատարազ ինն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳՃՂԶ [4]), Թէև այլք ոմանք նուազ. և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք Թէպէտ համաձայնին ամենքեան՝ միայն Թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի Թուականս ժամանակաց այլաչաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 88). իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ..

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96).

3) Յազկերտ Գ. 632—651.

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը.

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ևս առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բաղդէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըլրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։ [1])

ԻԳ. Ապա Շահրուբի։

ԻԴ. Ապա Դարուբան։

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ։

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝ [2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յայժ նիազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԳ· ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3]). որ
ՈԼԴ· սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ
զզրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա Թագաւորեաւ
ՁԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան
ՈԼԸ· զայս գրեն և այլատարազ իմն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի տաճկինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳՃՂԶ [4]), թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնին ամենքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ, որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83). իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ»։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը։

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիսս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էառ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըարան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։ [1])

ԻԳ. Ապա Շահրուբի։

ԻԴ. Ապա Դարուբան։

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ։

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Յորմիզդ երրորդ՝ [2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԳ. / ՈԼԴ. ԻԹ. Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3]). որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապառ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեաց

ՁԸ. / ՈԼԸ. ընդ ամենայն ամս՝ 5. Թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ իմն կերպիւ շարադրեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի տաճկինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳծՂԶ [4]), թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնին ամենքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83). իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96).

3) Յազկերտ Գ. 632—651.

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը.

ռացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ևս առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս ազուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բադպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիսս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էառ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունել՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա.[1])
ԻԳ. Ապա Շահրուբի։
ԻԴ. Ապա Դարուրան։
ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։
ԻԶ. Ապա Պերոզ։
ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։
ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝[2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԳ· / ՈԼԴ· ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Ցազկերտ երրորդ[3]). որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառսպուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեաց
ՁԸ· / ՈԼԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. Թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ իմն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Ցազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳԾԴԶ[4]), Թէև այլք ոմանք նուազ. և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնին ամենեքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաչափ ամենեքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Ցետ որոյ տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ, որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83). Իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ.

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96).

3) Յազկերտ Գ. 632—651.

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը.

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմեդականք, զի են հետեւողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղեւոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բաղդէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըռրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա.[1]

ԻԳ. Ապա Շահրուբին.

ԻԴ. Ապա Դարուբան.

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ.

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝[2] որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԴ· / ՌՂԴ· ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Ցազկերտ երրորդ[3]. որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեալ
ՁԸ· / ՌՂԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ ինն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Ցազկերտի ի տաճկնացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳԾԴԶ[4], թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնեն ամենքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաչափ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Ցետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բեօրի քոյրը. (էջ. 83), իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բեօրից յետոյ դնում է. Խօսրով ոմն յազգէ Սասանայ»։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Ցազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը։

ռացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և Թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Փապղէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունել՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըսրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։[1])
ԻԳ. Ապա Շահրուբի։
ԻԴ. Ապա Դարուբան։
ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։
ԻԶ. Ապա Պերոզ։
ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։
ԻԸ. Ապա Յորմիզդ երրորդ՝[2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՋԳ. / ՈԼԴ. ԻԹ. Եւ ապա Թագաւորէ Յազկերտ երրորդ[3]). որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա Թագաւորեաց
ՋԸ. / ՈԼԸ. ընդ ամենայն ամս՝ 5. Թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ ինն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳՃՂԶ[4]), Թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք Թէպէտ համաձայնին ամենքեան՝ միայն Թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի Թուականս ժամանակաց այլաչափիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83), իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մէջ 4-րդ ծանօթութիւնը։

րացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յաւուրս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինոսք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա գլխի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետեւողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղեւոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Քապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Ալթաբայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըլրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։ [1]

ԻԳ. Ապա Շահրուբի։

ԻԴ. Ապա Դարուրան։

ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։

ԻԶ. Ապա Պերոզ։

ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։

ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝ [2] որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազ տիրեցին ամս՝ 2։

ՋԳ·
ՈԼԴ· ԻԹ. Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3]. որ սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեաց
ՋԸ·
ՈԼԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան զայս գրեն և այլատարազ ինն կերպիւ չարաբարդեալ յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳՃԻԶ [4], թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնին ամենեքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենեքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց. որպէս և զորմէ յայտ ևս ի վսեմագերձ գիտնոցէ։

Ցեռ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ զոյգն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա–

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83)։ իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ»։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մէր 4-րդ ծանօթութիւնը։

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց. յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոց զհետ գնացին նախ սարակինոսք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ևս առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա գլխի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս ինն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց. և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունիլ՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ գան յարեւելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

ԻԲ. Ապա Զարմանդուխտ քոյր նորա։ [1])
ԻԳ. Ապա Շահրուբի։
ԻԴ. Ապա Դարուբան։
ԻԵ. Ապա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ։
ԻԶ. Ապա Պերոզ։
ԻԷ. Ապա Զրուանդուխտ։
ԻԸ. Ապա Ցորմիզդ երրորդ՝ [2]) որք և սոքա մի զկնի միոյ յոյժ նուազս տիրեցին ամս՝ 2։

ՁԳ· ԻԹ. Եւ ապա թագաւորէ Յազկերտ երրորդ [3])։ որ
ՌԼԴ· սպանաւ ի Հագարացւոց, և սպառապուռ կործանեցաւ
զգրոհ և զցեղ տանն սասանեանց, և սա թագաւորեալ
ՁԸ· ընդ ամենայն ամս՝ 5. թէպէտ և ոմանք աւելի քան
ՌԼԸ· զայս գրեն և այլատարազ իմն կերպիւ չարաբարդեալ
յօրինեն։ Արդ՝ սկսեալ ի յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ՝ մինչև ցսպանումն Յազկերտի ի սարակինացւոց, ժողովին բովանդակ ամք ԳՃՂԶ [4]), թէև այլք ոմանք նուազ, և ոմանք յաւէտ ի պատմագրաց քան զայս գրեն և ամենայն իրօք թէպէտ համաձայնեն ամենքեան՝ միայն թէ՝ ուր ուրեք տարաձայն ի միմեանց գտանին, սակայն ի թուականս ժամանակաց այլաշաւիղ ամենքեան՝ և անմիաբան երևին միմեանց, որպէս և զորմէ յայտ իսկ ի վսեմապերճ գիտնոցէ։

Յետ որոց տիրեցին Հագարացիք ի վերայ պարսից, որ դոյզն ինչ ամօք յառաջ քան զմահն Խոսրովայ երևեցաւ Մահմէտ որդի Աբդլայի, ազգաւ արա-

---

1) Նէօլդ. յիշատակում է Ազարմիդուխտ. որն էր Բօրի քոյրը. (էջ. 83)։ իսկ Սեբէոսը (էջ 99) Բօրից յետոյ դնում է. Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ»։

2) Ըստ Նէօլդէքէի սա պէտք է լինի Հորմիզդ կամ Որմիզդ Ե. (տես պատմ. Սասան. էջ 96)։

3) Յազկերտ Գ. 632—651։

4) Տես գրքիս 24-րդ երեսի մեր 4-րդ ծանօթութիւնը։

բացի ի Մէքքայ քաղաքէ արաբացւոց· յամս Հերակլի կայսեր յունաց, և յաւուրս Եզրի կաթուղիկոսի Հայոց։ Որոյ զհետ գնացին նախ սարակինացիք և Հագարացիք, որք են Իսմայէլացիք։ Եւ ապա յորժամ ես առաւել զօրացաւ իշխանութիւն նոցա և յաղթեցին պարսից՝ և ապա զկնի նոցա անկան պարսիկք, և թուրքաց ազգն, և բարբարոսք, և սկիւթացիք, և այլք բազումք՝ որք ամենեքեան առհասարակ այժմ կոչին մահմետականք, զի են հետևողք մոլար՝ և անաստուած Աստուածածանօթութեան նորա և չամչեալ և մոլեգնեալ բարուց նորա։ Արդ՝ Ղևոնդ պատմագիրն գրէ թէ՝ Մահմետ քըսան ամ կալեալ զիշխանութիւնն մեռանի։ Իսկ Ստեփաննոս Տարօնեցին գրէ ի ճառագրութեան իւրում թէ՝ Մահմետ յետ երկու ամի իշխանութեան իւրում մեռանի։ Բայց Մովսէս որ զպատմութիւնս աղուանից գրէ ի յերրորդ հատուածն՝ և ի յառաջին պրակն գրէ թէ՝ կալեալ Մահմետ զիշխանութիւնն ամս իննն՝ ի տասներորդ ամին մեռանի ի Մէքքայ քաղաքի, որ է Բապպէ։

Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմէտի Աբուբաքր, և սա կեցեալ ամս Բ, և ամիս եօթն մեռանի։ Յետ այսորիկ կալնու զիշխանութիւն նորա Օմարն առաջին՝ որդի Աթարայ, յամս երկոտասան։ Սա հալածեաց զյոյնս՝ և տիրեաց Հրէաստանի, Եգիպտոսի և Ասորւոց· և էարկ ընդ հարկօք զամենեսեան։ Եւ սա գումարեալ բազմութիւն զօրացն՝ և գայ հասանէ ի վերայ լքեալ թագաւորութեանն պարսից՝ ի վերայ Յազկերտի՝ որ թոռն Խոսրովու, որում ոչ կարէր զդէմ ունել՝ հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, և զթագաւորն Յազկերտ հարեալ սատակէին։ Եւ զան յարևելս՝ ի Սագաստան, ի Մարս, ի Պարս, ի Սինդ, ի Մըքրան, ի Դարան և ի Մակուրան, և յաշխարհն Հնդկաց բառնալ զամենայն թագաւորութիւնս ազգաց։ Եւ յայ-

հակ, և առեալ տանէ ի Դամասկոս։ Սա որով և զսուրբն Դաւիթ ի Դուին քաղաքի կատարեցաւ ի Քրիստոս։ Եւ յաւուրս սորա լինի կռիւն ի Վարդանակերտի. և ընաջինջ կոտորումն Իսմայէլեան բանակին։ Եւ ապա Ոզբայ ոմն զօրավար առաքէ ի հայս՝ առ ի քանդել հըրդեհել՝ և սպառ ապուռ կործանել զեկեղեցիս Հայոց, և առ հասարակ գերել, և կերակուր տալ անողորմ սրոյ. առ որ ընդդէմ գնացեալ սուրբ հայրապետն Սահակ ի Դամասկոսէ, և արգել զնա ի չարեացն՝ զոր ածելոց էր։ Որպէս և զառ յայսցանեաց բաւական քեզ ուսուցանեն հնագոյն պատմիչք, զորմէ մեզ ոչ է պարտ միւանգամ գծագրել, քանզի մեք ոչ եմք ի սակի պատմագրաց և ոչ կամէ մեր զբովանդակ զգործս նոցա մատենագրել, այլ միայն կամէ մեր՝ զի զանուանս՝ և զթիւ նոցա ուրոյն յիշատակել։ Զայսու ժամանակաւ հրամայէ Մահմետ զօրավարն Աբդլմելիքայ՝ Կամսոյ [1]) ումեմն՝ որ էր կոմս կացուցեալ ի կողմանս Նախճուան քաղաքի, զի կոչեսցէ խարամանօք զազատախումբս և զհեծելազօր գունդս Հայոց՝ իբրև պատճառանօք եթէ անցուցանել ի համարու արքունի, առնուլ հռոգ և կամ դահեկան դարեոր, այսինքն՝ ռօլֆէ և դառնալ։ Իսկ նոքա վաղվաղակի գնան ըստ օրինի պարզամտութեան իւրեանց՝ հաւատարիմ և իբրու վարկեալ զխարդախութիւն՝ գաղտաձիգ որսողացն։ Եւ ապա հրամայեաց երկուս տրոհել զժողովս նոցա, զոմանս հաւաքել յեկեղեցին Նախջևանու, և զկէսն ի յեկեղեցին Խրամայ, որոյ այժմ Շամբի ձոր ասեն և այրեցին զեկեղեցիսն ի վերայ նոցա ի թ. ՃԾԲ։ Զայս ամենայն, և առաւել քան զայս ոճիրս չարութեան հասուցին ի վերայ Հայոց, և զբնաւ նախարարս ազատաց բարձին խաչանշանօք ի կենաց, և զաշ-

1) Ղևոնդ պատմ (էջ 32) յիշատակում է Կասմոյ։

խարհս Հայոց Թաւուր արարին ի տոհմէ նախարարաց, և յաւէտ ևս քան զայս արարին զվատչուէր տառապանս՝ զորոց ոչ բաւեմ ուրոյն ատատատին վիպել։ Եւ ապա յետ այսքանեաց չարութեանց մեռանի Աբդլմելիք, որոյ կեցեալ ամս՝ 21։

Ը. Եւ ապա փոխանորդէ զտեղի նորա Վլիթ [1]) *որ-* ՃԾԴ. / ՄՂԴ.
դի նորա, սա կոչէ Մահմետ զօրավարն առ ինքն՝ և փոխանակ նորա կարգէ ոստիկան ի վերայ Հայոց զԱպդլազիզ ոմն՝ որ էր խօթ լսելեօք, որոյ եկեալ ի Հայս խաղացոյց յամենայն արձակմունս անիրաւութեան աշխարհէս։ Շինէ վերստին զքաղաքն Դուինն հզօրագոյն՝ և ընդարձականիստ մեծութեամբք, քանզի ասէր թէ ի ձեռն իմ եղև կործանումն քաղաքիս, և ես շինեցից զսա։ Ըստ որում և լիալիր՝ և յոյժ բաւական մանրամասնաբար ծանուցանեն քեզ ո՛վ գրամարդիկդ՝ և վեհագոյնդ ի խոհեմս նազելի իմ, հնագոյն և հաւաստաճառ պատմիչք։ Քանզի եթէ զայսոսիկ գրոյցք, և զամենայն եղեալս ի յորոց մի ըստ միոջէ գրել և ի հասազութիւն ջրդեալ ջանայցեմք ածել. ապա երբ ըղձալւոյն և տենչալւոյն մերոյ ժամանիցեմք պատմութեանն՝ որ յոյժ հարկաւորէ և վայելուչ, զի է պատմութիւն ներկայիս՝ և ամենևին անյայտ յամենայն ազգաց։ Մանաւանդ զի առաջադրեալ գործս մեր յոյժ երկարէ, և ժամանակ երկրածնաց սուղ. և անյայտ ըստ Մովսէսի հըմտագոյն քերթողի։ Եւ սա յղէ յոգնագունդ զօրօք ըզՄահմետ զօրապետն ի վերայ ճենաց աշխարհին. և անտի ի պարտութիւն մատնեալ ամօթով ընդ կրունկս դառնայ։ Որ և կեցեալ և թագաւորեալ ընդ ամենայն ամս՝ 10։

---

1) *Վլիթ կամ Վալիդ Ա. ամս Ժ և ամիս Ը. (Ղևոնդ-պատմ. էջ* 31). *Եւ ըստ* Мюллеръ-*ի* „Ист. Ислама“ т. II *էջ* 72. *իշխ. է* 705—715 *թ.*

ՃԿԳ· / ՉԺԴ· Թ. Եւ ապա յաջորդէ զգահ տէրութեան՝ Սուլէման,[1]) որոյ զօրավար էր Մսլիմ։ Սա արար գումարտակ զօրաց բազմաց՝ և էհան զհրոսակս ի ձեռն Մսլիմայ դէպ ի քաղաքն Դարբանդ. որք չուեալ գնան ի Դարբանդ և հալածեն զզօրս հոնաց և կամէին կործանել ըզպարիսպն, բայց վասն գտման զրոյն՝ վերստին չինեցին զկիսակործան պարիսպն։ Եւ սա կացեալ Ամիրապետ ընդ ամենայն ամս՝ 3։

ՃԿԶ· / ՉԺԷ· Ժ. Յետ որոյ սեպհականէ զիշխանութիւնն Օմար երկ.[2]) յորոյ աւուրս կատարեցաւ սուրբ վկայն Քրիստոսի Վահան Գողթնացին՝ կրելով զբազում չարչարանս ի նմին յՕմարայ։ Առ որ գնաց սուրբ Հայրապետն Յոհան և չքեղ փառօք յարգեցաւ և եօթն անգամ պճնաւորեցաւ արքունական զգեստուք զնմանէ։ Եւ սա գրէ թուղթ հաւատոյ առ Լևոն կայսր յունաց, և ընկալեալ զնմանէ պատասխանիս՝ բազում ինչ ի Ղուրանէ անտի խուեանց զլոյժ առասպելագոյնս արտաքս հանէ։ Եւ այլ բազում բարութիւնս առնելով՝ ազնուագոյն երևեցաւ քան զամենեսին, որք յառաջ քան զինքն ամիրապետք էին։ Եւ ապա յետ բազում առատաձեռն բարութեանց մեռանի, թագաւորեալ ամս՝ 13 [3])։

ՃՀԹ· / ՉԼ· ԺԱ. Իսկ յետ Օմարայ եկաց իշխան Եզիտ։[4]) Սա չարժեցեալ յայսուն չարութեան՝ խիզախեալ մարտնչէր ընդ ազգս քրիստոնէից. տայր հրաման խորտակել զկենդանագրեալ պատկերս Փրկչական և ապա հրամայէր

1) 715—717 թ. Мюллеръ, Ист. Ислама т. II էջ 72։

2) 717—720 թ. նոյն գրքի 118 էջը։

3) Ղևոնդ պատմագիրը յիշատակում է մօտ 3 տարի էջ 42)։

4) Սա է Եզիտ Բ. 720—724 թ. տես Diction. universel d'histoire et de géographie. էջ 1907. Paris, 1874, եւ Ղևոնդ պատմ. էջ ԽԶ։

զխօղս սպանանել և ջնջել յերկրի։ Եւ ի կատարումն ամենայն չարութեանց հասեալ՝ ապա ինքն խեղդեալ ի գիւէ սատակեցաւ։ Որոյ կեցեալ թագաւոր ընդ ամենայն ամս՝ 6։

ԺԲ. Եւ ապա փոխանորդէ զիշխանութիւնն Հա- ՃՁԵ·
շըմ։ Սա ծանրացոյց զհարկ աշխարհիս Հայոց, և ապա ՉԼԶ·
սկսաւ գռուալ ընդդէմ յունաց, գալ նմա ի հնազանդութիւն հարկադրութեանն։ Որոց չառեալ յանձն՝ առաքէ Հաշըմ զօրու ծանու. Մսլեմ զեղբայր իւր ի վերայ Կոստանդնուպօլսի՝ զի պարտեալ նուաճեսցեն զյոյնս ընդ իշխանութեամբ իւրեանց։ Բայց կենսատու և Աստուածընկալ զօրութեամբ սուրբ խաչին՝ յոյնք յաղթեցին տաճկաց, ուստի և ամօթով դարձան յերկիրն իւրեանց։ Եւ սա թագաւորեալ ընդ ամենայն ամս՝ 12 [1])։

ԺԳ. Եւ ապա փոխանակ նորա թագաւորէ Վլիթ ՃՂԷ·
երկրորդ [2]). որոյ սպանանեն նախարարք իւր, կեցեալ թա- ՉԽԸ·
գաւոր ամ մի և կէս։

ԺԴ. Յետ որոյ կացուցանեն զՍուլէյման երկրորդ,[3]) ՃՂԹ·
իսկ Մրուան զօրապետն յորժամ լսէ զմահն Վլթի՝ վաղ- ՉԾ·
վաղակի ժողովէ զզօրս իւր, և գայ սպանանէ զՍլէյման, և ինքն տիրէ։ Եւ Սլէյման եկաց իշխան ամ մի և կէս։

---

1) Հիշամ որդի Աբդլ—Մելիքի 724—743 թ. Мюллеръ, „Ист. Ислама“ т. II էջ 72. իսկ Ղեւոնդ պատմ. յիշատակում է (էջ 100) Շամ որ է Հեշմ ամս ԺԹ։

2) Վալիդ Բ. որդի Եզիդի թագ. է 743—744 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ խզ։

3) Վլիթ կամ Վալիդ Բ-ից յետոյ թագ. է նորա որդի Եզիդ Գ. միայն 6 ամիս 744 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ խղ եւ Diction. universel d'hist. et de géographie, էջ 1908, Paris, 1874։

Մ· / ՉՂԱ· ԺԸ. Եւ ապա որպէս ասացաք կանխաւ՝ տիրէ Մրուան որդի Մահմետի զօրավարին.[1] Սա մինչդեռ ունէր զիշխանութիւն, և մարտնչէր ընդ ազգին Խուրամզօր չարժեալ ի Խորասանայ՝ և Ալի Աբդլայ ոմն զլխաւոր նոցա. գայ տայ մարտ ընդ Մրուանայ՝ և սատակեն ի զօրացն Մրուանայ՝ անձինք իբրև ՅՌ. և հասեալ ի Մրուան սպանին զնա. Որոյ կալեալ զիշխանութիւնն բովանդակ ամս՝ Ե.

Եւ ապա բառնակալէ զիշխանութիւնն Աբիական ցեղն Աբիաբդլայ, ըստ որում և զօրոց առաջնորդ կամէ ինձ համառօտաբար անցանել բանիւք ի բաց թողլով զերկարագոյնն, պատմելով զյոյժ կարևորագոյնն ի կարճոյ.

Զաւ բռնակալութիւն Աբիական ցեղին.

ՄՋ· / ՉՅԷ· ԺԹ. Եւ ապա սեպհականէ զիշխանութիւն Աբիաբդլայ փոխանակ Մրուանայ. Սա որդի էր Ալւոյն և հետևեալ ազգ սորա Ամիրալմումնիք կոչեցան, որք և յոյժ մինչև ցայժմ պատուին ի պարսից. Սա և յառաջնեալ ծնունդք իւր՝ բազում և ազգի ազգի խուժադուժանօք խուեալ կտտեցին զազգս մեր՝ որպէս տիեզերահռչակ ի հնագոյն պատմագրաց իսկ է արդեօք, որովք և կարես զբաղձանս ցանկութեան քոյ կամաց լցուցանել աներկբայ. Եւ սա ըստ ոմանց՝ խնդրեաց հարկս ի կենդանեաց և ի մեռելոց՝ որք ընդ իւրով իշխանութեամբ էին, մինչ զի հասոյց զամենեսեան ի յետին թշուառութեան, և արար չքաւոր և ողորմելի ամենեցուն. Եւ յետ առաւել քան զայս ոճրագործութեանց մեռանի սա՝ թագաւորեալ ամս Զ.[2]

---

1) Մրուան Բ. (744—750 թ.) Օմայեան ցեղէն խալիֆէ. տես Diction. universel d'hist. et de géographie, էջ 1174 բ. Paris, 1874.

2) Սա պէտքէ լինի Աբուլ—Աբբաս էս Սաֆֆահ, որդի

ԺԷ. Յետ որոյ պայազատէ զիշխանութիւնն Աբու-Ջափր Աբդլայ,[1]) որ և սա էր այր ադահ և ժանտ, սաստկեալ որոյ՝ հանգչի երկիր ի պղծութենէ նորա։ Եւ յաւուրս սորա, բազում և զանազան վշտաթախիծ տուայտանօք չարչարեցան զազգ մեր ի ձեռաց ամենի և խըստագոյն ոստիկանացն։ Եւ սորա բովանդակեալ և բաւեալ զժամանակ թագաւորութեանն ամս՝ 15։ ՄԹ․/ՉԿ․

ԺԸ. Յետ սորա թագաւորէ Մահադի[2]) որդի նորա, որ և սա էր այր կախարդ և սպանող հաւատացելոց։ Քանզի զկնի մահուան հօրն՝ ցրուեաց՝ և վատնեաց զամենայն գանձս հօր իւրոյ՝ որ ժողովեալ էր ագահութեամբ, և ետ զինքն ի կախարդութիւն։ Եւ ապա զրաւեալ զկեանս իւր՝ մեռանի, թագաւորեալ ամս՝ 8։ ՄԻԴ․/ՉՀԵ․

ԺԹ. Եւ ապա փոխանորդէ զտէրութիւն Մուսէ որդի նորա,[3]) որոյ ոչ ինչ գործ արութեան գոգցես իմն ցուցեալ սատակի, կացեալ թագաւոր ամս՝ 1։ ՄԼԲ․/ՉՁԳ․

Ի. Յետ որոյ ի յինքն գրաւէ զիշխանութիւնն Ահարօն եղբայր նորա[4]), սա զբազումս չարչարեաց՝ և ապա ինքն սատակի թողեալ զկնի երեք արու զաւակ։ Մահմետայ տայ զԲաղտատ, զԴամասկոս և զԱսորիս տայ Ղասումայ, իսկ զՄահմուտն ընդ իւր պահէ ի Խորասան։ Եւ յայսմ հետէ զանուանս և զթիւս ժամանակաց ՄԼԴ․/ՉՁԳ․

Մահմետի․ 750—754 թ․ սորանով եւ սկսւում է Աբբասեան տան ամիրապետութիւնը։

1) Աբու—Ջաֆար (Ջափր) էլ Մանսուր․ որդի Մահմետի, 754—775 թ․ Ղեւոնդ պատմ․ էջ խը․

2) Մահմէտ էլ—Մէհդի․ որդի էլ Մանսուրի, 775—785 թ․ Ղեւոնդ պատմ․ էջ խը․

3) Մուսա էլ Գադի․ որդի էլ Մէհդեայ 785—786 թ․ Ղեւոնդ պատմ․ էջ խը․

4) Հարուն էլՌաշիդ․ որդի էլ Մէհդեայ, 786—809 թ․ Ղեւոնդ պատմ․ էջ խթ․

ՅԺԱ· / ՊԿԲ· ԻԷ. Յետ որոյ պայազատէ զիշխանութիւնն Մահմատ,[1]) որոյ բովանդակեալ և զրաւեալ զժամանակ տէրութեան ամս՝ 4։

ՅԺԵ· / ՊԿԶ· ԻԸ. Եւ ապա Ահմատ որդի Աբդլայ[2]) ժառանգէ ըզպետական իշխանութիւնն, սա ի յարբեցութեան իւրում սպանանէր զբազումս առանց պատճառի, որոյ բաւեալ զկեանս թագաւորութեան ամս՝ 3։

ՅԺԸ· / ՊԿԹ· ԻԹ. Զկնի որոյ սեպհականէ զիշխանութիւնն Մահադի.[3]) սա եղ ի Խորասանայ՝ և եկն ի Բաղդատ, որ և թագաւորեաց ամս՝ 11։

ՅԻԹ· / ՊՁ· Լ. Եւ զկնի նորա տիրապետէ զտէրութիւնն Ահմատ,[4]) և յաւուրս ժամանակաց սորա փոխադրեցաւ զիշխանական պետութիւնն ի ցեղէ Ալւոյն՝ առ տոհմն Մահմետի, որոց սիւնիական ազգ ասեն։ Բանզի Ալիական ցեղին շիայ ազգ վերաձայնեն և մահմետական տոհմին սիւննի. որպէս և յայտնի բազմաց իսկ է արդեօք։ Զորոց և արդ կամէ ինձ ճառել, և զանուանս և զթիւս ժամանակաց նոցա ատատոին յիշատակօք չարաբարդել։

Եւ սա զրաւեալ զկեանս իւր մեռանի, կացեալ թագաւոր ամս 23։

Զար բռնակալութիւն տոհմին սիւնիական։

---

1) Աբուլ—Աբբաս Ահմէտ էլ—Մուստային—Բիլլահ, որդի Մահմետի. 862—866 Ղևոնդ. պատմ. էջ խթ.

2) Աբու—Աբդալլահ Մահմէտ էլ—Մուտէզ—Բիլլահ, որդի էլ—Մութէվէկկիլի. 866—869. նոյն տեղը.

3) Աբու—Աբդուլլահ Մահմետ էլ—Մուհտեդի—Բիլլահ. որդի էլ—Վաթէգի. 869—870 թ.

4) Աբուլ—Աբբաս Ահմէտ էլ—Մուտամիդ—Ալեալլահ. որդի էլ—Մութէվէկկիլի. 870—892 թ. Ղևոնդ. պատմ. էջ խթ.

ԼԱ. Եւ ապա զկնի նորա պայազատէ զիշխանու- ՅԾԲ.
թիւն Աբլաբաս. սա մեռանի կացեալ թագաւոր ամս՝ 20 [1]: ՋԳ.

ԼԲ. Յետ որոյ ի յինքն ենթադրեալ կորզէ զտէ- ՅՀԲ.
րութիւնն Մահումատ. որ և սա միապետեալ տիրեաց ՋԻԳ.
ընդ ամենայն ամս՝ 6 [2]:

ԼԳ. Զկնի սորա ժառանգէ զթագաւորական զիշ- ՅՀԸ.
խանութիւնն Ջաֆար, որ և թագաւորեաց բովանդակ ՋԻԹ.
ամս՝ 24 [3]:

ԼԴ. Եւ ապա ժառանգէ զպետական տէրութիւնն ՆԲ.
Աբունասր. որոյ ոչ երկարաձգեցաւ ժամանակ կենացն, ՋԾԳ.
այլ սակաւ ամօք զրաւեցաւ ի կենցաղոյս, կացեալ ամս 1 [4]:

ԼԵ. Իսկ զկնի նորա փոխանորդէ զիշխանութիւնն ՆԳ.
Աբլաբաս. սա թագաւորեալ ամս՝ 5 [5]: ՋԾԴ.

ԼԶ. Եւ զկնի սորա յաջորդէ զիշխանութիւնն Ա- ՆԸ.
բուսահլ [6]. որ և սա թագաւորեալ ամս՝ 2: ՋԾԹ.

ԼԷ. Յետ որոյ զրաւեալ տիրապետէ զթագաւո- ՆԺ.
րութիւնն Աբուլխանոս [7]. որ և սա տիրէ ամս՝ 6: ՋԿԱ.

---

1) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Մուտադիտ-Բիլլահ որդի էլ-Մուվաֆֆիկի. 892—902 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ խթ.

2) Աբու-Մահմէտ Ալի էլ-Մուկդեֆի-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիտի. 902—908 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ խթ.

3) Աբուլ-Ֆադլ Ջաֆար էլ-Մուկտեդիր-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիդի. 908—932 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ խթ.

4) Աբու-Մանսուր Մահմէտ էլ-Կադըր-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիտի. 932—934 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ ծ.

5) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Ռադի Բիլլահ. որդի էլ-Մուկտեդիրի. 934—940 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ ծ.

6) Աբու-Իսհակ Իբրահիմ էլ-Մուտտակի-Լիլլահ. որդի էլ-Մուկտիդիրի. 940—944 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ ծ.

7) Աբուլ-Կասըմ Աբդուլլահ էլ-Մուստեկֆի-Բիլլահ, որդի-էլՄուկտեֆի. 944—946 թ. Ղեւոնդ պատմ. էջ ծ.

ՑԺԱ. ԻԷ. Յետ որոյ պայազատէ զիշխանութիւնն Մահ-
ՊԿԲ. մատ, [1]) որոյ բովանդակեալ և զրաւեալ զժամանակ տէ-
րութեան ամս՝ 4։

ՑԺԵ. ԻԸ. Եւ ապա Ահմատ որդի Աբդլայ[2]) ժառանգէ ըզ-
ՊԿԶ. պետական իշխանութիւնն, սա ի յարբեցութեան իւրում
սպանանէր զբազումս առանց պատճառի, որոյ բաւեալ
զկեանս թագաւորութեան ամս՝ 3։

ՑԺԸ. ԻԹ. Զկնի որոյ սեպհականէ զիշխանութիւնն Մա-
ՊԿԹ. հադի.[3]) սա ել ի Խորասանայ՝ և եկն ի Բաղդատ, որ և
թագաւորեաց ամս՝ 11։

ՑԻԹ. Լ. Եւ զկնի նորա տիրապետէ զտէրութիւնն Ահ-
ՊՁ. մատ,[4]) և յաւուրս ժամանակաց սորա փոխադրեցաւ
զիշխանական պետութիւնն ի ցեղէ Ալւոյն՝ առ տոհմն
Մահմետի, որոց սիւնիական ազգ ասեն։ Քանզի Ալիա-
կան ցեղին շիայ ազգ վերաձայնեն և մահմետական տոհ-
մին սիւննի. որպէս և յայտնի բազմաց իսկ է արդեօք։
Զորոց և արդ կամէ ինձ ճառել, և զանուանս և զթիւս
ժամանակաց նոցա առանձին յիշատակօք չարաբարդել։

Եւ սա զրաւեալ զկեանս իւր մեռանի, կացեալ
թագաւոր ամս 23։

Զար բռնակալութիւն տոհմին սիւննիական։

---

1) Աբուլ—Աբբաս Ահմէտ էլ—Մուստային—Բիլլահ. որդի Մահմետի. 862—866 Ղեւոնդ. պատմ. էջ խթ.

2) Աբու—Աբդալահ Մահմէտ էլ—Մուտէզ—Բիլահ. որդի էլ—Մութէվէկկիլի. 866—869. նոյն տեղը.

3) Աբու—Աբդուլլահ Մահմետ էլ—Մուկտեդի—Բիլլահ. որդի էլ—Վատէգի. 869—870 թ.

4) Աբուլ—Աբբաս Ահմէտ էլ—Մուտամիդ—Ալեալլահ. որդի էլ—Մութէվէկկիլի. 870—892 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ խթ.

ԼԱ. Եւ ապա զկնի նորա պայազատէ զիշխանու- ՅԾԲ.
թիւն Աբլաբաս. սա մեռանի կացեալ թագաւոր ամս՝ 20 [1]։ ՋԳ.

ԼԲ. Յետ որոյ ի յինքն ենթադրեալ կորզէ զտէ- ՅՀԲ.
րութիւնն Մահումատ. որ և սա միապետեալ տիրեաց ՋԻԳ.
ընդ ամենայն ամս՝ 6 [2]։

ԼԳ. Զկնի սորա ժառանգէ զթագաւորական զիշ- ՅՀԸ.
խանութիւնն Ջաֆար, որ և թագաւորեաց բովանդակ ՋԻԹ.
ամս՝ 24 [3]։

ԼԴ. Եւ ապա ժառանգէ զպետական տէրութիւնն ՆԲ.
Աբունասր. որոյ ոչ երկարաձգեցաւ ժամանակ կենացն, ՋԾԳ.
այլ սակաւ ամօք զրաւեցաւ ի կենցաղոյս, կացեալ ամս 1 [4]։

ԼԵ. Իսկ զկնի նորա փոխանորդէ զիշխանութիւնն ՆԳ.
Աբլաբաս. սա թագաւորեալ ամս՝ 5 [5]։ ՋԾԴ.

ԼԶ. Եւ զկնի սորա յաջորդէ զիշխանութիւնն Ա- ՆԸ.
բուսահլ [6]. որ և սա թագաւորեալ ամս՝ 2։ ՋԾԹ.

ԼԷ. Յետ որոյ գրաւեալ տիրապետէ զթագաւո- ՆԺ.
րութիւնն Աբուլիանոս [7]. որ և սա տիրէ ամս՝ 6։ ՋԿԱ.

---

1) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Մուտադիտ-Բիլլահ որդի էլ-Մուվաֆֆիկի. 892—902 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ խթ։

2) Աբու-Մահմէտ Ալի էլ-Մուկդեֆի-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիտի. 902—908 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ խթ։

3) Աբուլ-Ֆադլ Ջաֆար էլ-Մուկտեդիր-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիդի. 908—932 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ խթ։

4) Աբու-Մանսուր Մահմէտ էլ-Կադըր-Բիլլահ. որդի էլ-Մուտադիտի. 932—934 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ ծ։

5) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Ռադի Բիլլահ. որդի էլ-Մուկտեդիրի. 934—940 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ ծ։

6) Աբու-Իսհակ Իբրահիմ էլ-Մուտտակի-Լիլլահ. որդի էլ-Մուկտիդիրի. 940—944 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ ծ։

7) Աբուլ-Կասըմ Աբդուլլահ էլ-Մուստեկֆի-Բիլլահ. որդի-էլՄուկտեֆի. 944—946 թ. Ղևոնդ պատմ. էջ ծ։

ՆԺԶ· ԼԸ. Զկնի սորա Թագաւորեաց Ալփատլ [1]. սա տի-
ՋԿԷ· րեալ զաէրութիւնն ամս՝ 29։
ՆԽԵ· ԼԹ. Եւ ապա զվեհափառ դիշխանութիւնն պայա-
ՋՂԶ· զատէ Աբուբաքր [2], որոյ մեռեալ ի կենաց լեալ կենախոյզ, կացեալ Թագաւոր ամս՝ 19։

ՆԿԴ· Խ. Յետ որոյ կալաւ զիշխանութիւնն՝ Աբլաբաս [3]։

ՌԺԵ· ԽԱ. Եւ ապա ժառանգեաց զԹագաւորութիւնն Մահմատ մուստաֆայ [4]։

ԽԲ. Զկնի որոյ ի յինքն սեպհականէ զաէրութիւնն Մահմուտ [5]։

ԽԳ. Զկնի որոյ սեպհականէ զիշխանութիւն Մահմատ որդի նորա [6]։

ԽԴ. Եւ ապա Մախսուտ եղբայր նորա ժառանգէ զաէրութիւնն [7]։

Արդ ծանիր այժմ ով ուշիմ և խոհական ընթերցող. քանզի բազում անգամ հետազօտ քննութեամբ

---

1) Աբուլ-կասըմ էլ-Մուֆադդալ էլ Մուտի-Լիլլահ, որդի էլ-Մուկտեդիրի, 946—974 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ.

2) Աբդուլ-կերիմ Աբու-Բէկր էլ-Տայի-Լիլլահ, որդի էլ-Մուտիայ. 974—991 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ.

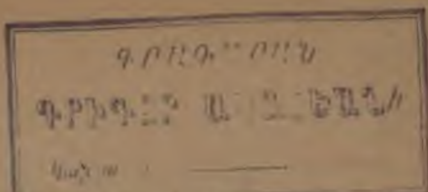
3) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Կադըր-Բիլլահ, որդի էլ-Մուտտակիայ, 991—1031 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ.

4) Աբու-Ջաֆար Աբդուլլահ էլ-Կայիմ բին-Ամրիլլահ, որդի Կադըրի. 1031—1075 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ.

5) Աբդուլլահ էլ-Մուկադի բին-Ամիրլլահ, որդի Մահմետի իբն-էլ-Կայիմի. 1075—1094 թ.

6) Աբուլ-Աբբաս Ահմէտ էլ-Մուստազհէր-Բիլլահ, որդի էլ-Մուկադիայ. 1094—1118 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ.

7) Աբու-Մանսուր Ֆադլ էլ-Մուստարշիդ Բիլլահ, որդի էլ-Մուստազհէրի. 1118—1135 թ. Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ. Սորանից յետոյ էլի շարունակում են տիրել 8 ամիրաներ մինչեւ 1258 թ. (տես Ղեւոնդ. պատմ. էջ ծ. եւ ծա), բայց չեն յիշատակուած այստեղ.

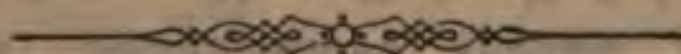

մաւ ի ճառագրութիւնս նախնեաց, և ոչ ուրեք երբեք գտի զթուական ժամանակաց թագաւորելոյն նորա։ Վասընորոյ և ոչ ես կամեցայ՝ ինքնայօժար մտօք զթիւս այլանդակս և անճոռնիս ի վերայ նոցա բարդել. և կամ այլատարաս և տարահանգէտ թիւն զրուցիւք՝ զնախադրեալ բանս իմ յերիւրել ի պատճառս այպանակատակ նախատանաց անձինս իմոյ թշուառիս, և ամենասաղաղ նպատակ առկացեալ հաստատել ի գայթակղութիւն և ի սայթաքս պարզամիտ ընթերցողաց։ Այլ եթէ տէր կամեսցի (ըստ կանխագոյն խոստման մերում) զանուանս թագաւորաց պարսից՝ որ արտահանեալ հաւաքեսցի ի մատենէ յորոց մինչև ցԲերիմխան աքքայն՝ զատ և որիչ մակագրելոց եմ ի վերջ մատենիս, գնելով հանդերձ զթիւս նոցա ժամանակաց՝ զորս ի գրոց նոցա առուղեսցի գուցէ թէ՝ որով առընկալցի զկրումն սիրտ մեր աշխոյժ տենչանաց մերոց, վասն զի յորժամ բաժանեցաւ տէրութիւն Իսմայէլեան տոհմին՝ ոմանք ի Խորասան տիրէին, և այլք ոմանք ի յայլ և յայլ տեղիս, որպէս և յառաջագոյն մեք իսկ արդեօք բացատրեցաք. վասն այսորիկ խռովութիւնք յարուցեալք՝ զմիմեամբք ելանելով, ջանային բռնութեամբ իշխել իրերաց, և այս եղև պատճառ եղծման և կործանման տաճկաց իշխանութեանն։ Ուստի և չփոթեալք խանգարին ի կանոն անկանիլ՝ անուանք ամբարիշտ բռնաւորաց ի հնագոյն պատմագրաց, և ժամանակագրաց։ Բայց ես ի բազում տեղիս որոնելով գտի զանուանս զայսոսիկ ի քրոնիկոնաց և ի գաւազանագրաց ոմանց, որք աստէն արձանագրեցաք, բայց զթիւս յոմանց ոչ գտի գրեալ՝ ուստի և մեք զանց գնդքզք արարաք, որպէս ի վեր անդր յայտնի իսկ է։

Արդ՝ աստանօր ի վերջ հասեալ դադարի Ամիրապետութիւնն ի ցեղէն իսմայէլեան, որք ի Մահմետէ

սկսեալ մինչև ի Մախսութ ամիրապետն՝ են անձինք քառասներորդ՝ և չորրորդ։

Եւ տևեաց դժամանակ տէրութեան որոց՝ ի Մահմետէ սկսեալ՝ մինչև ի սպառումն Ամիրապետութեան յորոց, որ եղև արմատաքինջ կործանումն ի Թուրքն՝ ժո-
ՆՂԴ· *ղովեալ չարադրին ամք՝ 424*[1]*։ Եւ ապա սկզբնաւորե-*
ՌԽԵ· *ցաւ ի տանէ Սկիւթացւոց Թուրքաց Թագաւորել, որք յետ նոցա կալան զբռնակալութիւնն. զորցանէ այժմ պարտ է ինձ բացայայտել սակաւաբան զրուցիւք՝ եթէ էր արդեօք անկաւ զպետական զիշխանութիւնն ի ձեռըս սոցա։*

1) Մահմետ իւր վարդապ. սկսել է 610 թ. Diction. univers. d'hist. էջ 1100. իսկ ըստ Մխիթար Այրիվանեցւ (էջ 49) 611 թ. ուրեմն Մահմետից մինչև Մախսութ 1135 թ. կը լինի 525 տարի. իսկ մինչև վերջին ամիրան Աբդուլլահ 1258 թ. կը լինի 648 տարի։

ԳՐԱԿ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Վասն չար բռնակալութեան Սկիւթացւոց Թուրքաց՝ եթէ հի՞մ արդեօք բռնակալեցին զերկիր, որոց եղեւ առաջնորդ եւ նախկին Տօղրիլ սուլտան, յորմէ եւ մեք սկսցուք, եւ տարեալ հասցուք ցչար բռնակալութիւնն Թաթարաց.

Եւ արդ՝ յետ նոցա առնուն զբռնակալութիւնն ՆՂԵ. / ՌԽԶ.
Թուրք սկիւթացիք ի յայնքան թուոջս՝ յորում եղաք. և այսպիսի պատճառաւ բռնակալեալ տիրեն ի կողմանցս արեւելից։ Քանզի ասեն ոմանք՝ թէպէտ և այլք ոմանք այլ իմն կերպիւ գրեն թէ ընդդիմութիւն կրեալ ամիրապետքն ի հնդկականացն, հրաւիրեն առա յօգնատու խոստմամբք պարգեւաց զխուժադուժ սկիւթացիսն ի մարտակցութիւն։ Եւ մարտուցեալ որովք՝ ժամանակս ինչ նուաճեն զապստամբսն։ Եւ զի կամէին կրկին անդամ գումարել ի մարտ անդրէն դառնալ՝ արգելոյր զնկեալսն. և ի լինել պատահմանն՝ լքանէր զկենցաղս արքայն։ Իսկ մնացելոց՝ կամ բակտրիացւոց այսինքն՝ մարաց լինին դաշնագիրք ընդ օտարսն, մերժեն զպարսիկսն։ Եւ ի գրաւել զիշխանութիւնն սկիւթացւոց, բառնան ըղ-

մերոյ. և սա եղև զօրավիգ և օգնական քրիստոնէից՝ առ ի ազատել զսուրբ երկիրն. և եղև Թիկունք հայոց զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Արդ՝ սա կալեալ զաթոռ Ինքնակալութեանն ամս՝ 5 [1]։

ՉԷ· / ՌՄԾԸ *Դ. Եւ ապա փոխանորդէ զգահն կայսերական Հուլաղան, կամ Հալաւուն խան՝ որ էր եղբայր Մանգոյ խանին։ Սա ևս հաւատայ ի Քրիստոս, և միաբանեալ ընդ Հեթմոյ հայոց արքայի՝ առնու զԲաղդատ՝ և զՀալապ ի տաճկաց։*

Եւ իբրև կամէր ժողովել զզօրս իւր՝ առ ի երթալ և առնուլ զսուրբ երկիրն, փոխեցաւ յաշխարհէ. կեցեալ Թագաւոր ամս՝ 8 [2]։

ՉԺԵ / ՌՄԿԶ *Ե. Զկնի որոյ սեպհականէ զԻնքնակալութիւնն Աբաղան որդի նորա։ Սա էր այր զուարթադէմ. և չքնաղ անձն, և ի ժամանակս Ինքնակալութեան սորա ասեն թէ՝ էր առատութիւն ամենայն երկիր։ Որոյ զրաւեալ զկեանս իւր մեռանի, կացեալ ամս՝* 18 [3]։

ՉԼԳ / ՌՄՁԴ *Զ. Իսկ յետ Աբաղանին՝ Նստաւ յաթոռ Ինքնակալութեանն Տագոդար՝ կամ Թագուդար եղբօր որդի նորա՝ որև Ահմատ անուանեաց զինքն* [4]։ *Սա կամեցաւ քակել զօրէնս քրիստոնէից, և առնել մըսլման զամենայն ազգ։*

---

1) *Մանգու խան իշ.* 1250–1259 *Թ.* Diction univers. d'hist. et de géographie. *էջ* 1116.

2) *Հուլաղու խան* 1258 – 65 *Թ. տես* Энцикл. слов. Брокг .Т. 45. *էջ* 394.

3) *Աբաղան իշխել է* 1265–82 *Թ.* Diction. univers. d'hist. et de géograpie *էջ* 2. *Նոյնպէս ըստ Կիրակոս Գանձակեցու իշխել է Հայոց* 714 *Թ. եւ փրկչ.* 1265 *Թ. տես էջ* 234. *Վենետիկ* 1865.

4) *Ահմատ* (Ahmed) 1282–1284 *Թ.* Dict. universel d'hist. et de géographie. *էջ* 1379.

Բայց ամենազօրն Աստուած ոչ կամեցաւ անհուն մարդասիրութեամբն իւրով՝ կալ մնալ այսպիսի յաւակն և լրբենի չարիս, և վայելել զարն, այլ զօրացոյց զԱրղունն՝ որ եկն և սպան զսա, որ եկաց զաթոռ ինքնակալութեանն ամս՝ ա. և ապա կորեաւ ի յԱրղունէն։

Է. Յետ որոյ ժառանգէ զփառս ինքնակալութեան ՉԼԴ/ՌՄՁԵ Արղունն որդի Աբաղանին. սա ևս եկաց գեղեցիկ և հրաշալի քաղաքավարութեամբ, և ապա մեռանի, կացեալ թագաւոր ամս՝ 5 1)։

Ը. Իսկ զկնի այսորիկ պայազատէ զկայսրութիւնն ՉԼԹ/ՌՄՂ Քեղաթզան՝ Հեղաթխան. զսա սպանին, որ եկաց կայսր ամս՝ 3 2)։

Թ. Յետ որոյ յաջորդէ զգահ կայսրութեանն Բա- ՉԽԲ/ՌՄՂԴ թուզան՝ կամ Բայիթզան, որ էր այր չար և ժանտ, սա հրամայեաց քանդել և աւերել զեկեղեցիս, և զքրիստոնեայս սպանանել. որ ոչ բաւեաց աւելի զկեանս իւր՝ քան զամ մի 3)։

Ժ. Զկնի որոյ փոխանորդեաց զիշխանութիւնն Ղա- ՉԽԴ/ՌՄՂԴ զանղան՝ կամ Կասանոս 4)։ Սա թէպէտ յառաջնումն երևեցաւ չարագոյն առ ազգս քրիստոնէից, սակայն յետոյ էառ իւր կին զդուստր Հեթմոյ երկրորդի արքայի Հայոց՝ որ ի Կիլիկիայ յամի Տեառն 1300. և ի հայոցս 749. և հաւատացեալ ի Քրիստոս մկրտեցաւ հանդերձ բազում

---

1) Արղունն է Հուլաղու խանի որդին՝ 1284—1290 թ. Dict. univers. d'hist. at de géographie. էջ 102.

2) Քեղաթզան կամ Քէյխաթու (Кейхату) 1291—95 թ. Энцик. слов. Брокг. Т. 45. էջ 394.

3) Բաթուղան (Baïdou) 1294—1295 թ. Dict. univers. d'hist. et de géographie. էջ 1379.

4) Ղազան կամ Հասան 1295—1304 թ. Dict. univers. d'hist. et de géographie. էջ 1379.

մերոյ. և սա եղև զօրավիգ և օգնական քրիստոնէից՝ առ ի ազատել զսուրբ երկիրն. և եղև Թիկունք հայոց զամենայն աւուրս կենաց իւրոց։ Արդ՝ սա կալեալ զաթոռ ինքնակալութեանն ամս՝ 5[1]։

ՉԷ· / ՌՄԾԸ Դ. Եւ ապա փոխանորդէ զգահն կայսերական Հօլաւղան, կամ Հալաւուն խան՝ որ էր եղբայր Մանգոյ խանին։ Սա եւ հաւատայ ի Քրիստոս, և միաբանեալ ընդ Հեթմոյ հայոց արքային՝ առնու զԲաղդատ՝ և զՀալապ ի տաճկաց։

Եւ խորհէր կամէր ժողովել զզօրս իւր՝ առ ի երթալ և առնուլ զսուրբ երկիրն, փոխեցաւ յաշխարհէ, կեցեալ թագաւոր ամս՝ 8[2]։

ՉԺԵ / ՌՄԿԶ Ե. Զկնի որոյ սեպհականէ զինքնակալութիւնն Աբաղան որդի նորա։ Սա էր այր զուարթադէմ. և չքնաղ անձն, և ի ժամանակս ինքնակալութեան սորա ասեն թէ՝ էր առատութիւն ամենայն երկիր։ Որոյ զրաւեալ զկեանս իւր մեռանի, կացեալ ամս՝ 18[3]։

ՉԼԳ / ՌՄՁԴ Զ. Իսկ յետ Աբաղանին՝ Նստաւ յաթոռ ինքնակալութեանն Տագոդար՝ կամ Թաքուդար եղբօր որդի նորա՝ որև Ահմատ անուանեաց զինքն[4]։ Սա կամեցաւ քակել զօրէնս քրիստոնէից, և առնել մըսլման զամենայն ազգ։

1) Մանգու խան իշ. 1250–1259 թ. Diction univers. d'hist. et de géographie. էջ 1116.

2) Հուլաղու խան 1258 – 65 թ. տես Энцикл. слов. Брокг .Т. 45. էջ 394.

3) Աբաղան իշխել է 1265–82 թ. Diction. univers. d'hist. et de géograpie էջ 2. Նոյնպէս ըստ Կիրակոս Գանձակեցու իշխել է Հայոց 714 թ. եւ փրկչ. 1265 թ. տես էջ 234. Վենետիկ 1865.

4) Ահմատ (Ahmed) 1282–1284 թ. Dict. universel d'hist. et de géographie. էջ 1379.

Բայց ամենազօրն Աստուած ոչ կամեցաւ անհուն մարդասիրութեամբն իւրով՝ կալ մնալ այսպիսի յաւակն և լրբենի չարիս, և վայելել զարն, այլ զօրացոյց զԱրղուն՝ որ եկն և սպան զնա, որ եկաց զաթոռ ինքնակալութեանն ամս՝ ա. և ապա կորեաւ ի յԱրղունէն։

Է. Յետ որոյ ժառանգէ զփառս ինքնակալութեան ՉԼԴ/ՌՄՁԵ
Արղուն որդի Աբաղանին. սա ևս եկաց գեղեցիկ և հրաշալի քաղաքավարութեամբ, և ապա մեռանի, կացեալ թագաւոր ամս՝ 5[1]։

Ը. Իսկ զկնի այսորիկ պայազատէ զկայսրութիւնն ՉԼԹ/ՌՄՂ
Քեղաթղան՝ Հեղաթխան. զսա սպանին, որ եկաց կայսր ամս՝ 3[2]։

Թ. Յետ որոյ յաջորդէ զգահ կայսրութեանն Բա- ՉԽԲ/ՌՄՂԳ
թուղան՝ կամ Բայիթղան, որ էր այր չար և ժանտ, սա հրամայեաց քանդել և աւերել զեկեղեցիս, և զքրիստոնեայս սպանանել. որ ոչ բաւեաց աւելի զկեանս իւր՝ քան զամ մի[3]։

Ժ. Զկնի որոյ փոխանորդեաց զիշխանութիւնն Ղա- ՉԽԳ/ՌՄՂԴ
զանղան՝ կամ Կասանոս[4]*։ Սա թէպէտ յառաջնումն երևեցաւ չարագոյն առ ազգս քրիստոնէից, սակայն յետոյ էառ իւր կին զդուստր Հեթմոյ երկրորդի արքայի Հայոց՝ որ ի Կիւլիկիայ յամի Տեառն* 1300. *և ի հայոցս* 749. *և հաւատացեալ ի Քրիստոս մկրտեցաւ հանդերձ բազում*

---

1) *Արղուն է Հուլաղու խանի որդին՝* **1284–1290** *թ.* Dict. univers. d'hist. at de géographie. *էջ* **102**։

2) *Քեղաթղան կամ Քէյխաթու* (Кейхату) **1291–95** *թ.* Энцик. слов. Брокг. Т. 45. *էջ* **394**։

3) *Բաթուղան* (Baïdou) **1294–1295** *թ.* Dict. univers. d'hist. et de géographie. *էջ* **1379**։

4) *Ղազան կամ Հասան* **1295–1304** *թ.* Dict. univers. d'hist. et de géographie. *էջ* **1379**։

մեծամեծօք Թաթարաց՝ վասն սքանչելեացն եղելոց ի վերայ մանկանն, զոր ծնաւ կին նորա դուստր արքային հայոց. վասն զի ծնաւ նա մանուկ մի գարշատեսիլ և կոպտատարազ. այլ յորժամ մկրտեցին զմանուկն ըստ խրատու մօրն, եղև նա յոյժ գեղեցիկ և հրաշատեսիլ։ Եւ սա զամենայն աւուրս կենաց իւրոց էր նիզակակից արքային հայոց ընդդէմ Թուրքաց, և արար բազում բարութիւնս. և վաղճանեալ եղերի զկեանս իւր, կացեալ Թագաւոր ընդ ամենայն ամս՝ 11։

ՉԾԴ / ՌՅԵ ԺԱ. Եւ ապա պայազատէ զգահ իշխանութեանն Ղարբանդապան՝ որ էր այր անօրէն՝ և հալածիչ քրիստոնէից[1]։ Սա բազում և անհնարին չարիս հասոյց ի վերայ քրիստոնէից. քանզի նախ հրաման էհան՝ առ ազգս քրիստոնէից թէ՝ կամ դառնալ ի մոլար դաւանութենէն Մահմետի. և կամ յանձն առնուլ առ իւրաքանչիւր ոք իւրոյ գլխոյ սակի զութն դահեկանս, և Թուք և ապտակ զերեսն, և զմորուսն ճեղել, և ի վերայ աջոյ ուսոյն զանաւ կարկատան մի կարել։ Իսկ երբ ետես ամբարիշտ՝ և անագորոյն Ղարբանդախանն թէ այսու ոչ կարաց սանձել և յաղթել զբանաւոր հօտն Քրիստոսի, վասն որոյ յաւել այլս չարագոյն քան զայն հարուածս ի վերայ քրիստոնէից. կամ զամենեսեան ներքինիս և ամորձատս առնել, կամ զմի ակն հանել, և կամ թէ դառնալ ի պիղծ և անաստուած յօրէնս Մահմետի։ Այլ Ամենողորմ Թագաւորն Աստուած գթացեալ

1) Ըստ Diction. universel d'hist. et de géographie, էջ 1379. Ղազան խանից յետոյ՝ 1304-ից իշխել է Ալճայպտու (Aldjaptou) մինչեւ 1317 թ. Իսկ ըստ Энциклоп. слов. Брокг. Т. 45 էջ 394. իշխել է Օլիզայտու (Олизайту или Мохаммедъ Хода-бенде) (1304—16) եւ սա եղաւ առաջինը. որ ընդունեց Շիա աղանդը։

յաղթս քրիստոնէից, պատժեաց զնա, որև չարաչար մահուամբ սատակեցաւ, կացեալ Թագաւոր ամս՝ 11։

ԺԲ. Զկնի սորա պայազատէ զկայսրութիւնն Բուսայիթղան որդի նորա, որև սա եկաց Մեաց ինքնակալ ամս՝ 21 [1])։ ՉԿԵ ՌՅԺԶ

ԺԳ. Եւ ապա ժառանգեաց զպետական կայսերութիւնն բռնակալ ազգին Նեառղաց Արփաղան. զսա սպան Ալիփաշէն՝ յետ միոյ ամի ինքնակալութեանն, որ կացեալ էր ամ՝ 1 [2])։ ՉՁԴ ՌՅԼԵ

ԺԴ. Իսկ զկնի Ալիփաշէն նստաւ ի տեղի նորա ամիսս չորս, և ապա մեծ Շէխ-Հասանն եկն և սպան զնա։ Եւ ահա յանմհետէ բարձաւ և քայքայեալ եղև զկայսերական հաստատութիւնն, զի նա՝ նաև անդր քան զնա ոչ ոք երբէք կարաց արդեօք նստել հաստատուն զգահ Թագաւորութեանն։ Քանզի այր զարամբք ելեալ՝ իւրաքանչիւր ոք ի յինքն գրաւել զմիապետութիւնն կամիլ ցանկայր։ Որոյ ազագաւ այնուհետև մինչև ցԹագաւորութիւնն Լանկթամուրայ՝ որ եղ ի Թուականիս հայոց ԸՃԼԵ. և յամի Տեառն ՌՅՁԶ. ոչ գտի անուանք ի մե- ՊԼԵ ՌՅՁԶ
րոց պատմագրացն՝ մինչև ցԱհմատղան, որ էր վերջին ինքնակալ Թաթարաց, որ սպանաւ ի Լանկթամուրայ. և ապա ինքն իսկ Լանկթամուր բռնակալեաց զտիեզերս, և եղև կայսր ինքնակալ։ Եւ լեալ գոդցես այն՝ որպէս և յառաջ ասացաք Թէ՝ աղմուկ չփոթից լեալ՝ այր զա-

---

1) Բուսայիթղան կամ Աբու-Սէիդ (Абу-Сеидъ) է Օլիղայտուի (Олизайту) կամ Ուլճէյտուի (Улчжэйту) որդին՝ իշխել է 1316—1335 Թ. (տես Мусульманскія Династіи, В. Бартольдъ, С.П. 1899 էջ 183)։

2) Աբու-Սէյիդից յետոյ իշխում է Արփա (1335—1336 Թ.) եւ ապա Մուսա (1336 Թ.) (Мусульм. Династ. В. Бартольдъ, С. П. էջ 183)։

ՊՐԱԿ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

Վասն յայտնեցման եւ ծագման պղծոյն Լանկթամուրայ, թէ ո՞րպիսի ոք սա իցէր արդեօք եւ կամ թէ յորմէ յաշխարհէ յայտնեցաւ:

Ա. Իսկ արդ՝ յետ որոց յայտնեցաւ Ամենադժնդակ ՊԼԵ
և չարագոյն գազանն Լանկթամուր, յամի Տեառն 1386. ՌՅՁԶ
և ի 835 *թուոյս Ասքանազեան* [1]։

Սա էր ի Սարթափու, որ է Կոգովիտ գաւառ մեծին հայոց հուպ ի լեառն Մասիս։ Եւ գնացեալ ի Խորասան, էանց ի Սմրղանդ քաղաք Թաթարաց, և անդ զօրացաւ աւազակութեամբ, էառ զքաղաքն և ապա տիրեաց ամենայն երկրին Խորասանու. և անտի անցեալ էհար զերկիրն պարսից և զՀայաստան աշխարհ. և ի Վան արար սաստիկ կոտորած, և եկեալ աւերեաց զՍեբաստիայ. և հասեալ յԱնկուրիայ, կալաւ Զիլդրում թագաւորն՝ զեղբայրն Խոնդքարին տաճկաց։ Ապա չոգաւ եհար զվրաց աշխարհն, և զմիջագետս և ի հարկի կացոյց զԵգիպտոս, այսինքն՝ զՄըսր, և գնացեալ ի Դամասկոս քաղաք, այսինքն Շամ՝ զբազում մօլայս ի տաճկաց հրամայեաց սրախողող առնել գլխատմամբ վասն արուա-

---

1) 1370—1404 թ. (Мусульм. Династiи, Бартольдъ, С.П. 1899 էջ 227).

նից նորա․ և ի միում աւուր ուրացան զՔրիստոս Փըր-կիչն մեր՝ ամենայն իբրև երկոտասան հազարք։ Եւ յետ ուրանալոյն նոցա զՔրիստոս՝ առնեաց զուխտ իւր՝ զոր խոստացաւ նոցա․ և ոչ խմիք մեծ պարգևս շնորհեաց նոցա, եթէ ոչ միայն իւրաքանչիւրոց ամենեցուն մէն մի ոսկի դահեկան։

Եւ այսպէս խղճալիք և ողորմելիք ազգն վրաց՝ վասն միոյ ոսկւոյ դահեկանի, կորուսին արդեօք զլու-սաւոր հաւատս իւրեանց․ որով և յաւիտենական կե-նացն իսկ արտաքսամանեալք տարադրեցան։ Այնպէս նաև բազում ի վերիացւոց ուրացան զՔրիստոս ի գա-ւառն Փարիայ՝ որք կան մինչև ցայսօր ժամանակի․ և աղքատ յոյժ ողորմագոյնս պահեն զկրօնս պարսից․ և ջա-տագով լինին զօրինաց նոցա, քան զբուն իսկ պար-սիկս վաղնջականս։ Իսկ ի 1064 թուաքս մերում չուեաց արքայն ի վրաց աշխարհէն՝ և եկն Արտաւիլ քաղաք, և ի ծածուկ ետ սպանանել զնորահաս և զգեղեցկատիպ մանուկն իւր Միրզայ Սէֆի․ զի ունէր կասկած ի սրտի իւրում, զի մի գուցէ միաբանիցին նախարարքն ընդ որդւոյ իւրոյ և սպանցեն զինքն․ նախքն իւր հրամայեաց իսկ սպանանել զնա։ Եւ ի 1065 թուականին մերոյ՝ կամեցաւ Աբաս Արքայն բերել զՋուր Կուր գետոյն ի յԱսպահան։ Արդ՝ կուր գետս այս, որոյ ասեն պարսից բարբառով Աբըքուրան՝ որ և Կիւրոս կոչի յանուն Կիւ-րոսի պարսից արքայի, որ առ նովաւ սպանեալ․ է գետ յաշխարհին մարաց, որ երթայ խառնի ի զօլզան գետ, և ընդ նմա անկանի ի ծովն Կասբից։ Արդ՝ նախապէս Շահ Թամազ արքայն՝ որ էր որդի Շահ Իսմայէլի, որ-դւոյ Շեխ հայդարի և որդւոյ Շեխ սեֆւոյ խորհեցաւ բերել զՋուրս յայս յԱսպահան․ իսկ բազմիցս աշխատեալ ի վերայ նորա, ոչ կարաց բերել։ Քանզի է լեառն մի բարձր՝ որ պարտ իսկ է քակել զլեառն զայն՝ և հորդել զճանապարհ

ջրոյ, առ որով զջուրն խակ անխափան եկեսցէ. վասն որոյ
անհնարին եղև նմա բանալ զճանապարհ ջրոյ քակելով
զկամարն, զի երկաթ ոչ եւյր կար գործել ի վերայ նո-
րա, ուստի և զանց նա գնացեալ արար։ Իսկ ի յաւուրս
ժամանակաց Արքային Շահաբաղայ՝ իբրև վերստին կարե
չքեղազարդ տեսութեամբ նորոգեցաւ զշքնաղանիստ՝ և
զվեհափառ քաղաքս Սպահան, և յոյժ առաւել քան
զառաջին ճոխացաւ բազմամարդութեամբ՝ և ազգի ազգի
բնակչօք։ Վասն այսորիկ հաճեցաւ սա եղեալ ի մտի՝
դնել զթագաւորութիւն իւր ի վերայ այնր իրի, և ըզ-
ջուրն զայն բերել ի քաղաքս ի յղփութիւն բնակչաց
երկրին։ Այլ ոչ կարաց վերամամանել յըղձաձկտութեան
իւրոյ, քանզի չորս ամ աշխատեալ տքնեցաւ յոգն ծր-
գամբ ի վերայ նորա. և ոչ եղև հնար բերելոյ զջուրն։
Սոյնպէս՝ և Նատէր խորին Արքայից Արքայն զբաղում
ձիգ ժամանակս տաժանալից տուայտութեամբ ձկտե-
ցաւ առ ի բերել զջուրն զայն. և ապա սա ևս ի զերև և
ի Թափուր մնաց երկարատև նկրտմանց իւրոց և չար-
չարանաց։

Իսկ ի 1069 Թուոջս Արամեան՝ դարձաւ արքայն՝
ի կուր գետոյ, և եկն ի գաւառն Փարիոյ, ուրանօր յը-
ցեալն նենգութեամբ, և ուրճացեալն անիրաւութեամբ՝
չարաչար խարդաւանօք խորհուրդ արարեալ ընդ նա-
խարարս իւր՝ համգոյն ուրացողին յուլիանոսի, առ ի
արտահանել զազգս հայոց ի հաւատոց իւրեանց՝ որք ի
գաւառս Փարիոյ էին։ Որ է գաւառ իմն մերձ յասպա-
հան քաղաքին՝ անկեալ ի յարևմուտս կոյս սպահանայ.
որ և ունէր յայնժամ գեօղս մեծ և փոքր երեսուն և վեց,
յորս յազգին հայոց բնակէին՝ որք վարեալք էին ի Հա-
յաստան նահանգէ, Թող զգեօղսն զայնոսիկ՝ յորս ազգք
պարսից բնակէին։ Իսկ այժմ այնպէս աւերեցեալ է՝
մինչ զի հազիւ գոյ գեօղս երեքտասան, յորս ազգ հա-

առ ի ներբողել զաքանչելի և զգերազանցագոյն կերտողն, և զշնորհակալութեան վարկ նմա հաստուցանել համեգերձ զոհունակութեամբ և մեծարել՝ և յարգել զնա ըստ արժանւոյ վայելուչ փառաց նորա։ Բայց թողեալ իմ զայսոսիկ ի յօն անդր, այժմ ասացից զամփոփ ինչ զօրս ի վերայ Հայոց իմոց եղանելեաց, որովք յոյժ նեղացաւ զեկեղեցին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, զորմէ եւսի ի մեծ ոգւով չափ արձանագրել։ Եւ թէպէտ ի յԱստուածուստ փառաւորեցեալն ոչ կարօտի իմիք մարմնաւորի փառաց և գովութեանց, որպէս որք արդարև զառ ի յԱստուծոյ եղեն նորա փառաւորեցեալ, և ի նորուն վեհաշու յաղթելոց և ի հրեշտակական պարուց շնորհաւէտ վերապատուեցեալք, ըստ որում և զորմէ գերահռչակ խօսք է համայնից ազանց։ Սակայն և այն փառք ոչ ուրեմն է խոտելի, եթէ ըստ արժանաւորութեան ուրուք վերընծայեալ ձօնեսցի։ Նաև՝ այժմ զոր ինչ փառաւորութիւն և գովութիւն որ առ յինէն ընծայի առ վեհալուսաւոր պատուականութեան նոցա, է իբրև ոչինչ՝ ըստ համեմատութեան արբազանեղի զանել և պարգևել ռակւոյ նոցա։ Քանզի գովութիւն նոցա ոչ ի մէնջ կըրին, և ոչ մատագանդուած բերանովք դրուատեալ ներբողին, այլ ի յԱստուծոյ և ի յԱստուածայնոցն մեծարեալ յարգին, ըստ այնմ թէ՝ փառք և գովութիւն արդարոց՝ ոչ է ի մարդկանէ, այլ յԱստուծոյ զօրացուցանողին զնա և այլն։

Արդ՝ թէպէտ յոգն ախողբալից, և թաւարձի մատենից պիտոյանայի՝ մինչ առ ի եղերել, և յանկարծ հաստուցանել զբովանդակ հրաշափառապանծ գովութիւնս, և զհամայն բարեվայելուչ և զշնաշխարհիկ արութեան գործս Հայոց իմոց ըղձալեաց և Տեարցս, ընդ սահմանաւ դոյղն քարտիսի պարուրեալ ստորագրել։ Այլ սակայն ասացից զբանս գովութեան խուն ինչ և նխաղ

բանիւք, որքան արդեօք ատակեալ զօրեսցէ իսկ զիղձ
աշխոյժ տենչմանցս իմոց։ Իսկ արդ՝ զի եթէ գովելիք
եղեն արք ումանք ի հնումն, և ի նորումս վասն ազնուա-
կան և բարեփառագոյն գործոց իւրեանց. զոր օրինակ
Մովսէս նախկին Հրաշատես Մարգարէն՝ զատ ի ազա-
տելոյ ժողովուրդս Աբրահամեան ի յեգիպտացւոց դժո-
խագոյն ծառայութենէ։ Եւ Սամուէլ զատ ի արտասուա-
բար աղօթելոյն առ Տէր Աստուած՝ վասն քաւութեան
մեղաց ժողովրդեանն և յաղագս ազատութեան Իսրա-
յէլի ի ձեռաց դժնագոյն անօրինաց։ Իսկ Եղիայ՝ սակս
յանդիմանելոյ զեղեռնագործ Արքայն Աքայաբ և դժանդ
կին նորա Հեզաբէլ։ Եւ ի նորումս բղձալիք եղեն եր-
ջանկափառագոյն Հայրապետքն, սակս առ դնելոյ զան-
ձինս իւրեանց ի վերայ հօտին Քրիստոսի, և զայլս բա-
զումս այսպիսիս։ Ապա ընդէր ուրեմն ոչ են գովելիք, և
քաղցրագոյն բանիւք դրուատելիք այսօքիկ բազմաշխատք
և երանելիք Հարք մեր զՏէր Խաչատուր և զՏէր Դա-
ւիթ վսեմագոյն վարդապետքն ասեմ, որք ծնան զմեզ
իւրեանց վարդապետութեամբն, և սնուցին զմեզ կա-
թամբ հոգեորական կրկնակի կտակարանաց, որք և համ-
գոյն նախամարգարէին Մովսէսի յարաժամ հայթա-
թանս հնարից մարթէին, առ ի ազատել զփոքրիկ հօտս
Քրիստոսի ի յեգիպտոսատարս ծառայութեան պարսից։
Եւ իբրև զմարգարէն Սամուէլ արտասուաթոր երկա-
դիտակօք հայցէին զՏեառնէ վասն քաւութեան մեղաց
ժողովրդեան Աստուծոյ, և վասն հաստատութեան և ան-
սայթաքութեան նորոյս Իսրայէլի։ Եւ որպէս զՄարգա-
րէն Եղիայ՝ յանդիմանէին և կշտամբէին զչարագործս և
ընդդիմանային ոճրագործաց. մինչև պամենեսեան իսկ
մեղրածորուն և խստագոյն բանիւք ածէին ի յուղղու-
թիւն։ Եւ համասարաս երջանիկ Հայրապետացն առաջ-
նոց՝ դնէին զանձինս իւրեանց ի վերայ փոքու հօտին

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանալիչս տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց իմիք երկարութեան տացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան շահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն դրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից շրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի Թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս անա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանազանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ աղաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յիշացուցին, և յոյժ հաճոյապէս զմեզ արարին փափագելի և անձկալի։ Իւրեանց շնորհապատար և վսեմափայլագոյն շարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղամողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սոքօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւրեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդառոգք անմտութեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մակացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։ Թէև այժմ մեք մեղէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալածեցեալ՝ մերժեցաք զպայծառ լոյս ծրիաբաշխ շնորհաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր տարածուցեալ աստ և անդ կարկառելով, ողորմելապէս յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝ զի նթէ ի ձեռն սոցա այսքաննեաց՝ և առաւել յաւէտ քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք, ուրեմն մի ոք արդեօք պանձասցի բանիւ բերանոյ, և խուն իմն սակաւ որակաւ, և դոյզն իմն սփերիւ ըղհամայն զովութիւնս հրաշապանձ Հարցս մերոց բովանդակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի, զի յայսմ ի դոյզն սփերի՝ զմեծարարութիւն արժանագոյն և բարեգութենէ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրունական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Սրփիաճաճանչ՝ եդեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի եկեղեցւոյ, որովք ընաւ հաւատացեալք յայնժամ և այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըղլոյսն կենաց, և զանճառ բարիսն վայելեցին և վայելեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զքաղմաշխատ և դժրաշապանձ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Բարունապետ առաւել քան զնա, և կամ համագոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանալիչտ տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց իմիք երկարութեան ատացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան չահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն զրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից չրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի Թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեզմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով զրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս ահա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանազանչ հայք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ աղաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յելչացուցին, և յոյժ ճահողապէս զմեզ արարին փափագելի և տենչալի։ Իւրեանց չնորհապատար և վսեմափայլագոյն չարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղամողեալ և խժգժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սոքօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւրեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտութեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մակացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։ Թէև այժմ մեք մեղէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալածեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ծրիաբաշխ շնորհաց նոցա․ և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր տարածուցեալ ասա և անդ կարկառելով, ողորմելաբար յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝ զի եթէ ի ձեռն սոցա այսքաննեաց՝ և առաւել յաւէտ քան յայսցաննեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք, ուրեմն մի ոք արդեօք պանձասցի բանիւ բերանոյ, և խուն իմն սնակաւ որակաւ, և դոյզն իմն սոփերիւ ըզհամայն զովութիւնս հրաշապանձ Հարցս մերոց բովանդակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի, զի յայսմ ի դոյզն սոփերի՝ զմեծարարութիւն արխագոյն և բարեգունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրունական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Սրփիփաճաճանչ՝ եղեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի եկեղեցւոյ, որովք ընաւ հաւատացեալք յայնժամ և այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըզլոյսն կենաց, և զանձառ բարիսն վայելեցին և վայելեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զբազմաշխատ և զհրաշապանձ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Րաբունապետ առաւել քան զնա, և կամ համգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանալից տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց իմիք երկարութեան ասացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան շահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն դրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից շրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի Թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սորա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս ահա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանաքանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղի ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ աղաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յիլչացուցին, և յոյժ ճահողապէս զմեզ արարին փափագելի և տենչալի։ Իւրեանց շնորհապատար և վսեմափայլագոյն շարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղամողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սոքօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւրեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտութեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մակացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։ Թէև այժմ մեք մեզէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալածեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ծրիաբաշխ շնորհաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր տարակուսեալ աստ և անդ կարկառելով, ողորմելաբար յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝ զի եթէ ի ձեռն սոցա այսքանեաց՝ և առաւել յաւէտ քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք, ուրեմն մի ոք արդեօք պանծասցի բանիւ բերանոյ, և խուն իմն սեակաւ որակաւ, և դոյզն իմն սափերիւ ըղհամայն գովութիւնս հրաշապանծ Հարցս մերոց բովանդակել։ Քանզի ամենեին անմարթ է ինձ և անկարելի, զի յայսմ ի դոյզն սափերի՝ զմեծաբարութիւն արիագոյն և բարեգունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրունական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Արփիաճաճանչ՝ եղեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի եկեղեցւոյ, որովք բնաւ հաւատացեալք յայնժամ և այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըղլոյսն կենաց, և զանձառ բարիսն վայելեցին և վայելեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զբազմաշխատ և զհրաշապանծ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Բարունապետ առաւել քան զնա, և կամ համգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի ժամանակին տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց խմէք երկարութեան տացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երևեցան, որպէս զի զամենեսեան չահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն դրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից շրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի Թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոյ վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ զնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս ահա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանաքանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ ազաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յեղչացուցին, և յոյժ հաճողապէս զմեզ արարին փափագելի և տենչալի։ Իւրեանց շնորհապատար և վսեմափայլագոյն շարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմինչք զմեր աղամողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սոքօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւրեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտութեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մակացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։ Թէև այժմ մեք մնջէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալածեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ծրիաբաշխ շնորհաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր տարակուսեալ ստտ և անդ կարկառելով, ողորմելաբար յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝ զի եթէ ի ձեռն սոցա այսքանեաց՝ և առաւել յաւէտ քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք, ուրեմն մի ոք արդեօք պանձասցի բանիւ բերանոյ, և խուն իմն սակաւ որակաւ, և դոյզն իմն ասիերիւ ըղհամայն զովութիւնս հրաշապանծ Հարցս մերոց բովանդակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի, զի յայսմ ի դոյզն ասիերի՝ զմեծարարութիւն արժագոյն և բարեգունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրունական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Սրփիխաճաճանչ՝ եղեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի եկեղեցւոյ, որովք ընաւ հաւատացեալք յայնժամ և այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըղլոյսն կենաց, և զանձառ բարիսն վայելեցին և վայելեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զքաջմաշխատ և զհրաշապանծ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Բարունապետ առաւել քան զնա, և կամ հանգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանալիչտ տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց իմէք երկարութեան տասցեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան չահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն դրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից չրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի Թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր զըՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս անա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանասքանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ ազդաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յելչացուցին, և յոյժ ճահողապէս զմեզ արարին փափա-
գելի և տենչալի։ Իւրեանց շնորհապատար և վսեմափայ-
լագոյն շարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղա-
մողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սո-
քօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք
զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս
ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւ-
րեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտու-
թեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մա-
կացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։
Թէև այժմ մեք մեղէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալա-
ծեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ձրիաբաշխ շնոր-
հաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր
տարակուսեալ սաստ և անդ կարկառելով, ողորմելաբար
յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝
զի եթէ ի ձեռն սոցա այսքաննեաց՝ և առաւել յաւէտ
քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք,
ուրեմն մի՞ ոք արդեօք պանծասցի բանիւ բերանոյ, և
խուն իմն սակաւ որակաւ, և զոյգն իմն առփերիւ ըզ-
համայն զովութիւնս հրաշապանծ Հարցս մերոց բովան-
դակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի,
զի յայսմ ի զոյգն առփերի՝ զմեծարարութիւն արիագոյն
և բարեգունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրու-
նական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Արփիա-
ճաճանչ՝ եդեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի
եկեղեցւոյ, որովք բնաւ հաւատացեալք յայնժամ և
այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըզ-
լոյսն կենաց, և զանճառ բարիսն վայելեցին և վայե-
լեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զբազմաշխատ և զՀրաշա-
պանծ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Բարունապետ առաւել
քան զնա, և կամ հանգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանավիշտ տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց խմէք երկարութեան ասացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան չահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն գրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից չրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՑովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հետևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս ահա ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանազանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և հանճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանամոք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատչաճ վարուքն՝ աղաքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յիշխացուցին, և յոյժ ճահողապէս զմեզ արարին փափա-
գելի և տենչալի։ Իւրեանց շնորհապատար և վսեմափայ-
լագոյն շարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղա-
մողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սո-
քօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք
զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս
ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւ-
րեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտու-
թեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մա-
կացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։
Թէև այժմ մեք մեզէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալա-
ծեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ձրիաբաշխ շնոր-
հաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր
տարածուցեալ աստ և անդ կարկառելով, ողորմելաբար
յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝
զի ևթէ ի ձեռն սոցա այսքաննեաց՝ և առաւել յաւէտ
քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք,
ուրեմն մի ոք արդեօք պանձասցի բանիւ բերանոյ, և
խուն իմն սակաւ որակաւ, և դոյզն իմն առիթիւ ըզ-
համայն զովութիւնս հրաշապանծ Հարցս մերոց բովան-
դակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի,
զի յայսմ ի դոյզն առիթի՝ զմեծարարութիւն արիագոյն
և բարեգունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրու-
նական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Արփիա-
ճաճանչ՝ եդեալք ի վերայ աշտանակի Նորոյս սիօնի
եկեղեցւոյ, որովք բնաւ հաւատացեալք յայնժամ և
այժմ, տինա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըզ-
լոյսն կենաց, և զանձառ բարիսն վայելեցին և վայե-
լեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զբազմաշխատ և զհրաշա-
պանծ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Րաբունապետ առաւել
քան զնա, և կամ հանգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

Քրիստոսի, ազատելով զնոսա ի զանազան և ի բիւրազգի փորձանաց, և ի տաժանալից տուայտութեանց։ Եւ վերջապէս Թարց խմբք երկարութեան ասացեալ՝ ընդ ամենայն երջանկացելոց, երջանիկ և բարեբաստիկ երեւեցան, որպէս զի զամենեսեան չահեսցեն, և ընդ ամենեքումբք ընկալցեն զգովս չքնաղագոյն զրուատանաց։ Քանզի ըստ բանի իմաստնոյն՝ ի պտղոյ արդարութեան բուսանի ծառ կենաց, զոր արդարև ի պտղոյ բանից չրթանց նոցա ընկալաք զծառ կենաց, այսինքն զՅովհաննէս երանելի՝ և Շնորհածորան վարդապետն, որ համարձակ խօսէր զվկայութիւն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ՝ առաջի թագաւորաց և իշխանաց, և բնական բանականութեամբ, և գրոց վկայութեամբք հաստատէր ըզՏնօրէնութիւն մարդեղութեան բանին Աստուծոյ, և մեղմացեալ կակղացուցանէր զկարծրացեալ սիրտ նոցա՝ որ ընդդէմ քրիստոնէից, որով գրեթէ՝ մեք համայնքս մինչև ցայժմ զկեցութիւն հաւատոց վերստացաք։ Որպէս և զորոյ բարեբարոյ և ամենավայելուչ գործոցն յառաջ գնալով պարտ և արժան է մեզ կարճ ի կարճոյ արտաճառել։ Այլ և սոքա եղեն Աղ, և Լոյս տիեզերաց աշխարհի, ըստ բարբառոյ փրկչին մերոյ Յիսուսի, որ վերաձայնեաց հեռևողաց իւրոց առաքելոց, և նոցին տեղակալաց և յաջորդաց ասելով թէ՝ Դուք էք աղ երկրի. և Դուք էք լոյս աշխարհի։ Որք և նոքա եղեն մաքրողական աղ համեմիչք ընդհանրածաւալ տիեզերաց, և եղեն լոյս Արփիափայլ լուսաւորիչք ազգի մարդկանս բոլորից։ Սոյնպէս տես ուրեմն և սոքա Ահաւոր և զարմանաքանչ հարք մեր Առաքելաշնորհք, իւրեանց խոհականագոյն զգօնութեամբն՝ և համաճարեղ մակացութեամբն՝ իբրև աղիւ ամոքեցուցեալ տրամադրեցին զանվաւեր և զանհամք վարս մեր։ Իւրեանց գեղապատշաճ վարուքն՝ աղուքատակ ներգործութեամբ զմեզ բարեյարմար վա-

յիշեցուցին, և յոյժ ճահողապէս զմեզ արարին փափագելի և տենչալի։ Իւրեանց չնորհապատար և վսեմափայլագոյն չարժողութեամբն՝ եղեն աղ համեմիչք զմեր աղամողեալ և խժդժական վարուցն և ընթացից։ Քանզի սոքօք և ի ձեռն սոցին՝ մեք ամենեքեանք իսկ ստացաք զվարս պարկեշտս և զգօնս։ Նաև իսկ սոքա եղեն լոյս ճառագայթարձակ անհամեմատ իմաստութեամբն իւրեանց, որովք մեք խաւարեալքս յորդաբորբ անմտութեամբ և մոլորութեամբ, բոցանշոյլ վերնականաւ մակացութեամբ յղփացեալ և պերճացեալ ճառագայթեցաք։ Թէև այժմ մեք մեղէն ի բաց թողեալ՝ լքեալ՝ հալածեցեալ՝ մերժեցաք զպարգևեալ լոյս ծրիաբաշխ չնորհաց նոցա. և իբրև զկոյր ոք խարխափանօք զձեռս մեր տարակուսեալ սաստ և անդ կարկառելով, ողորմելաբար յածեալ շրջիմք ի խաւարի անգիտութեան։ Իսկ արդ՝ զի եթէ ի ձեռն սոցա այսքանեաց՝ և առաւել յաւէտ քան յայսցանեաց եղաք մեք բարեաց ժառանգորդք, ուրեմն մի ոք արդեօք պանձասցի բանիւ բերանոյ, և խուն իմն սակաւ որակաւ, և դոյզն իմն առիթիւ ըզհամայն գովութիւնս հրաշապանծ Հարցս մերոց բովանդակել։ Քանզի ամենևին անմարթ է ինձ և անկարելի, զի յայսմ ի դոյզն առիթի՝ զմեծարարութիւն արիագոյն և բարեզունեղ գործոց նոցա պարուրել։ Զի ըստ Տէրունական բարբառոյ ձայնին՝ Սոքա եղեն ճրագ Արփիաճաճանչ՝ եդեալք ի վերայ աշտանակի նորոյս սիօնի եկեղեցւոյ, որովք ընաւ հաւատացեալք յայնժամ և այժմ, տեսնա մեք պաշտօնեայքս եկեղեցւոյ տեսաք ըզլոյսն կենաց, և զանձառ բարիսն վայելեցին և վայելեմք միշտ։

Իսկ մանաւանդապէս զբազմաչխատ և զՀրաշապանծ Հայրն մեր Տէր Դաւիթ Րաբունապետ առաւել քան զնա, և կամ հանգոյն նմին, և ոչ ընդհատ յորմէ՝

իւրով անճնիւ տքնութեամբն՝ բազմաց և զանազան բարեաց եղև առիթ և պատճառ ի յարկի Տան Տեառն Աստուծոյ մերոյ։ Եւ իմաստնափայլ խոհականութեամբն իւրով, չնաշխարհիկ վայելչութեամբ և չքնաղագոյն առաքինութեամբ սեթևեթեալ զարդարեալ՝ և պճնապերճ փառօք ճոխացոյց զհամայն խումբս Յիսուսեան ժողովրդոց. մանաւանդ դաստիարակեալ մարզեաց և ուսոյց զբազում զումարս աշակերտաց համբակագունից զրովք Աստուածայնովք, և արտաքին արհեստիւք։ Որք եղեն Արք երևելիք և գերահռչակք, և անվանելի Ախոյեանք ընդդէմ Պարսից անԱստուածից, և ընդդէմ երկաբնակ հերետիկոսաց, որպէս և ի բազմաց աշակերտաց Նորա, ես սատամնոր ի յորոց զսակաւն գրեալ ծանուցից, առ ի որովք գալ ի ճանաչումն երջանիկ Հօր մերոյ բարեփառութեան։ Բայց նախ զայս կարևոր համարիմ գրել՝ զոր յառաջ ի ճառս նորա ոչ գրեցի, քանզի Տէր Խաչատուր հոգելիր վարդապետն՝ մի ինչ գերագոյն գործեաց՝ ոչ թէ միայն քան զսա, այլ և քան զհամայն նախնիս մեր։ Վասն զի սա չհանդուրժեաց մինչև ի գալ Յօհաննու վարդապետին ի յիտալիոյ, այլ ինքնին շնորհիւ Տեառն յօրինեաց զգործարան Տպագրութեան, որով տպեաց իսկ զվարս հարանց ի 1090 թուոջս և ի ժամանակս Շահ Սէֆի արքային։ (Ի վերջաբանութիւնս հարանց վարանց տես) Այլ իբրև եկն ի յիտալիոյ Յօհաննէս վարդապետն՝ (որպէս զորմէ ի վեր անդր յիշալիր ճառեցի)․ զբերեալ գործարան սորա լաւագոյն էր՝ քան զնորուն յօրինեալն։ Իսկ ընտրեալք և ներկուն Աշակերտք երանելւոյ Հօրս մերոյ Դաւթի են այսոքիկ. որք բացորոշեցեալք ի յայլոց յոգունց աշակերտաց նորա, ես զընտրեալսն սատամնոր գրեցի, ի բաց թողլով զայլսն ի յոճոյ բանից մերոց։

Նախ՝ Ստեփաննոս ճգնակիր վարդապետն, որ եղև

այր երևելի և նշանաւոր. քանզի սա զկնի Տեառն Դաւթի նստաւ յաթոռ յԱռաջնորդութեան ի Նոր Ջուղայ, մինչև ի ժամանակս Շահ Սլեման Արքայի[1]։ Որ և կրեաց ի Սլեման Արքայէ՝ բազմօրինակ և բիւրակերպ զվիշտս նեղութեանց, սակս միոյ ուրացեալ Աբեղայի, որոյ անունն էր Տէր Յօհան։ Որոյ գնացեալ ի Կոստանդնուպօլիս առ Յակոբ կաթուղիկոսն բազմահանճար հայթաթանօք խնդրեաց յորմէ զթեմ և զվիճակ իւրոյ անձին՝ զգաւառն փէրիոյ, առ ի նստիլ ի վանս գեղջն, որ կոչի Հազարջրիպ և հովուել զվիճակն իւր։

Իսկ նա անճար մնացեալ (որ վասն հարկաւորութեան եւրէք կայր ի Բիւզանդիոն քաղաք), տայ նմա անյօժար կամօք զկոնդակս իշխանութեան, զի երթիցէ առ իւր վիճակն զոր խնդրեաց։ Եւ իբրև քանզի ոչ կամէր տալ Հայրապետն նմա հրաման, կամեցաւ ուրանալ նա զՔրիստոս Տէրն մեր անդ. վասն որոյ յակամայ կամօք ետ զկոնդակն՝ զի մի ուրասցի զՔրիստոս։

Իսկ յորժամ եկեալ գնայր նա անջատեալ յերեսաց նորա ի յէջմիածին և ապա սրբազան կաթուղիկոսն գրէ զանխլաբար Թուղթ ի գաղտնի առ միաբանսն էջմիածնի. զի յորժամ ժամանեսցէ նա անդ՝ վաղվաղակի ըմբռնեալ դիցեն զնա ի Սևան կղզւոջ, ուր կացեալ մնասցէ և մի ևս իսպառ ելցէ անտի, և լիցի իւր առաջնորդ հակառակութեան և չարութեանն։ Եւ Թուղթ Հայրապետին քան զնա փութով հասանէ յէջմիածին, զորոյ կալեալ դնեն ի սևան կղզւոջ, ըստ հրամանի Հայրապետին։ Իսկ նա հնարիւք իմն զերծեալ փախչի անտի. և փութանակի եկեալ ժամանէ ի գաւառն փէրի, և նստէ ի վերոյ ոգեալ վանքն, որ ի գեղջն Հազարջրի-

---

1) Շահ Սլեման Ա. (Soliman) 1667—1694 թ. Бартольдъ, Мус. Дин. էջ 219.

բայ։ Եւ յետ աւուրց ինչ անցանելոյ՝ յորժամ ի լու լինի զայս իրակութիւնք, Ստեփաննոսի Առաջնորդի վանացս, և Ջուղայեցւոցս, և նորին քեալանթար և իշխող ջանխաթունեանց Աղափիրէ. վաղվաղակի լցեալ բարկութեամբ ամենեքեան՝ ըմբռնեն զյօհան զաբեղայն, և բաղում խոշտանգանօք և տանջանօք չարչարեալ ստէպ տուայտեն զնա, և զհամայն աղխս՝ և զմթերս ընչից նորա, և զզգեստսն հրակիզեալ այրեն, և զնա դնեն ի զընդանս բանդի կարի երկեցուցանելով, որպէս թէ մեռանելոց իցէ արդեօք յետ դոյզն աւուրց ի ձեռաց նոցա։ Իսկ նա ի գիշերի միում հնարիւք իմն զերծեալ ի վանացս՝ փախըստեայ անկանի ի Մզկիթն, այսինքն ի Մէչիթն պարսից, որ էր ի Սէչուն ագարակի, [1]) ուրանօր իսկ ուրանայ տարաբաղդ թշուառականն այն զՔրիստոս վասն փառաց սնոտի կենցաղոյս։ Որ և ցուցանէ իսկ արդեօք առաջի պարսից ամենեցուն, և մանաւանդ առաջի Շահ Սլեման արքայի կարի հաւատարմութիւն ուստի զչնորհս և զպարգևս յօգուտս գտանի ի յորոց։ Իսկ զկնի ինչ ամաց՝ խարդաւանօք նենգ գործեալ դաւաճանէ առ ընթեր Սլէման արքայի չարախօսելով հանդերձ զՍտեփաննոս վարդապետէն, զազգէս հայոց, և զամենայն եկեղեցեաց, և եկեղեցականաց, առ ի պատճառս քինուն իւրոյ զոր ունէր առ նոսա։ Վասն որոյ իսկոյն հրամայէ արքայն ըմբռնել զՍտեփաննոս վարդապետն, ընդ որում և զայլս բաղումս վարդապետս, և զքահանայս, և դնել զնոսա ի մեռաղս բանդից, և պրկել զոտս նոցա ի կոճեղս ծանրագոյն. ուր կացեալ մնացին բովանդակ ամ մի՝ կրելով անդէն զբազում նեղութիւնս, և զչարչարանս։ Եւ ապա մինչև ի հազար թիւման ծախեալ ի դըրունս նախարարաց և մեծամեծաց Արքային, տալով ցնոսա

1) *Լուսանցքում ուղղած է Սիչան։*

զկաշառս. և տուեալ հազար թիւման վզենակս և կամ տուգանս Արքային, և ապա հազիւ թէ զերծեալք մազապուր՝ փրկեցան ի մահաբեր վտանգէն։ Նա իսկ՝ յետ այսց ամենայնի ճարկ ի վերայ ամենայն եկեղեցեաց Հայոց տուգանս՝ տուժելով ի նոցանէ ամ ըստ ամէ երկք հարիւր թիւման։ Եւ այսպէս եկեղեցիքս հայոց որ ի Նոր Նոր Ջուղայ ի 1134 թուոյն՝ մինչև ի 1140 թուոյս, եկաց մնաց ի ներքոյ հարկի տուգանաց որ ամ յամէ խստագոյն նեղութեամբ տառապեցուցանելով զազգս հայոց պահանջէին զայն։ Իսկ ի 1141 յամի մերոյ թուականիս՝ այց արար Աստուած ողորմելի ազգին մերոյ ի ձեռն Քեալանթար Աւետին շնորհեցաւ յԱրքայէն զայս տուգանս, և այլ ոչ ևս յօրէ յայնմանէ առին ցարդ։

Իսկ Ստեփաննոս վարդապետս այս՝ յետ ժամանակաց խնդրեցաւ ի վարդապետաց էջմիածնի, առ ի գնալ անդ՝ և լինել կաթուղիկոս ազգին հայոց, որ տակաւին գոյր կենդանի Նահապետ կաթուղիկոսն, և սաստկութեամբ վարէր զգործ կաթուղիկոսութեանն։ Եւ եթէ պակասութիւն ինչ յումեքէ եկեղեցականաց և քահանայից իսկ տեսանէր՝ նոյն ժամայն կալեալ հրապարակաւ կախէր և բրածեծ և գանալից զմարմին նորա առնէր. հարթէր զմորուսն, և զցցունս վարսից, այսինքն զքէքիւլս և արկանէր ի բանդ և չղթայէր և մարմնաւորական իշխանութեամբ տուգանէր զնոսա։ Ուստի զայրացեալ ամենայն եկեղեցականք՝ խնդրեն նամակաւ զՍտեփաննոս վարդապետն, և ընդունեն ամենքեան զնա ի հայրապետական Աթոռոյն գոլ արժանաւոր։ Իսկ նա յօժար կամօք յանձն էառ գալ յէջմիածին և լինել անդ կաթուղիկոս, բայց կատարածն ոչ իմացաւ. և ոչ անսաց սուրբ գրոյն, որ ասէ թէ եթէ Տէր ոչ շինէ զտուն, և այլն։ Եւ պատրեալ խաբեցաւ մեծ ճգնաւորն Ստեփաննոս ի սուտապատիր բանից նոցա և հետևեցաւ

իսկ անափառութեան և ծախեալ զբազում զանձս յարքունիս, էառ Նոմոս յարքայէն Սլեմանայ, որ է ռաղամ Հայրապետութեան՝ առ ի գնալ յէջմիածին և լինել կաթուղիկոս տանս հայոց։ Իսկ մեծ ճգնակիր վարդապետն Սանփաննոս գնացեալ ի սուրբ Էջմիածին, ուր և օրհնեցաւ կաթուղիկոս, բայց ոչ կարաց վարել զիշխանութիւն կաթուղիկոսութեան։ Քանզի Տեառն Նահապետի բազումք գոյին բարեկամք, թէ ի յաշխարհն Հայաստան, և թէ աստ ի Նոր Ջուղայ յասպահան, որք ոչ երբէք կամէին և յօժարէին զկաթուղիկոսութիւն Տեառն Սանփաննոսի։ Որպէս և Աւետիս ոմն ի նորոյ Ջուղայէ, որ երբեմն լեալ էր իշխան Ջուղայի, որոյ ասի քեալանթար. սա ի հարկելոյ և ի թախանձելոյ թագաւորին ուրացաւ զՔրիստոս, որ և գնի ուրացութեան Մահմատ Հօսէն բէկ ընկալաւ զանուանակոչութիւն, և երկոքին զաւակքն իւր աղերսեաց նմա, և եղև ինքն առաջի արքայի իշխան մեծ ի վեր քան զյոգունս։ Սա էր մտերիմ բարեկամ Տեառն Նահապետի, որ եմուտ առ Արքայն Հօսէն, և մեղմով ծանոյց նմա թէ՝ օրէնք է ազգին հայոց՝ մինչ կաթուղիկոս նոցա կենդանի է, այլ ոչ ոք կարէ լինել կաթուղիկոս, բայց եթէ դէպ լիցի մեռանիլ օրինաւոր կաթուղիկոսին և կամ թէ կամաւ իւրով հրաժարիցի ի Հայրապետութենէ, և ապա զայլ ոմն կացուցանեն կաթուղիկոս ընտրողութեամբ ամենայն ազգին։ Իսկ ահաւասիկ Սանփաննոսս այս՝ առանց կամաց ժողովրդեան, և թարց ընտրութեան ազգի իւրոյ ինքնագլուխ լեալ եղև կաթուղիկոս, և ահա ուրեմն առաջին կաթուղիկոսն՝ որոյ անունն է Նահապետ, աւանիկ կենդանի է։

Եւ արդ իբրև մի ըստ միոջէ լուաւ զայսոսիկ ի բերանոյ նորա, յոյժ զայրացեալ բարկացաւ ի վերայ նորա. արդէն իսկ վաղվաղակի գրեաց հրովարտակ առ

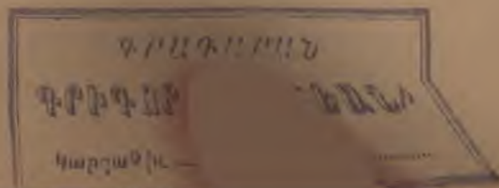
բդեշխն Երեւանայ քաղաքի Զարղալի խան, որ ի յԱյ-րարատ գաւառ մեծին հայոց, առ ի առնուլ ի Ստեփաննոս վարդապետէն հազար թուման տուգանս, և զնա հանդերձ համախոհօքն իւրովք դնել ի մեստաղս բանդի։ Իսկ նա ըստ հրամանի Արքայի իւրոյ գործն կատարեաց, քանզի կալեալ կապեաց զամենեսեան և եդ ի զնդանս. բայց այլ համախոհք և մտերիմ խորհրդակիցք նորա, ետուն իսկ յոլով տուգանս, և ապրեալք արձակեցան։ Իսկ երանելին Տէր Ստեփաննոս՝ հանեալ այնուհետև իսկ ի թեթև և յընդարձակ բանդի, և արկին ի մթին և ի ժահահոտ զընդան, և ի յոտս ի ծնկանցն եդին ի կոճեղս կարծրագոյն՝ և անըմբերելի և ի յանդատակս նորա կապեցին զքարինս կարծրանիւթս։ Ուր ի զազիր և ի դառնաչունչ հոտոյն, և ի յաճախմանէ հերացն և ի բազմանալոյ ոջլոցն յոյժ վշտացեալ եղերեաց զկեանս իւր. և ըստ կտակի նորին՝ տարան զմարմին նորա ի Խոր վիրապն և անդ թաղեցին ի 1145 ի փետրվարի 16 թուոջս մերում ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ.[1]) Եւ ահա այսպէս եղև վախճան և մահ երանելւոյ առն Աստուծոյ Տեառն Ստեփաննեայ վարդապետի և կաթուղիկոսի, որ էր մի ի յընտրեալ աշակերտաց սրբոյ Հօրն մերոյ և Տեառն Դաւթայ վարդապետի։ Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի։ Երկրորդ՝ Յօհաննէս ճգնազգեաց և քաջ Ախոյեան իմաստնայեղց վարդապետն. որ իւրով անհնիւ-իմաստութեամբն և ճգնողական վարուքն՝ գերազանցեաց արտօնութեամբ քան զհամայն խումբս վարդապետաց,

---

1) Ստեփաննոս եպիսկոպոսն եղաւ առաջնորդ 1684 թ. իսկ 1697 թ.-ին ս. Էջմիածնի միաբանները հրաւիրեցին նրան Հայրապետական գահը բազմելու Նահապետ կաթ. տեղ, 1698 թ. 4-ն Յունվ. մեռաւ, (Տես Պատմ. Ն. Ջուղ. Հատոր Բ. էջ 30—32)։

նիւ հակադարձիցի։ Քանզի արարածքս համեմատելով առ Աստուած, Աստուած յամենայնի կատարեալ է. իսկ արարածքս յամենայնիւ անկատար, որ ոչ երբէք հակադարձին ամենայնիւ առ միմեանս։ Ուրեմն պարտ է այլ իմն պատճառելի գոլ՝ որ յամենայնի կատարեալ իցէ՝ զի հակադարձիցի. և հակադարձութիւն ուղղակի լիցի, և ոչ իմիք սղալումն գտանիցի յանչութիւն։ Քանզի այսպէս ասաց և արիստոտել թէ՝ որ ինչ է, այլոյ գոլ տալ. և կատարեալն անկատարին՝ ոչ կարէ գոլ տանել. զի ոչ է յամենայնի հակադարձութիւն։ Ասեն նոքա ցնա՝ ապա դուք որպէս ասէք։ Ասէ նա ցնոսա՝ ըստ խելաց, և ըստ բանականութեան Բանն Աստուած է նորա պատճառելի. զոր ամենայն մարգարէք ըստ ազգեցութեան, և յուչ առնլոյն այսպէս ասացին՝ որ անեղանելի և իսկական բանն, որ է բանականութիւն նորա յառաջ եկեալ յէութենէ նորա համագոյ՝ և համաբնութիւն։ Զոր օրինակ բանականութիւն մարդոյ՝ որ ո՞րքան մարդ է՝ բանական է. նոյնպէս և Աստուած՝ որ որքան Աստուած է, բանիւն իւրով բանական է։ Զի էութիւն իսկական՝ իսկական բանիւն է Աստուած, ոչ յետոյ և ոչ սկսեալ. եթէ այսպէս իցէ՝ հարկաւորի որ Աստուած անբան իցէ երբեմն, երբ՝ յորժամ բանականութիւն ո՛չ ունիցի։ Ասեն՝ բանն Աստուծոյ ի ձայնէ է, և ի բաղկացութենէ գրոյ քանակաւորեալ, զիարդ կարէ յաւիտենական և անեղ գոլ. այլ պատահումն է՝ որ քանակաւ չափի աղիւ, և երկարաւ փաղառութեամբ։ Եւ նա ասէ ցնոսա կրկին գոյ բան, ներտրամադրեալ և արտաբերեալ։ Առաջնոյն բանականութիւն տալ յամենայն իմաստասիրաց՝ որ գոյացաբար է յԱստուած, որպէս ի մարդն. որոյ ի բաց բառնիլն՝ մարդն ապականի, զոր ո՛չ ես կարէ մարդ գոլ։ Նոյնպէս և Աստուած։ Իսկ երկրորդն՝ որ արտաբերեալն է՝ քանակաւորեցեալ է,

երկարաւորեալ, և աղխ չափաւորեալ։ Արդ՝ բանս մեր ոչ վասն երկրորդին, այլ վասն առաջնոյն՝ որ ներտրամադրեալն է. վասն զի ի բաց բառնել սորա իրն ապականի, իսկ ի բաց բառնել երկրորդին՝ ոչ ապականի իրն։ Վասն այսորիկ սմա համագոյ, և համաբնութիւն ասի, և նմա ոչ, որովհետև սա համագոյ է ընդ էութեան Աստուծոյ, ուստի և անեղանելի՝ և անժամանակ. վասն այսորիկ և զսա կատարեալ պատճառելի ասացին ամենայն մարգարէք և իմաստասէրք, և մեք ևս՝ ըստ նոյ-ման մտաց։ Վասն այնորիկ և սրբազանն աւետարան՝ զնա ասաց կատարեալ պատճառելի, որ ոչ է եղական. որպէս ասաց՝ ի սկզբանէ էր բանն, և բանն էր առ Աստուած, և Աստուած էր բանն, ամենայն ինչ նովաւ եղև, և այլն։ Ահա պատճառելւոյս այսորիկ՝ ամենայն կատարելութիւն եցոյց, ընդ կատարեալ պատճառին իւրոյ. զի որպէս կատարեալ պատճառն Աստուած է, և սա ևս Աստուած է՝ որ կատարեալ պատճառելին է։ Եւ որպէս կատարեալ պատճառն ի սկզբանէ է. նոյնպէս և նա։ Որպէս ամենայն ինչ կատարեալ պատճառաւն եղեն և եկին ի գոյութիւն. նոյնպէս և վասն կատարեալ պատճառելւոյն ասէ՝ Ամենայն ինչ նովաւ եղև. այս ըստ աւետարանին։ Իսկ մարգարէն Դաւիթ ասէ՝ Ողորմութեամբն Տեառն լի եղև երկիր, և Բանիւ Տեառն երկինք հաստատեցան։ Ահա ըստ արարչութեանն, և ըստ Աստուած գոլոյն, անեղանելի և անժամանակ գոլոյն՝ միևնոյն են, որով յամենայնի հակադարձ են. ուրեմն՝ ոչ սղալեցան մարգարէքն և իմաստասէրքն, որք զնա ասացին գոլ կատարեալ պատճառելի։ Որպէս ասէ կատարեալ իմաստասէրն աթենացին ընկերն արիստոտէլի Պրոկղոս թէ՝ Ամենայն պատճառելի կայ յիւրումն պատճառի, և յառաջագայի ի նմանէ, և հակադարձի առ նա։ Տեսանէք թէ՝ որպէս բնական բանականութեամբ ենթադատեաց թէ՝ պարտ է

կատարեալ պատճառելին այն լինիլ, որ միշտ ի պատճառն լինիցի. որպէս ասաց սրբազանն աւետարան թէ բանն էր առ Աստուած։ Եւ իմաստասէրս ասաց՝ միշտ պարտ է յառաջագայիլ ի պատճառէն. և սուրբ Աւետարանն ասաց՝ ի սկզբանէ էր բանն, այսինքն ի պատճառէն յառաջ եկեալ։ Եւ իմաստասէրս ասաց՝ յամենայնի հակադարձիլ պարտի. և սուրբ աւետարանն ասաց, ամենայն ինչ նովաւ եղև, այսինքն որպէս պատճառն կատարեալ ամենայն ինչ արար. նոյնպէս և պատճառելին՝ որ բանն էր, զամենայն ինչ արար, և այս է հակադարձութիւն։ Եւ զայն ևս ասաց իմաստասէրն՝ արդ որովհետև կայ ի պատճառն՝ կատարեալ պատճառելին, ոչ ելից բաժանի ի պատճառէն իւրմէ. և Քրիստոս ասաց՝ Ես ի հայր և հայր յիս է. որ ի մարմնանալն՝ Բանն Աստուած ոչ բաժանեցաւ ի Հօրէ, այլ նոյնն 'որ ի Հայր, և ի մարմնի էր նոյնն՝ անբաժանաբար։ Եւ միւս ևս գոյ պատճառելի՝ որ ոչ հակադարձի առ նա, զի թէպէտ առի, այլ ոչ է, այսինքն արարած՝ առ արարիչն, որ ի նմանէ յառաջագայի։ Որպէս և ասէ նոյն իմաստասէրն պրոկղոս՝ իսկ պատճառելին որ յառաջագայի ի նմանէ միայն, և ոչ է ի նմա, ուրեմն՝ ոչ հաղորդի պատճառին։ Դարձեալ ասէ՝ հարկ է ուրեմն՝ զի ամենայն կատարեալ պատճառելի՝ կայ յիւրումն պատճառի և յառաջագայի ի նմանէ, և հակադարձի առ նա։ Եւ նորա ասացին՝ ապա ուրեմն բանն կրկին գոյ յԱստուած. համագոյաբար՝ և բնութենաբար, յետակայաբար՝ և պատահաբար։ Իսկ նա ասէ ցնոսա՝ այո այդպէս է։ Զի վասն առաջնոյն ասի կատարեալ պատճառելի. որ համագոյ է ընդ ծնողին իւրոյ Աստուածութեամբ, և արարչագործութեամբ, տրութեամբ, և հակադարձութեամբ, որպէս ասաց՝ ի սկզբանէ էր բանն և այլն։ Իսկ միւսն բան՝ ի նմանէ յառաջ եկեալ, այսինքն յետակայն բա-

նէն, որոյ և բանականութիւն աստուծոյ ևս ասի. յորմէ յառաջ եկեալ հրամայական և հրաժարական բանն, և այլք: Վասն որոյ պատահական ասի սորա՝ որ ազիւ և երկարաւ չափի, և քանակութեամբ, և որակութեամբ պարափակի. վասն այսորիկ նմա համագոյական բան ասի Աստուծոյ, և Աստուած. և սմա՛ ժամանակաւոր՝ որ ժամանակաւ հրամայեցաւ Մովսէսի զհրամայականն, և զհրաժարականն, և զայլն. և յիսկական բանէն յառաջ եկեալ: Որպէս և ի մեղս է տեսանել՝ որ արտաբերեալ բանն՝ ի ներտրամադրելոյն եկանէ, որ է բանականութիւն, զի ներտրամադրեալն մի է՝ որ է բանականութիւն, որպէս ասէ և արիստոտել ի պերիարմենիասն՝ մի բան բացերևական: Իսկ որ արտադրեալն է՝ ոչ մի այլ բազում, և յոգնակի, զի այլ է ներկայականն, և այլ հրամայականն, և այլ հրաժարականն, այլ է ըղձականն, և այլ է ստորադասականն, այլ է սպառնականն և այլ է սաստկականն, նոյնպէս և զայլսն՝ որք ոչ են մի, այլ ի միոյն յառաջ եկեալ: Այսպէս գոզջիր և Աստուծոյ Բանն՝ այն որ պատճառելին է՝ իսկական Բանն է, որ միևնոյնն է, և ոչ ունի փոփոխումն յէութիւն իւր՝ որ և հակադարձի ամենայնիւ ընդ պատճառին իւրոյ, և միշտ կայ ի նմա, և ոչ տարաբաժանի ի նմանէ. այս է կատարեալ պատճառելի՝ պատճառ գոլոյն Աստուծոյ: Ասեն նոքա՝ զո՞ր բան ասէք մարմնացեալ: Եւ նա ասէ՝ նոյն իսկական բանն՝ որ համագոյ ծնողին էր, և կատարեալ պատճառելի, որ Աստուած էր, և արարիչն՝ զնա ասացին՝ և ծանուցին մեզ մարգարէքն՝ մարմնացեալ ի կուսէն, և մարդ եղեալ ճշմարտապէս, ընդ աստուծոյ գոլով անբաժանապէս, և ի մարմնի միաւորեալ անփոփոխապէս նոյնն՝ ընդ աստուծոյ գոլով, և նոյնն ի մարմնի: Ասացին նոքա՝ զիարդ մարթ է այդմ լինիլ: Եւ նա ասէ՝ որպէս բան գրեալդ ի քարտիսի՝ ոչ է հեռի ի խե-

րնալ է յԱստուածաշունչն՝ այր մի՝ ի չարաթու փայտ քաղեաց, և բերեալ առ Մովսէս թէ՝ զինչ արասցեն, և նա ոչ իշխեաց առնել ինչ. այլ ասաց՝ մնացէք, մինչև հարցից զՏէր, և իբրև էհարց՝ հրամայեաց քարկոծել։ Տեսանես իսկ զի ահա այսու փոքու բանիւ՛ ոչ իշխեաց նոր ինչ առնել, այլ կարօտացաւ հարցանելոյ զՏէր. այսպէս առնէին ամենայն ճշմարիտ մարգարէք՝ որք յանձնէ ոչ ինչ կարէին առնել նոր ինչ, զի կենդանի էր տուող պատգամին՝ որ թագաւորն էր թագաւորաց։ Արդ՝ ի փոփոխել պատգամաբերին՝ ոչ է հարկ, թէ պատգամացն, և կամ պատգամաց տուողին ևս փոփոխումն լինել. այլ որքան՝ պատգամաց տուողն է՝ անփոփոխապէս, պատգամն ևս նոյնպէս է։ Բայց փոփոխումն՝ պատգամաբերինն է, և ոչ պատգամաց տուողին, և կամ պատգամաց նորին։ Ջոր օրինակ ասացաւ թէ՝ Մովսէս ասաց. Լո՛ւր Իսրայէլ, Տէր Աստուած քո՝ Տէր, մի է։ Պատգամաբերս այս մեռաւ, և բարձաւ. բայց տուողն պատգամին՝ որ թագաւորն թագաւորաց էր, միշտ է նոյնպէս՝ որպէս և էրն։ Նոյնպէս և պատգամս այս՝ և որպէս մինչև ցայժմ ոչ փոփոխեցաւ, նոյնպէս մինչև ի կատարած աշխարհիս ոչ փոփոխի, վասն զի կենդանի է տուողն, որպէս ինքն ոչ փոփոխի, նոյնպէս և ոչ պատգամն իւր. բայց պատգամաբերն փոփոխի։ Աւէ արքայն՝ բարուք ըստ խելաց, և ըստ բանականութեան բան բացատրեսցէր։ Ցայնժամ դարձեալ արքայն ցնախարարս իւր ասէ՝ զոր ինչ խօսի՝ ըստ հաւաքարանութեան, և ըստ տրամաբանութեան ճանապարհի խօսի, և համեղ՝ և ըստ խելաց ծանուցանէ. Թուի թէ՝ գրիրս հաւաքարանութեան՝ և տրամաբանութեան զամենայն ի միտս իւր ժողովեալ ունի։ Իսկ իշխան, որ է քեալանթար գեղջս ջուղայի՝ հետի կայր ի մէջ երիվարացն կոչէ զնա, և նա զողալով գայ՝ և ահիւ երկրպագութիւն մատուցանէ

նմա։ Ասէ ցնա արքայն՝ որպէս տեսանես զվարդապետն ձեր։ Եւ նա ասէ՝ ընդ հովանեաւ արքայից արքայից՝ բարւոք ուսեալ է զամենայն ինչ, և ըստ պահպանութեան Տեառնդ՝ ամենայն գիտութեամբ պանծալի է։ Ասէ արքայն՝ Թուի թէ՝ և ի յերոպիայ ի Փրանկս՝ ոչ գոյ նման սմա։ Եւ նա ասէ՝ այո այդպէս է, որպէս հըրամայեցաւ յարքայից արքայից։ Իսկ ապա արքայն Հօսէն սակաւ ինչ հայի առ երանելին Յովհաննէս. և դարձեալ դառնայ և ասէ ցյառաջադէմ պաշտօնեայն իւր, այսինքն՝ զուլարաղասաւոյն՝ ծածկաբար ի բազմացն։ Արժան է միով բանիւ հրամայել, թերևս հաճեսցի գալ յօրէնս՝ և ի կրօնս մեր. և նա գլուխ խոնարհեցուցեալ ասէ՝ (նոյն գունակ թագնաբար). ոչ է կարելի։ Ասէ արքայն՝ երդնում յԱստուած, և ի գերեզման հօր իմոյ՝ եթէ լուիցէ ինձ, երկրորդ ինձ արարից։ Եւ նա ասէ՝ անհնարին է. մի ընդ վայր լիցի բան արքայից, յորժամ ոչ ընկալցի։ Եւ վերստին դարձեալ հայի առ սքանչելի վարդապետն մեր յոյժ քաղցրահայեաց ակնարկութեամբ. և ապա գնայ ի պալատն իւր։

Դարձեալ՝ զկնի սակաւ ինչ աւուրց՝ գայ ոմն յոյժ իմաստասէր առ երանելին Յովհաննէս, ի յազգէ պարսից. և յետ սակաւ ինչ խօսից՝ զայս ինչ առարկէ առ նա և ասէ։ Այր ոք՝ որ ոչ զԱստուած ճանաչէ, և ոչ մարգարէ, և կամիցի ճանաչել, և ինքն ամենևին անսանձասարաս՝ ոչ զգիտութիւնս ունի, և ոչ համեմար ինչ. որով կարէս ծանուցանել զԱստուած, զի հաւատասցէ։ Ասէ երանելի Հայրն մեր՝ ամենայն շարժմամբ վայելուչ է զնա ի գիտութիւն ածել։ Եւ նա ասէ՝ որպէս։ Ասէ՝ յորժամ ի շարժելեացս խոկումն գայցէ, կարող է զշարժողն ըմբռնել. քանզի յամենայն երևելեաց՝ փութագոյն ունի ճանաչումն աներևութին։ Ասէ ցնա՝ որպէս։ Ասէ զոր օրինակ գրիչս այս՝ որ ի ձեռին իմում է ահա շարժի.

ի խոկումն գամք շարժողին, և մակացու լինիմք՝ որ ինքեամբ ոչ շարժի, այլ յայլմէ ունի զշարժումն։ Նմանապէս տեսանեմք՝ որ երկինք, և արեգակն, և լուսին, և աստեղք ամենայն շարժին յարակայ. ուրեմն՝ յայտ առնեն թէ՝ գոյ շարժող շարժելեացս, որպէս գրչիս շարժումն՝ զշարժող ձեռն։ Ասէ նա՝ ինքեանք յինքեանց ունին զշարժումն, և ոչ յայլմէ. և ոչ որպէս գրիչդ՝ զոր ցուցեր։ Ասէ վարդապետն՝ անհնար է, և հեռի ի խելաց՝ թէ շարժողն շարժեալ լիցի, և կամ շարժեալն շարժող. զի առնչաբարեն՝ զի անհնար է թէ առնչութիւնն առանց միմեանց ասասցի։ Վասն զի առնչութիւն է՝ որ ի գոլ միոյն, միւսոյն գոլ ասացի, քանզի ընդ միմեամբք են՝ զոր օրինակ ի գոլ որդւոյ՝ հարկաւոր է գոլ հօր. վասն զի առնչութիւն է ըստ սահմանի՝ որ ինչ է, այլոյ գոլ ասի։ Այսպիսի է շարժողն և շարժեալ, զի ուր շարժեալ գոյ, և թարց միմեանց անհնարին. թէ գոլ միոյն՝ ոչ գուցէ միւսն. զի ուր շարժեալն իմաստաւորէ՝ ընդ նմա իմաստաւորի և շարժողն, քանզի համայնգամայն են։ Այս է համառօտ ծանուցումն՝ որպէս և գըրչաւն ծանուցեալ եղև շարժող ձեռն։ Եւ նա ասէ՝ զայսոսիկ՝ զոր ասացեր, ի միմեանց շարժին. ապա զոր ի սոցանէ հաւատալ պարտ է գոլ Աստուած։ Ասէ՝ որ շարժողն է ամենեցունց։ Զի կարգ և կանոն այս է՝ որ շարժելեօքն զշարժողն ըմբռնիցի. այդոքիկ ամենեքեան՝ զորս ասացեր՝ շարժեալք են, և զմարդ կարիցէ շարժեալն՝ շարժող գոլ։ Ասէ նա՝ զի թէպէտ շարժեալք են, շարժող են են։ Ասէ՝ այո՛ այդպէս է՝ որ շարժէ և շարժի. բայց ոչ է իսկական շարժող՝ որ միայն շարժէ, և ոչ շարժի. այլ որ շարժէ զամենայն, և ինքն ոչ շարժիցի. նա միայն է շարժող՝ որ ոչ շարժի այլ շարժէ միայն։ Նա միայն է Աստուած՝ որ զամենայն շարժէ, և ինքն անշարժ մնայ։ Ասէ նա՝ այս ամենայն շարժեցե-

լոց շարժող երկինքն՝ որ է երկինք երկնից, նա շարժէ զամենայն, որ է առաջին շարժումն. ուրեմն գնա ըն-դունիլ պարտ է Աստուած։ Ասէ՝ դա ևս շարժի, թէ ոչ։ Ասէ նա՝ այո շարժի։ Ասէ՝ հասարակ կանոն այս եղև եդեալ՝ թէ որ ամենայն շարժելեաց շարժողն է, որ շարժէ միայն՝ և ոչ շարժի, նա է իսկական շարժող. դա զոր դուդ ասացեր՝ որ է երկինք երկնից՝ շարժող ամե-նեցունց, դա ինքն ևս շարժի. ուրեմն՝ գոյ և նմա շար-ժող։ Քանզի շարժի և ինքն՝ թէպէտ զայլս շարժէ, որ և ինքն ևս ըստ շարժելոյն է կարգաւորեալ. ուրեմն՝ և ինքն ունի շարժող, որ շարժէ միայն, և ոչ շարժի։ Զի թէ նա ևս շարժիցի՝ յանհունս ընթանայ, և ոչինչ ըմ-բռնի։ Այլ զի պարտ է գոլ ինչ շարժող իսկական՝ որ առնչութիւնն ներ երևիցի, որ շարժեալն շարժողէն շարժիցի, և համառնչութիւնն ներ երևիցի. զի այս է կարգ և կանոն առնչութեանն։ Վասն այնորիկ առաջին փիլիսոփայքն՝ առնչութեամբ գտին զառաջին շարժողն, որ միայն շարժէ՝ և ոչ շարժի. Նոյնպէս և շարժեալն՝ որ միայն շարժի, և ոչ շարժէ. իսկ միջինքն նոյնպէս՝ որք շարժեն, և շարժին։ Զոր օրինակ արարածն՝ որ ա-ռնչաբար գոյ առ արարողն, ոչ արարածն կարէ արա-րող գոլ, և ոչ արարողն արարած. այս է առնչութիւնն՝ որ առ միմեանս զգոլն ունին, և առ միմեանս ոչ փո-փոխին։ Վասն որոյ և Արիստոտէլ ասաց՝ ըստ բնակա-նին և ըստ խելաց՝ հարկ է զի իւրաքանչիւր ի շրջա-գայութեանցս շարժեսցի ըստ ինքեան և յաւիտենական շարժողէն։ Եւ դարձեալ ասէ՝ եթէ բանիւ, և եթէ թուով մի է նախկին շարժող էակն անշարժ։ Եւ դար-ձեալ ասէ՝ քանզի է ոմն՝ մշտաշարժ շարժելեացն, նախ-կին շարժող էակն անշարժ։ Յայնժամ ասաց նա՝ բար-ւոք է՝ այդպիսի ճանապարհաւ ճանաչել զԱստուած։ Ասէ՝ այլ իմն ըստ խելաց ճանապարհի, և ըստ բնական

րութեանն գահ, և խայտառակեալ նշաւակիցիս ի մէջ ամենայն ազգաց։

Այսպիսի բան լուեալ արքայն յիմաստնախոհ կնոջէն՝ ոչ ընդոստեալ զարթչեաւ ի թմրեալ հեղգութենէ իւրմէ, և ոչ երախտահատոյց եղև այնպիսի օգտաբեր խրատատուին իւրոյ. որ կամէր որով խրատիւք զանձն նորա ապրեցուցանել ի մահառիթ վտանգէն, և չքեղազարդ փառօք զնա բարգաւաճ և արգասաւոր առնել։ Այլ հանգոյն կամակոր անձանց՝ եւս առաւել ի խելագարութենէ միտեալ ցնդեցաւ. քանզի զկնի աւարտման բանից նորա՝ կարի զայրացեալ ցասեաւ ի վերայ խոհեմալիր խրատու նորա, վաղվաղակի հրամայէ խեղդ զպարանոց նորա արկանել, և հեղձամղձուկ զնա առնել, և կորուսանել։ Իսկոյն կատարի զհրաման թագաւորին, և սպանանի զգեղեցիկ, և զհանճարեղ տիկինն փոխանակ բարի և չահաւէտ խրատու իւրոյ։ Որով և արդարև ուսանիլ ճահ է մեզ՝ ոչ խրատել զանձինս խստասիրտս և կամակորս, մինչ են իսկ տակաւին ի կամակորութիւնս իւրեանց պառածեալք. գիտացեալք հաւաստեաւ՝ զի յաւէտ չար ի նոցունց՝ փոխանակ բարեգոյն և օգտակար խրատու մերոյ ընդունիմք։ Նմին իրի և երջանիկ մարգարէն Ամովս՝ բարձրագոչ ձայնիւ խրատէ զմեզ իմաստնաբար բացատրելով թէ. «Որ իմաստունն իցէ արդեօք, լռեսցէ իսկ ի ժամանակիս յայսմիկ. զի ժամանակս չար է»։ Ահա իսկ ժամանակ չար, և ժամանակ անընդունելի, և ժամանակ կործանման. այսինքն խրատատուին, և խրատ ընդունողին։ Վասն որոյ կամ մեղմով խրատել պարտ է զխստասիրտ՝ և զկամակոր անձինս, և կամ թէ յայնպիսեաց բարւոք իսկ է բացէ ի բաց հրաժարիլ մինչև զիջեալ իջանիցեն ի կամակորութեանց իւրեանց։

Նմին աղագաւ մարգարէն Դաւիթ, և առաքեալն

Պօղոս յոյժ ճահողակէս խրատեն զմեզ. ոմն ասելով թէ՝
ընդ նմին և հաց իսկ ոչ ուտէի, իսկ միւսն ասէ թէ՝
ընդ այնպիսւոյն և հաց ես մի ուտէր: Արդ՝ այժմ դար-
ձայց անդրէն ի կարգ բանիս իմոյ, և զնմանէ բուռն
հարեալ խնամով ճառեցից՝ ուստի արտաքս ելի թողլով
կիսակատար զբանս իմ, զի որով իցէ իսկ՝ բացախոյ-
լեալ ի լոյս անդր եկեսցէ զհամայն իրողութիւնս ի վա-
ղնջուց, և ի կանուխ ժամանակաց եղելոց: Իսկ այսու-
հետև ճառ է ինձ փոքր ինչ նրբութեամբ քննել՝ և հե-
տազօտել զապստամբութեանց Աղուանից ազգին. եթէ
ո՛յր աղագաւ, և կամ թէ վասն էր ապստամբեցան Ա-
ղուանք ի Շահ սուլտան Հուսէն յարքայէ պարսից: Եւ
թէպէտ զորմէ իսկ ոմանք՝ բազում և զանազան զպատ-
ճառս պէսպիսաբար ստորագրեալ դանդաչեն. այլ մեք
ստուգիւ հետազօտեալ զնմանէ ի բազմաց՝ այս իսկ է
զոր ի ստորև փութամք վերաճառել: Արդ՝ որպէս կան-
խագոյն իսկ պատմեցաք զԳօրգին խանէն թէ՝ ընկա-
լաւ զմարզպանութիւն Դանդահարայ քաղաքին յԱրքա-
յէն Սլէմանայ, և յոյժ վշտացոյց զնոսա ամենայն տա-
ռապանօք: Եւ որոց կրեալք զբիւրակերպ նեղութիւնս
ի ձեռանէ նորա. և կերպիւ իւիք ճողոպրել ի մեծագոյն
կեղեքմանց նորա՝ ոչ մարթանային: Ուստի յետ զը-
տանելք հնարից կամեցան գալ ոմանք ի նոցանէ առ ար-
քայն Հուսէն, և բողոքել զնմանէ առաջի նորա:

Եւ նախաչաւիղ գործոյս եղև Միրվէիս հայր Մահ-
մուտին՝ որ եկն ընդ այլոց ոմանց ի Սպահան քաղաքս.
ուր և գրեցին յերկար մի՝ և ծանուցին յորում զամե-
նայն տառապանս իւրեանց: Բայց նոցա ընդ երկար ժա-
մանակս կացեալ մնացեալ առ դրան արքային, և թա-
խանձ արկեալ բազում անգամ զբազում նախարարս՝
և զյառաջադէմ պաշտօնատարս. ոչ եղև իսկ նոցա հնար
մատուցանել զծանարտակս իւրեանց առաջի արքային,

փրկութեան ջանայր հայթայթել։ Վասն զի ի կամուսն ի դէպ և ի պատշաճ ժամանակի արիաբար ոչ ժամանեաց համայնազինոյ և արմատատապատ խլել՝ և անհետս առնել զնոսա. իսկ անագանն՝ ի տարադէպ ժամու ոչ ինչ կարաց սանձանել զնոսա, այլ ինքն իսկ զոփեալ սարսափէր՝ զերկչոտութիւնս իւր յայտնելով, որով և ընկճեալ նուաճեցաւ ընդ որոց ծառայութեամբ լծով։ Որ թէպէտ յոյժ բազմութիւն սպայից զօրաց հաւաքեալ գումարեաց՝ առ ի որովք ամբոխիւ մեծաւ ելանել ի հանդէպ մարտի ընդդէմ փաջագոտի և արիական աղուանից. որք ի սաստիկ ծառայութենէ իւրեանց՝ յոյժ արիացեալ էին, և առիւծաբար մանչէին առ ի կլանել զնոսա։ Քանզի յիրաւի ասաց որ ասացն՝ թէ չար է սաստիկ ծառայութիւնն, և չար է սաստիկ ազատութիւնն, որ առաջնումն՝ ազկաղկ և տկարն արիաբար առիւծանայ, և երկրորդիւն՝ արիական քաջահզօրն տկարանայ։ Ուստի և գունդն բովանդակ զօրաց պարսկական՝ ընդ սաստիկ ազատութեամբն կացեալք՝ յոյժ տկարացեալք էին ի զօրութեանց. իսկ գունդք զօրաց աղուանից կրեալք ըղբիւրակերպ ծառայութիւնս՝ յաճախաբար քաջացեալք էին, և զոգիս իւրեանց ի բաց եդեալք՝ առ ի առնուլ զոխս վրիժուց ի նոցանէ։ Բայց արք ոմանք ոչ թողին Հօսէն արքայի՝ ելանել ի քաղաքէն, և մտանել ի հանդէպ մարտի ընդ զօրաց իւրոց. որոց թիւն էր իբր վաթսուն հազար։ Այլ զփաղաքուշ զողորմութիւնս նմա առնելով պահեցին ի քաղաքոջ. (ասէին թէ՝) զի մի գուցէ զվտանգ ինչ ի մարտի խառն քեզ պատահեսցի ի յորոց։ Եւ ինքեանք թարց խմկք մեծի խորհրդոյ, և թարց անընդունակութեան ի հրահանգութիւնս զինուց. դէմ եդեալ խաղացին սրալով ի բերան արեան ծարաւի ըղբոյ աղուանից։ Եւ յարժամ յանդիման եղեն միմեանց երկոքին կողմանքն՝ զփողսն պղնձին գոչեցուցանել հը-

բամայեցին. և յառաջ առեալ աղուանից զհակառս իւրեանց առիւծաբար արձակեցան ի վերայ նոցա, և զբազումս ի յորոց սրախողող մահուամբ սատակեցին:

Եւ այնուհետև վտանգ մեծ, և անախնունելի դիպուած տարակուսանաց անկեալ շուրջ զնոքօք պաշարէ զնոսա. ուստի և սարսեալք դողային: Քանզի ոչ ոք ի յաղթէ պարսից դոյր արդեօք ի զինուորական հանդէս հրահանգեալ, այլ իւրաքանչիւր ոք զառասպելապատում ստութիւնս առաւել գիտէին՝ քան զզինուորութիւնս: Իսկ աղուանք ի զէնս մարզեալք, և յարհեստս զինուորական հրահանգեալ ի ժամանակի նեղութեանցն յոյժ քաջացան, և կուռն ջանիւք ռազմ եդեալ խիզախէին ընդ նոսա ի ժամս ձիգս: Իսկ ի վճառել խազմին զօրքն պարսից ի պարտութիւն մատնեցան՝ յերեսաց դոյզն գնդից աղուանից: Եւ փախստեայ անկան մազապուրծք ի քաղաքն Սպահան. զորոց զբազումս զվէրս ընկալեալք էին յանձինս իւրեանց ի նոցանէ: Եւ իբրև հարցեալք լինէին ի քաղաքացւոց թէ՝ ընդէ՞ր պարտեցայք յերեսաց աղուանից. ասէին որոց թէ՝ նոքա ոչ թէ մարդիկք էին արդեօք, այլ գազան դժնդակք և արեանարբուք: Զի ոչ իսկ զթածաբար արշաւեն ի վերայ մեր՝ հայելով զաչս, զախտս, և զայլ անդամս մարմնոյ. այլ անխնայաբար յարձակեալք ի վերայ մեր յախերական կոտորէին զմեզ, և ի ծայր սրոյ սուսերի մաշէին զանձինս մեր: Վասն որոյ յոյժ պակուցեալք ի նոցանէ զարհուրեցաք, և ընդ կրունկս չոգաք ի հետս. զի մի բոլորիցս մի օրինակ սպառէին սրով սուսերի իւրեանց: Եւ Թշուառարաստ արքայն Հուսէն կայր վարանեալ և տարակուսեալ ի խորհուրդս իւր՝ ոչ գիտէր իսկ թէ զի՞նչ արդեօք արասցէ: Բայց հրամայեաց վաղվաղակի շինել շուրջ զպարսպաւ քաղաքին զմեծամեծ բրգունս և զմահարձանս. առ ի որովք պաշտպանեալ պահպանել զան-

ձիոց իւրեանց, և մարտնչել ընդդէմ ահագին թշնամեաց՝ զի գոնէ մի տիրեսցեն քաղաքին աղուանք։ Իսկ յափշտակիչ բանաւորն Մահմուտ՝ յետ ութ աւուրց յարուցեալ ի տեղւոջէն, գայ վայելուչ մտանէ ամենայն բանակաւն իւրով ի մեծավայելուչ և ի պայծառաշէն պալատն Զահրապատայ յայգւոջ՝ զոր շինեալ էր Շահ սուլտան Հօսէն արքայն։ Ուր գետղ առեալ նստէ համայն բանակաւն իւրով, և վաղվաղակի առաքէ զզօրս բազումս ի վերայ քաղաքին. որք գնացեալ փոյթ ընդ փոյթ պաշարեցին զքաղաքն, և պատեցին շուրջ զնովաւ պատնէշս մեծամեծս, և տային յոյժ քաջարար պատերազմ երբեմն ընդ քաղաքացւոցն, և ի բաց դարձուցանէին զնոսա ի քաղաքն. և երբեմն ընդ հեռաւոր զօրաց՝ որք գային ի նըպաստ և ի զօրավիգ լինել թագաւորին։ Քանզի արքայն Հօսէն ի գաղտնի յղեաց զչորրորդ որդին իւր Թահմազ ի դիպօղ ժամու ի շրջակայ աշխարհս տէրութեան իւրոյ, զի զսպայս զօրաց առաքեսցէ յօգնութիւն։ Եւ այսպիսի պատճառաւ գերծաւ նա ի քաղաքէն, և գնացեալ կատարէր զհրամանս հօր իւրոյ. այլ ոչ ինչ օգտեցան ի նոցանէ. զի աղուանք քաջութեամբ խիզախէին ընդ որոց, և անխնայաբար կոտորէին զնոսա ի սուր սուսերի։ Իսկ Թահմազ որդի շահին՝ ապա չուեալ բնակեցաւ ի գաւառս Մազանտարանայ. որ յետոյ ընկալաւ զթագ արքայութեան, ըստ որում ի վայր գնասցեալ ի կարգոյ ճառելոց եմք զնմանէ։ Այլ՝ արդէն՝ զոր ինչ անկ է այժմեան պիտոյից, զայնս իսկ բացատրեալ բացայայտեսցուք։ Արդ՝ յորժամ սաստկապաւ մեծաւ կայր պաշարեալ զբարեկքաձև և զշնաշխարհիկ արքայանիստ մայրաքաղաքն Սպահան ի Մահմուտ բանակալէն. յայնժամ իսկ՝ եթէ որչափ, և կամ թէ քանիցս արդեօք՝ զիւղք. և աւանք, և արուարձանք առ հասարակ հրձիգք լեալք ի յորոց ընդ բնակչօք իւրեանց կործանեցան և

ուերեցան ի չրջակայ գաւառաց՝ և յարուարձանաց Սպահանայ քաղաքին. ոչ մարթ ելոյր մեզ մի ըստ միոջէ ընդ գրով արկանել: Այլ միայն այսչափ՝ ըստ որում և ստուգապէս յայտնի է համայն տեսողաց. զի այժմ զբազում աւերակ տեղիս տեսանեմք՝ քան զշէնս, զորս ի նոցանէ քայքայեալ յառաջեցաւ: Ըստ այնմ օրինակի առնել կամէին և զՋուղայ: Այլ՝ ոմն Աղայ Մարգար ի Թաղէ Թաւրիզոյ՝ որ մականուամբ Լղուրեանց կոչիւր, ընդ այլովք արամբք սակաւուք ելանէ ընդ յառաջ Մահմուտայ բռնակալին, և զներումն հարուածոց ի նմանէ հայցէ, որովք և բարձեալ լինի զկորստաբեր հարուածն ի հայոց ազգէ ի բնակչաց Նոր Ջուղայի: Եւ թէպէտ ըստ մեծագոյն մասի հարուածոյն զերծաւ Ջուղայ. բայց բոլորովիմբ ոչ մնաց անվտանգ ի նոցանէ, որպէս և զորմէ իսկ ի ստորև ուսանելոց եմք: Իսկ յետ ութ ամսոց պաշարման քաղաքին՝ երբ սովալլուկ եղեն համայն բնակիչք քաղաքին. որ բազումք ևս վասն սաստիկ սովոյն զսուրբ և զանսուրբ կենդանիս, և զդիակունս մեռելոց անխտրաբար ուտէին: Ապա անձնատուր լինի արքայն իւրով կամօք Մահմուտայ, և գնացեալ ի Ֆահրապատ առ Մահմուտ՝ դնէ զթագն արքայական իւրով ձեռօք ի գլուխն Մահմուտայ բռնակալին. և իբր արքայի՝ խոնարհեալ սեպհական արքայն, զողջոյն արքայական նմա մատուցանէ: Եւ ապա յետ երից աւուրց տարեալ զնա ի ներքս ի քաղաք անդր մուծանէ, և զարքայարանն՝ հանդերձ ամենայնիւ ի ձեռս նորա յանձնէ:

Եւ այնուհետև արքայն Հուսէն մեկուսացեալ առանձնանայ ի սենեկոջ իմիք. ուտելով զհաց իւր անդ ցաւօք և տրտմութեամբ: Եւ ապա Մահմուտ սկսանի անողորմաբար խստութեամբ կոտորել զպարսիկս. որ միանգամայն արեամբ կոտորելոյն լցաւ քաղաքն ամենայն: Եւ ոչ միայն այսու ամենայնիւ շատացաւ, այլ և

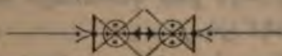
զբազում սպասաւորս ափսեալ իսկ տարածեաց ի վերայ նոցա. որք յաւար արարեալ կապտեցին զամենայն աղխս մթերից նոցա. նաև մինչև ի լման ամի միոյ ի տէրութենէ իւրմէ՝ էր հրաման զօրաց աղուանից, զի ամենայն յաւուր ուրբաթու ուր և գտցեն զպարսիկս՝ անխայաբար սպանցեն, իբր զվարձս ինչ մեծ վարկանելով սպանումն նոցա։ Այլ զայս սաստիկ հրաման՝ յետ ամի միոյ դադարեցաւ. Եւ թէպէտ ի նոր Ջուղայ սրածութիւն ինչ ոչ եղև, այլ զբազում տունս կապուտ կողոպուտ եղև ի յորոց։ Եւ ի միում նուագի զհարկս սաստիկս պահանջեաց ի նորոյ Ջուղայի բնակչացս ըզհարիւր հազար թիւման. որ է հարիւր բիւր դահեկան (այսինքն՝ տասն հարիւր հազար զօլօթայ)։ Առ այսր աղագաւ սպանին աղուանք ի յազգէս հայոց զարս երիս ազնիւս՝ և զպայազատս. որոց անուանքն էին այսքիկ· Ջխաչիկ անուն՝ որ էր իշխան և նախապետական ծերակոյտ Ջուղայի։ ԶՍարհատն Խալդարեանց։ Եւ զՄանուկն Սամուէլի։ Զորոց հոգիսն Տէր լուսաւորեսցէ՝ ընդ Լդուորեանց Ազայ Մարգարիւն, որ ի վեր անդր յիշեցաք, և զպսակն յաղթանակի կապեսցէ ի գլուխ նոցա. փոխանակ զի յոգն ճգամբ աքնեցան ի վերայ հօտին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ։

Զայսու ժամանակաւ էր Առաջնորդ սրբոյ և հրաչակերտ վանացս նորոյ Ջուղայի զՏէր Մովսէս վեհագոյն Բարունապետն [1]։ Որ էր այր առաքինի և արխապանձ, և քաջավարժ կրթեալ ի քաղաքավարութիւնս. որով և սատցեալ ունէր զփառս մարմնականս, և ահագին իմն իսկ երեւիւր բոլոր տեսողացն. վասն զի յորժամ հրաւիրեցաւ զՏէր Աղեքսանդր վարդապետն ի

1) Մովսէս եպիսկոպոսն առաջնորդ եղաւ 1706 թ. եւ վախճ. 1 Մարտի 1725 թ.

Հայրապետութիւն, և հրամանաւ Հօսէն արքայի եղև Հայրապետ ամենայն ազինս հայոց. ապա յետ նորա նստէ յաթոռ առաջնորդութեան զՏէր Մովսէս վարդապետ՝ որ մինչև ի գալ աղուանից դեռ ես գոյր կենդանի։

Եւ թէպէտ յայսմ պրակոջ կարեոր էր մեզ արձանագրել՝ թէ քանի ամ արդեօք տիրեցին Շեխ Սէֆեանք ի վերայ տանն պարսից. բայց այժմ ոչ պատշաճ վարկաք [1]։ Այլ յորժամ իսպառ վերջացի տոհմն Շեխ Սեփեւոյ, յայնժամ գրեցից. այլ արդ այսչափ միայն՝ զի յամի քսան և իններորդի տէրութեան իւրոյ Հօսէն արքայն յանձնեաց զարքայանիստն Սպահան՝ հանդերձ թագիւն Մահմուտայ։ Արդ՝ բաւ լիցի արդեօք՝ զոր ինչ ասացաք զՀօսէն արքայէ, և զմարտից աղուանից. և զպատմամանէ Շահ Հօսէնին յետոյ գրեսցուք։ Այլ աստանօր ժամ է ինձ վերստին դառնալ և պատմել զբռնակալութենէ աղուանից. և ապա դարձեալ զտոհմն Շեխ Սէֆւոյ վճարեսցուք։

1) Շեխ Սէֆեանք տիրեցին 1502—1736 թ. (Бартольдъ
219).

յԱսպահան քաղաք, և հաշտութիւն խօսի ընդ օսմանցւոց, և դաշամբք հաստատէ զխաղաղութիւն ընդ սուլտանի նոցա։ Իսկ որովհետև օրէն է՝ ամենայն սունի մահմետականաց ճանաչել զսուլտանն Ստամպօլայ իբրև զժողովրդապետ, այսինքն՝ իմամ, և փոխանորդ խալիֆայից, և մահու չափ հնազանդիլ ամենեցուն հրամանաց նորա. վասն որոյ և Աշրաֆ գոլով սունի՝ (մինչ ոչ ունէր զգած ինքնակալութեան) կամեցաւ մտանել ընդ հնազանդութեամբ նորա ըստ օրինին, և հաւանութեամբ նորա լինել թագաւոր ի վերայ պարսից. զի այնու ըզտէրութիւն իւր յանդորրագոյնս արասցէ իբր ունելով այնպիսի հզօր պաշտպանիչ՝ ընդդէմ ահագին թշնամեաց։ Իսկ Աշրաֆ թէպէտ մինչ ցարդ՝ ոչ ինչ զկասկած երբէք կրէր ի Շահ Թամազէն, և ի սպարապետէ նորա Թամազ Ղուլեայ. այլ համապազ ծիծաղէր զնոքօք Շահին, փոխանակ ասելոյ Շահ զատայ, սակ զատայ կոչէր, այսինքն՝ շան զարմ։ Եւ Թամազ Ղուլի սպարապետին՝ իբրև ղաւազակի և ղասպատակիչ ումն կարծէր։ Որ և ասէր թէ՝ ի դէպ ժամանակի անկցին նոքա ի ձեռս մեր. և ընդ նոսա արարից՝ որպէս և կամք մեր հաճեսցին։ Բայց սակայն աստանօր իբրև լուաւ զհամբաւ մեծագործութեան որ ի կողմանս արևելից Սպահանայ քաղաքիս նոքօք գործեցան. սկսաւ զարհուրիլ և դողալ, և ընդդէմ սոցա յարդարել ի ճակատ մարտի։ Իսկ թէ զինչ արգեօք ի նոցանէ մեծագործութիւնք քաջութեանց գործեցան ի կողմանս յելից Սպահանայ քաղաքիս, որով Աշրաֆն զարհուրեցաւ. ահա գտանի իսկ զայնցանեաց՝ լայնատիփու և մանրամասնաբար բովանդակն արտաճառեցեալ յառաջագոյն քան զմեզ՝ յումեմնէ անգլիացւոյ՝ Մասըր Հանուէ կոչեցելոյ, որ էր նա ի ժամանակի յայնմիկ յԱսպահան քաղաքին պալեօղ և վաճառապետ։ Եւ ապա անտուստ իսկ յեղեալ փոխեցաւ ի հայ բար-

բառ՝ ի ձեռս ուրումն Պօղոսի Միրզայեան յամիթեցւոյ. և յայն սակս և ես ոչ կարեորագոյն վարկանիմ երկար ի սոյն գնգերիլ, և զժամանակս մեր անպէտս իմիք ծախել։ Այլ մեք աստանօր միայն այսչափ և եթ՝ զի ըստ խնդրոյ վսեմապանձ նազելւոյս՝ ինչ ինչ ի գրոց անտի հակրճիւհաւաքեալ, յառաջ ուրեմն արձանագրեալ դրոշմեսցուք ի ճառս Շահ Թամազայ. իսկ զյաւելուածս մնացորդաց եղելոց իրաց և բանից՝ ստուգութեամբ քեզ ուսուցանէ Անգղիացւոյ պատմութիւնն։ Եւ արդ էս քեզ համառօտաբար ծանուցից զպարտիլն ազուանից յերեսաց Շահ Թամազայ, զփախստեայ անկանիլն նոցա ի Շիրազ քաղաք և զկործանումն որոց։ Արդ՝ յորժամ ել Աշրաֆ իւր ընդ երեսուն հազար զօրօք ի քաղաքէս, և չուեալ խաղացին ի Դամղան, և ի դաշտի անդ մերձեցան ի բանակն արքային. անդանօր յընդ միմեանս խառնեալ պատերազմեցան, և ի վճարել մարտին՝ Ազուանք ի յորոց պարտեցան։ Քանզի մինչ ազուանք ի ժամանակ ինչ ուսան յաւէտ բռնութեամբ կոտորել զպարսիկս՝ քան մարտիւ, որով կորուսեալ էին արդեօք զհրահանգութիւնս զինուց, և միայն բռնութեամբ կոտորել գիտէին. վասն որոյ զմեծամեծ հարուածս ընկալեալ ի նոցանէ և խապառ լքեալ հալածեցան, և փախստեայ անկան մազապուր յԱսպահան։ Ցետ այնց ամենայնի հրամայէ Աշրաֆ կազմել զբանակս իւրեանց ի դաշտի Մուրգախօրայ գեղջն ընդ ամենայն պատրաստութեամբ։ Եւ ապա Շահ Թամազ մնայ զօրքն գնդաւ ի Թէհրան քաղաքոջ ըստ խնդրոյ Թամազ Ղուլւոյ սպարապետի իւրում։ Իսկ սպարապետն հանդերձ ամենայն զօրօք գայ ընդդէմ ազուանից ի Մուրգախօր պատերազմ։ Ուր և իսկ վերստին պարտեցան ազուանք ի նոցունց, և Թողին զհամայն իսկ կահս և զկարասիս իւրեանց ի բանակի անդ. և ինքեանք հազիւ հազ ճողոպրեալք սակաւք զերծան

ԴՐԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ

Վասն ապստամբութեան մարաց՝ որք ի Քրմանշահ, եւ զորոց նուաճումն. եւ վասն մարտին որ ընդ Ազատ խանի եղեւ, եւ զպարտութիւն Քերիմ խանի:

Յորժամ պարտեցաւ Քէրիմ խան ի վրկանացւոց անտի ի Գիլան, լուեալ զայն մնացւոց որք ի Քրմանշահ, և յայլ տեղիս գլուխ ամբարձեալ միաբանութեամբ ապստամբեցան, և նշկահեալ արհամարհեցին զտէրութիւն Քէրիմայ։ Արդ՝ համբաւս այս՝ իբրև հաչակ եղև յականջս նորա, նոյն ժամայն ժողովեալ կուտէ զզուամարտակս զօրաց իւրոց, և բաշխէ զորոց կարի առատապէս զհռոգս տարեկանս. ապա ելեալ նոքօք ի Սպահանայ՝ վաղվաղակի և յոյժ արագ ընթացիւք ժամանէ մերձ ի Քրմանշահ քաղաք՝ զոր պաշարեալ զբերդն՝ առ որով ածէ զպատնէշս։ Առ որս մատուցեալ ստնանէ զնոսա, և մըտեալ ի դղեակ անդր՝ կոտորէ զբազումս ի յորոց, և զորոց ամենի ստամբակութիւն նուաճեալ՝ ի հնազանդութիւն ածէ զնոսա։ Ապա յորոց վերայ կարգէ զայր

ի ծառայից իւրոց. և զորոյ հաւատայ մարզպանութիւն քաղաքին, և ազգին մարաց։ Ցետ այսր ամենայնի՝ մինչ կամէր նա դառնալ անդրէ յԱսպահան՝ լու նմա լինի թէ՝ ահա գայ ոմն Ազատ խան հանդերձ բազմութեամբ զօրօք ի վերայ քո։ Ցորժամ լսէ զայս՝ զանգի կալեալ նստէ անդ ի ժամանակս ինչ՝ մինչև եկն Ազատ խան։ Արդ՝ այս Ազատ խան՝ էր բնիկ յազգէ աղուանից. որ քաջութեամբ և առատաձեռնութեամբ իւրով ժողովեաց զբազում զօրս յաղուանից, և յաֆշարաց, և յայլոց ազգաց։ Որովք առեալ մարտ ընդ բազում քաղաքաց՝ և զաւառաց առնանէ զնոսա զամենեսեան. մանաւանդ զնուաճեալ նուաճէ՝ զՆրևան, զԹաւրէզ, զՑորմի, և զայլ քաղաքս ընդ իշխանութեամբ իւրով։ Ապա զսոսա, և զամենայն կահս և զաղխս մթերից իւրոց դնէ ի յուրմի քաղաք. զոր և պատսպարեալ ամրացուցանէ ի պաշտպանութիւն անձին՝ և տան իւրոյ։

Ցետ այսց ամենայնի դէմ եդեալ խաղայ ամենայն զօրօք իւրովք ի վերայ Քէրիմայ. որոյ եկեալ մերձեցան խոնարհաց մերձ ի Քրմանշահ։ Ուր առեալ մարտ քաջութեամբ ընդ միմեանս ժամս ձիգս, և ի վճարել մարտին՝ ի պարտութիւն մատնեցաւ Քէրիմ խան յերեսաց նորա, թողլով անդ ի բանակի իւրում զկահս, և զկարասիս, և զհամակ աղխս իւր, ինքն փախստեայ անկանի մազապուրծ յԱսպահան ընդ երեք հարիւր ընտրելագոյն արամբք։ Ուր կոտորէ նա ի սայր սուսերի զբազում աղուանս յախներականն՝ որք մտերիմք էին Ազատ խանի. և զայլս սպանիկս յոլովս՝ որոց ձեռքն կցեալք էին ընդ նմա։ Եւ ապա ինքն առեալ զմնացուածս ընչից իւրոց որ գոյր յԱսպահան՝ գնայ կարի խուճապմամբ ի Պարսկաստան, և ի Շիրազ ամրագոյն քաղաքոջ բնակի։ Իսկ Ազատ խան յետ յաղթութեան մարտին՝ գնայ խաղայ ընդ ամենայն բանակաւ իւրով, և տայ զուպար մարտի

ԴՐԱԿ ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ.

Վասն ապստամբութեան Զէքի խանի. եւ վասն գալըստեան Քէրիմ խանի յԱսպահան եւ նուաճելոյ զնա։

Իսկ ի 1762 ամի Տեառն՝ գայ Զէքի խան հատուածեալ յԱսպահան քաղաք, և ընդվզեալ փտարանջի զտեառնէ իւրմէ Քէրիմ խանայ, և նշկահեալ արհամարհէ զհրամանս նորա։ Եւ ապա կարի խստագոյն հարկապահանջութեամբ կեղեքէ և տուայտէ, և կաշկանդեալ տուայտէ զբնակիչս Սպահանայ, և շրջակայ գաւառաց նորին, մանաւանդ մեզ Ջուղայի հայոց։

Արդ՝ յորժամ լսէ Քէրիմ խան զնորայն ապստամբութիւն՝ իսկոյն կարգէ զպետս և զկուսակալս ի վերայ ամենայն գաւառաց և յաշխարհաց որք ընդ իւրով իշխանութեամբ էին. ապա ինքն անցեալ անտուստ երագափոյթ արշաւմամբ գայ ժամանէ յԱսպահան քաղաք։ Իսկ ընդ լսել Զէքի խանի զգալուստ նորա, առ ժամայն խոյս տայ ի քաղաքէս, և հապճեպ տագնապաւ անկանի փախստեայ ի հարաւակողմ քաղաքին ի Լօռաստան։ Բայց Քէրիմ խան զօր մեծ գումարեալ՝ տայ ի ձեռս ուրումն Նազարալի խանի, և զկնի յղէ Զէքի խանի։

Որոց գնացեալ առ նոսա ժամանեն՝ և զՋէքի խան ձեր-բակալ արարեալ բերին առ Քէրիմ խան. որոյ՝ տեսեալ զնա՝ զսպանումն նորա ներէ թողլով զյանցանս նորա, բայց պահէ առ ինքն մեծաւ զգուշութեամբ և անար-գանօք։ Իսկ զայնոսիկ որք հրապուրեալ էին զնա թեկ-նածութեան վասն, սպանանէ զամենեսեան։

ՊՐԱԿ ՉՈՐԵՔՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ

Թէ ո՛րպէս սպան զՖաթալի խան ի գաւառս Գեանդման։

Ի ժամանակին յորում գնայր Քէրիմ խան ի Սպահանայ ի սահմանս Խուժաստանի ընդ ամենայն բանակաւն իւրով, դէպ եղև նոցա, անցանել առ տեղեաւն այնմիկ՝ յորում Ֆաթալի խան հասեալ զհետ նորա կամէր՝ սպանանել զՔէրիմ խան։ Անդ հարցանէ Քէրիմ խան ցՖաթալի խան, եթէ յայնժամ առ իս ժամանէիր ինձ զինչ արդեօք առնէիր. իսկ նա յանդուգն լրբութեամբ պատասխանէ թէ՝ սպանանէի զքեզ։ Յայնժամ ակնարկեալ Քէրիմ խան առ նախարարս և առ ամենայն մեծամեծս իւր ասէ ի լու համայն բանակին թէ՝ ահա տեսէք ով ազնիւք և քաջարբաստք նախարարք իմ և զօրք թէ՝ որպիսի արդարութեամբ վճռոս ետ վասն անձին իւրոյ։ Քանզի կամէի ես զանձն նորա խնայել և ոչ կորուսանել զկենդանութիւն նորա, որպէս և դի տեսանէք մինչև ցարդ առատագաստիւ գթութեամբ պարածածկեցի զնա, և ոչ ինչ զվնաս գործեցի անձին նորա։ Ապա դարձուցանէ զերեսս իւր առ Ֆաթալի խան ընդ նմա սկսանի խօսիլ այսպէս. Թէ որովհետև յայնժամ դու ոչ

զժամն Քէրիմ խանին։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս [1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, գեղաթերթ և նազարան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Փանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան զանձն մարմն ընաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս զթութեան, եւ առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով զրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդաղէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորան պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ առնմի Սէֆւոյն, առաւել զտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նադըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն Նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին խոյ երևէիւր բոլոր ամեռգաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ անելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ հաւաքեալ հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ գերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի Հայոց. թագաւորեց է 29 տարի. 1750–1779 թ. (Ցերեւան. էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, հանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան.

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վաղճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորս Պաղիունեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւն սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Պաղիուն քէհումարս . . .*	*Լ*
2	*Հօշանկ . . . . . .*	*Խ*
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ . . . .*	*Լ*
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան . . . .*	*ԷՆ*
5	*Ջօակ Թագի որ Աժդահակ ասէին .*	*ԱԹ*
6	*Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	*ԵՆ*
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .*	*ՃՆԻ*
8	*Նօզարբըն մանուչէր . . . .*	*Ի*
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան . . . .*	*ԴՆ*
10	*Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր . .*	*Կ*
11	*Գեարշիզու բըն Ժու. բն Թամազ . .*	*Թ*

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանքՙ զորս Քէհունեանց ազգ ձայնէին.

1	*Քէհղուբադ բըն զարա բըն Նուդար. բըն մանուչար . . . . .*	*ԱՃ*
2	*Քէքաւուս բն քէհղուբադ . . .*	*ԱՆՃ*

ցմահն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 *ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-*
1778 *գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։* [1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և հազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, ևս առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով դրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնադոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երևւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

Վ Ե Ր Ջ

---

1) *Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է* 29 *տարի.* 1750—1779 *թ.* (Бартольдъ, *էջ* 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, հանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վաղճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորոց Դագիունեանց ազգ կոչէին. որ է ընաւն սուտ և առասպել գրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Դագիւն քէհումարս . . .*	Լ
2	*Հօշանկ . . . . .*	Խ
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ . . . .*	Լ
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան . . . .*	ԷՆ
5	*Զօակ Թազի որ Աժդահակ ասէին .*	ԱՌ
6	*Ֆրիդուն աբիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	ԵՆ
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .*	ՃԻ
8	*Նօզարըն մանուչէր . . . .*	Է
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան . . . .*	ԴՆ
10	*Ժուըըն Թամազ բըն մանուչէր . .*	Ե
11	*Գէարշիդու բըն Ժու. բն Թամազ . .*	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորոց Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քէհղուբադ բըն զաբա բըն նուզար. բըն մանուչար . . . . .*	ԱՃ
2	*Քէքաւուս բն քէհղուբադ . . .*	ԱՆԾ

ցման Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։[1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և նազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, եւ առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով զրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երեւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զմանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց Թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, ճանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վաղճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորս Պագիունեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւն սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Պագիուն քէհումարս . . .*	Լ
2	*Հօշանկ . . . . . .*	Խ
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ . . .*	Լ
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան . . .*	ԷՆ
5	*Ջօհակ Թազի որ Աժդահակ ասէին .*	Ա.Ռ
6	*Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	ԵՆ
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .*	ԲՆԻ
8	*Նօզարըն մանուչէր . . .*	Ի
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըրզէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան . . .*	ԴՆ
10	*Ժուրըն Թամազ բըն մանուչէր . .*	Կ
11	*Գեարշիզու բըն Ժու. բն Թամազ . .*	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորոց Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քէհղուբադ բըն զարա բըն Նուզար. բըն մանուչար . . . . .*	Ա.Ճ
2	*Քէքաւուս բն քէհղուբադ . . :*	Ա.Ն.Ծ

ցմահն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մնռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։ [1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և Նազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս զթութեան, ես առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով դրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորան պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երեւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Աստ կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, հանեալ ՚ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վախճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորս Դադիոնեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւն սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Դադիուն քէհումարս . . .*	*Լ*
2	*Հօշանկ . . . . . .*	*Խ*
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ . . . .*	*Լ*
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան . . . .*	*ԷՆ*
5	*Ջօակ Թագի որ Աժդահակ ասէին .*	*ԱՌ*
6	*Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	*ԵՆ*
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .*	*ԲՆԻ*
8	*Նօզարըն մանուչէր . . . .*	*Ի*
9	*Արմասխայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան . . . .*	*ԴՆ*
10	*Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր . .*	*Կ*
11	*Գեարշիդու բըն Ժու. բն Թամազ . .*	*Թ*

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորս Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քեհղուբադ բըն զաբա բըն Նուդար. բըն մանուչար . . . . .*	*ԱՃ*
2	*Քէքաւուս բն քէհղուբադ . . .*	*ԱՆԾ*

ցման՛ն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։ 1)

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և նազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, նա առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով դրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդաղէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնադոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երեւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, ճանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վախճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորս Դադիւնեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւին սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Դադիուն քէհումարս* . . .	Լ
2	*Հօշանկ*	Խ
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ*	Լ
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան*	ԷՆ
5	*Զօհակ Թազի որ Աժդահակ ասէին* .	ԱՌ
6	*Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	ԵՆ
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ* . . .	ԲՆԻ
8	*Նօզարբըն մանուչէր*	Ի
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրբըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան*	ԴՆ
10	*Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր* . .	Կ
11	*Գեարշիդու բըն ժու. բն Թամազ* . .	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորս Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քէհղուբադ բըն զարա բըն Նուզար. բըն մանուչար*	ԱՃ
2	*Քէքաւուս բն քէհղուբադ* . . .	ԱՆԾ

ցմահն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։ 1)

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և Նազարան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, ևս առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով զրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երեւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց Թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, հանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վախճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորոց Դաղխունեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւն սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	Դաղխուն քէհումարս . . .	Լ
2	Հօշանկ	Խ
3	Թէմուրէս Բնհօշանկ . . .	Լ
4	Ջմշիտ Թէմուրեան	ԷՆ
5	Զօակ Թագի որ Աժդահակ ասէին .	ԱՌ
6	Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ	ԵՆ
7	Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .	ՃՆԻ
8	Նօզարըն մանուչէր	Ի
9	Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան	ԴՆ
10	Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր . .	Կ
11	Գեարշիդու բըն ժու. բն Թամազ . .	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորոց Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	Քեհզուբադ բըն զաբա բըն նուդար. բըն մանուչար	ԱՃ
2	Քէքաւուս բն քէհզուբադ . . .	ԱՆՃ

ցմահն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։ [1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և հազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր ղօղի և գինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, ևս առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով դրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նատըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զզրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երեւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զմանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, հանեալ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վաղճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորոց Դաղիունեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւին սուտ և առասպել գրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Դաղիուն քէհումարս* . . .	Լ
2	*Հօշանկ*	Խ
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ* . . .	Լ
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան*	ԷՆ
5	*Զօակ Թազի որ Աժդահակ ասէին* .	ԱՌ
6	*Ֆրիդուն արիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	ԵՆ
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ* . . .	ՃՆԻ
8	*Նօզարըն մանուչէր*	Ի
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըղէմ բըն Թուրըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան*	ԴՆ
10	*Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր* . .	Կ
11	*Գեարշիզու բըն Ժու. բն Թամազ* . .	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորոց Քէհունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քեհզուբադ բըն զարա բըն Նուզար. բըն մանուչար*	ԱՃ
2	*Քէքաւուս բն քէհզուբադ* . . .	ԱՆԾ

ցմահն Քէրիմ խանի։ Արդ Քէրիմ խան վարեալ խաղա-
1227 ղութեամբ զթագաւորութիւն իւր մեռանի։ Որ և թա-
1778 գաւորեալ ընդ ամենայն ամս։ [1])

Սա էր այր անձնեայ և թիկնաւէտ, հզօր և ահագին, զուարթատես և նազաբան և ի խրախճանութիւնս կերակրոց՝ անչափութեամբ ուտելով և ըմպելով խրախանայր։ Քանզի կարի չափազանց ըմպէր զօղի և զգինի. բայց զխոհեմութեան բանի մասին բնաւ ոչ կորուսանէր։ Եւ ի վերայ ամենայն ազգաց ունէր զխնամս գթութեան, և առաւել ի վերայ քրիստոնէից. որով դրեթէ անչափական շինութիւն և խաղաղութիւն բերիւր յամենայն ազգս։ Նա զի՝ և ասել, կարեմ թէ սա եղև ի յետին ժամանակս կրկնակի հեղինակ շինութեան և հաստատութեան աշխարհիս պարսից, մանաւանդապէս Շիրազայ քաղաքին։ Եւ ես՝ թողլով իմ զհնագոյն թագաւորսն պարսից՝ համեմատեալ սա ընդ տոհմի Սէֆւոյն, առաւել գտաւ սա քան զնոսա զօրութեամբ՝ իմաստութեամբ՝ և գթածութեամբ։ Իսկ բաղդատեալ ընդ Նադըր արքայի՝ սա յաւէտ գերապայծառ եղև քան զնա. այլ միայն զգրկողութիւն, և զչափազանց անգթութիւն նա առաւել ունէր քան զսա. որով և ահագին իսկ երևւիւր բոլոր տեսողաց։ Իսկ զկնի մահու նորա զոր ինչ ոճիր ամպրոպաց ներգործեցան եթէ Տէր կամեսցի՝ առ յապա գրեցից՝ առնելով զայն երկրորդ հատոր. այլ այժըմ վասն ժամոյս փութութեան՝ զոր ինչ զամանէ ճառեցաք հերիք լիցի և բաւական։

Ահա կատարեցաւ զերկրորդ մասն առաջին հատորիս, փառք քեզ փառաց թագաւոր։

ՎԵՐՋ

---

1) Հեղինակը չունի նշանակած. թագաւորել է 29 տարի. 1750—1779 թ. (Бартольдъ, էջ 219).

Անուանք թագաւորաց պարսից, ճանեալ՝ ի մատենէ պարսից իմաստասիրաց. մինչեւ ի տոհմն Իսմայէլեան։

Արդ՝ զկանխագոյն խոստումն իմ այժմ ժամէ ինձ ի վաղճանի մատենիս վճարել։

Այս է ցեղ առաջին, և անուանք նոցա, զորոց Պատրիանեանց ազգ կոչէին. որ է բնաւն սուտ և առասպել զրուցատրութիւն։

	Անուանք	Ամք
1	*Դագիուն քէհումարս . . .*	Լ
2	*Հօշանկ . . . . . .*	Խ
3	*Թէմուրէս Բնհօշանկ . . . .*	Լ
4	*Ջմշիտ Թէմուրեան . . . .*	ԷՃ
5	*Զօակ Թագի որ Աժդահակ ասէին .*	ԱՌ
6	*Ֆրիդուն աթիթուն բըն Թուրեան բըն Ջմշիտ*	ԵՃ
7	*Մանուչէր բըն Ֆէշանկ . . .*	ՃԻ
8	*Նօզարբն մանուչէր . . . .*	Ի
9	*Արմասիայ բըն փաշանկ բըն զաթըզէմ բըն Թուրբըն Ֆրէդուն, Թագաւորեաց մազանդարան . . . .*	ԴՆ
10	*Ժուբըն Թամազ բըն մանուչէր . .*	Կ
11	*Գիարշիդու բըն Ժու. բն Թամազ . .*	Թ

Այս է երկրորդ ցեղ եւ անուանք՝ զորոց Քէնունեանց ազգ ձայնէին։

1	*Քէհզուբադ բըն զարա բըն նուդար. բըն մանուչար . . . . .*	ԱՃ
2	*Քէքաւուս բն քէհզուբադ . . .*	ԱՆԾ

	Անուանք	Ամք
3	Գօչթասբ բըն դօղասբ . . .	ԻԲ
4		
5	1)	
6	Բաման բըն Ըսպանդիար բն գօչթազմ այսինքն կին Բամանայ	ԱԲԺԷ
7	Հօմայ զանը Բաման	ԼԲ
8	Դարաբ բըն Բաման	ԻԱ
9	Դարաբ բըն Դարա	ԺԴ
10	Ըսքանդիար բըն Ֆիլքուս որ եկն ի Հռօմայ և սպան զԴարաբ. Թագաւորեաց .	Լ

Երրորդ ցեղ, եւ անուանք նոցա, զորոց Աշքանեան կոչիւր ազգ, յորում գտանի մասամբ ինչ զճշմարտութիւն։

1	Արշակ բըն Դարաբ	Ժ
2	Արշաք բըն աշքանիւն . . .	Ի
3	Շափուր բըն աշքան	Ժ
4	Ցիրուզ բըն Շափուր . . .	ԺԱ
5	Բարում բըն Բատղաս . . .	ԺԱ
6	Հօրմուզ բըն բըն Բարզաս, բըն Բարամ .	ԺԹ
7	Բրխաէ բըն Բարզաս	Դ
8	Փալաշանկ բըն Բարզաս . . .	Ի
9	Բարզաս բըն Ցիրուզ, բն շափուր . .	ԺԲ
10	Խսրով բըն Բարզաս . . .	Դ
11	Ցրէզուն բըն Բարմաս էբն Հօրմուզ .	ԺԸ
12	Արտաւան բըն Մարզաս . . .	ԺԳ
13	Արտաւան բըն Աշվան . . .	Ի
14	Խսրով բըն Աշվան	Ի
15	Բարզաս էբն Աշվան	ԺԲ
16	Աշվան էբն Աշվանի	Լ
17	Ցիրուզ բըն Աշվան	ԺԱ

1) Հեղինակը չունի նշանակած 4 եւ 5 անունները։

	Անուանք	Ամ.
18	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
19	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
20	[illegible] [illegible]	[illegible]
21	[illegible] [illegible]	[illegible]

[illegible] ցեղ. [illegible]
[illegible]

1	[illegible] որդի [illegible] որդի [illegible] որդի [illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]	[illegible]
2	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
3	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
4	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
5	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
6	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
7	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
8	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
9	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
10	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
11	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
12	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
13	[illegible] եղբայր [illegible]	[illegible]
14	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
15	[illegible] եղբայր [illegible]	[illegible]
16	[illegible] եղբայր [illegible]	[illegible]
17	[illegible] եղբայր [illegible]	[illegible]
18	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
19	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
20	[illegible] [illegible]	[illegible]
21	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]
22	[illegible] որդի [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]	[illegible]
23	[illegible] որդի [illegible]	[illegible]

[illegible]	Երես
[illegible]	ԻԱ
[illegible]	ԻԴ
[illegible]	ԺԱ
[illegible]	Ի
[illegible]	Զ
[illegible]	ԺԵ
[illegible]	ԺԵ
[illegible]	ԺԶ
[illegible]	ԺԴ
[illegible]	ԺԷ
[illegible]	ԺԲ
[illegible]	Ը
[illegible]	ԻԲ
[illegible]	ԺԳ
[illegible]	ԺԲ
[illegible]	ԺԶ
[illegible]	ԺԲ
[illegible]	Լ
[illegible]	Ի
[illegible]	Ժ
[illegible]	ԺԱ
[illegible]	ԼԱ
[illegible]	Խ
[illegible]	ԼԱ
[illegible]	Լ
[illegible]	Ի
[illegible]	Թ
[illegible]	Հ
[illegible]	Ժ
… Շափուր	Ե
… Շափուր	ԺԳ
… ըն Բարսամ	Ա
… ըն Շափուր	Բ
… էրն Եազդ գերդ	ԿԳ
… ըն Բարհամ	ԺԸ
… էրն Եազդ գերդ	Ժ

	Անուանք	Ամք
24	Արտաշիր բըն Շիրուեայ . . .	Ա
25	Քեսարի բըն Արտաշան Ա ամի և Ե ամիս .	Ա
26	Քեսարի բըն Ղարադ . . .	Գ
27	Բուրան դուստր Խոսրով Փարվիզի Ա և Դ ամիս	Ա
28	Ազարմ դուստր Խոսրովու Դ ամիս .	[illegible]
29	Ֆառուխ բըն Ֆարվիզ Զ ամիս . .	[illegible]
30	Ֆիրուզ բըն Ջոնէթ	ԺԱ
31	Եազդգերդ բըն Շահրիար բըն Ֆարուխ, բըն Խոսրով Փարվիզ Շիրինեան .	[illegible]

Իսկ անուանք սոյսմիկ հանի ի մատենէ
դիւանադպրաց արքայից մինչեւ
ի տոհմն Նեխ Սէֆւոյն.

1	Քէհումարս	
2	Հօշանկ էրն Ֆաշանկ . .	
3	Թէհմուրէս բն Քէհումարս . .	
4	Ջմշիդ էրն Թէհմուրէս . .	
5	Զոակ էրն Մարէադ . . .	
6	Աֆրէդուն էրն Աթիթամ . .	
7	Մանուչէր բըն Մահուրիայ .	
8	Նօզար բըն Մանուչէր .	
9	Արֆասիայ բըն Զադշէս .	
10	Թուֆամազ բըն Մանուչէր .	
11	Ուգարշաս բն Դուֆամազ .	
12	Քէյղուբադ էրն Զայար	
13	Քէյքաւուս [illegible] Քէյղուբադ	
14	Քէյխոսրով [illegible] Սիավուշ	
15	Զօրասպ [illegible]	
16	Գօշ[illegible]	
17	[illegible]	
18	[illegible]	
19	[illegible]	

	Ամք
	Ժ
	Ժ
	ԺԸ
	Բ
	Է
	Դ
	Զ
	Ժ
	ԺԳ
	Ժ
	—
	—
	—
	—
	—
...իոք	
	ԽԳ
	ԺԷ
	Ը

...ոցանէ.

...ան կարգն որք մի ... ԺԸ անձինք.

	ԼԶ
	ԽԳ
	ԽԱ
...էթիփ Զ ամիս	6
...ահէմ Է ամիս	7
...Մանմուտ	—
...բրայնիմ	—
...Ջաննշան	—
Արուսանիդ. առջա չորեքին	ԺԶ

Ե. Մահմեդին յաջորդող խալիֆաները.[1])

632—661 *Ք. Քրիստ. յետոյ*

		Ամք Տեառն
1	*Աբուբէքր*	632
2	*Օմար*	634
3	*Օսման*	644
4	*Ալի*	656—661

Զ. Օմայեան խալիֆաներ.[2])

661—750 *Քրիստ. յետոյ*

1	*Մուաւիա Ա. որդի Աբու-Սոֆեանի ըբն-Ումէյի ըստ Հէջիրի յամս* 41—60	661—680
2	*Եզիդ Ա. որդի Մուաւեայ, յամս* 60—64	680—683
3	*Մուաւիա Բ. որդի Եզիդի, ամիսս ինչ յամին* 64	683
4	*Մրուան Ա. որդի էլ-Հակէմի, յամս* 64—65	684—685
5	*Աբդլ-Մելիք որդի Մրուանայ, յամս* 65—86	685—705
6	*Վալիդ (Վլիթ) Ա. որդի Աբդլ-Մելիքի, յամս* 86—96	705—715
7	*Սուլէյման որդի Աբդլ-Մելիքի, յամս* 96—99	715—717
8	*Օմար որդի Աբդլ-Ազիզայ, յամս* 99—101	717—720
9	*Եզիդ Բ. որդի Աբդլ-Մելիքի, յամս* 101—105	720—724
10	*Հիշամ որդի Աբդլ-Մելիքի, յամս* 105—125	724—743
11	*Վալիդ Բ. որդի Եզիդի, յամս* 125—126	743—744
12	*Եզիդ Գ. որդի Վալիդի, ամիսս իբրեւ 6, յամին* 126	744
13	*Իբրահիմ որդի Վալիդի, յամս* 126—127	744—745
14	*Մրուան Բ. որդի Մահմետի, յամս* 127—132	744—750

---

1) Мусульм. дин. Бартольда, С. Петербургъ 1899. էջ 7.

2) Տես Ղեւոնդ. պատմ. յառաջ. Կ. Եզեանի Պետերբուրգ. 1887. էջ ԽԶ.

[redacted]

[redacted] . 1038
1063
1072
1092
. 1094
. 1104
. 1105
. 1118—1157

չուկներ [2]

. 1118
. 1131
. . 1132
. . 1133
. . 1152
. . 1153
. . . 1159
. . . 1161
. . . 1177—1194

. Մեծ խաներ [3]

. . . . 1206
. 1227

усул. Дин. Бардольдъ երես 126.
Мусул. Дин. Бардольдъ երես 127.
суд. Дин. Бардольдъ երես 179, 182.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 04147 8275

